

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Міністерство оборони України

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Міністерство оборони України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Долганова Маріанна Володимирівна

УДК: [355.088:27-726.3] "712.3":94(1-664-021.68)"199-202"

ДИСЕРТАЦІЯ

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ
ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ
(90-ті роки XX – початок XXI століття)

Спеціальність 032 – історія та археологія

Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М.В. Долганова

Науковий керівник: Харук Андрій Іванович, працівник ЗС України,
доктор історичних наук, професор

Львів – 2025

АНОТАЦІЯ

Долганова М.В. Історичний досвід створення та функціонування інституту військових капеланів у постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX – початок XXI століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія. – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. – Львів, 2025.

Актуальність дослідження, насамперед, зумовлена вдосконаленням вітчизняної системи капеланства у Збройних Силах України (далі – ЗСУ), необхідністю підвищення мотивації, освіченості, духовних та життєвих орієнтирів військовослужбовців ЗСУ в умовах війни Російської Федерації проти України. В українській армії капеланство почало активно розвиватися під час збройної агресії Росії проти України у 2014 році. У постсоціалістичних країнах розвиток душпастирства розпочався набагато раніше. Теоретичну та практичну цікавість викликає саме функціонування душпастирства тих країн, у яких є спільне минуле з Україною та які мають досвід капеланства, це країни – члени Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО): держави Центрально-Східної Європи (Польща, Угорщина, Румунія, Чехія та Словаччина) та країни Балтії (Естонія, Литва, Латвія). Україна ж сьогодні прагне вступу до НАТО. Саме тому цілком доцільним є дослідження досвіду вищезгаданих країн з метою вдосконалення вітчизняної системи капеланства у ЗС України.

Вступна частина дисертації обґрунтована актуальністю та новизною дослідження. У роботі виокремлено ключові елементи: об’єкт, предмет наукового дослідження, його мета, основні завдання, практичне та теоретичне значення.

На основі широкого кола джерел і наукової літератури вперше здійснено комплексне дослідження досвіду створення та функціонування капеланства у постсоціалістичних країнах 90-х років XX – початку XXI століття. Наукові

пошуки спрямовані на те, щоб дослідити душпастирську діяльність у постсоціалістичних країнах, історію її створення та функціонування, а також проаналізувати еволюцію створення інституту капеланства у ЗС України, самої структури душпастирства та завдань, покладених на неї. Дисертаційне дослідження базується як на вітчизняних, так і на західних джерелах.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» висвітлено історію вивчення обраної теми і сучасний стан розробки наукового завдання.

Історіографія теми дисертаційного дослідження не була раніше предметом наукових пошуків ані вітчизняних, ані зарубіжних науковців. Діяльність системи військового капеланства у країнах Центрально-Східної Європи, Балтії та деяких країнах Кавказу у вітчизняній історіографії раніше не досліджувалась. У закордонній історіографії питання душпастирства Польщі, Румунії, Угорщини, Словаччини, Чехії, Латвії, Литви та Азербайджану недостатньо висвітлено. Саме тому у дослідженні ми ввели до обігу джерела, які стосуються нормативно-правової бази вищезазначених країн, що вперше використовується в українській історіографії.

До джерельної бази дослідження увійшли нормативно-правові документи, навчальні посібники та довідники з капеланської служби, великий масив матеріалів засобів масової інформації (ЗМІ), особисті спогади та інтерв'ю: матеріали в яких є особисті свідчення капеланів про досвід капеланської служби. Вони дозволили комплексно проаналізувати створення та розвиток душпастирської опіки у постсоціалістичних країнах.

Визначено, що капелани Центрально-Східної Європи та Балтії не мають такого досвіду служіння у бойових умовах, як українські капелани. Адже саме українські військові священники несуть свою службу в умовах сучасної широкомасштабної війни, що триває з 2014 року. Враховуючи унікальний український досвід служіння у зоні бойових дій, саме постсоціалістичні країни мають бути зацікавлені у вивченні українського досвіду щодо духовної підтримки військових у реальних умовах війни. Україна ж може взяти за

приклад нормативно-правову та організаційну базу капеланської служби країн Центрально-Східної Європи та Балтії, адже вона розроблена відповідно до стандартів НАТО, що, безперечно, є цінним аспектом для вивчення та впровадження їхнього досвіду в Україні. Це сприятиме не лише зміцненню української структури капеланської служби, але й посиленню ролі українського капелана у європейських країнах, які дедалі більше усвідомлюють загрози сучасних військових конфліктів.

Дослідження охоплює період з 1991 року по 2023 рік. Вибір саме таких хронологічних меж обумовлений значними змінами кінця XX століття, що відбулися в постсоціалістичних країнах. Ці зміни призвели до фундаментальних перетворень їх соціально-економічних систем. З припиненням існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) утворились незалежні держави, пов’язані не лише за географічною ознакою, а передусім спільним комуністичним минулим, змінюючись неоднаковою мірою в політичній, економічній, світоглядній та релігійній царинах. Саме тоді капеланство цих країн почало своє трансформування до стандартів НАТО. Верхня хронологічна межа визначається завершенням другої стратегічної наступальної операції Сил оборони України (тривала з червня до грудня 2023 р.). Це акцентує увагу на широкомасштабному вторгненні Росії на територію України та прагненні України стати членом НАТО, що підкреслює необхідність вивчення досвіду країн Альянсу в галузі капеланства.

Для дослідження процесу створення, розвитку і функціонування капеланства використано загальнонаукові та спеціально-історичні методи. Це дозволило зробити дослідження зрозумілим і логічно викладеним, а також дало змогу сформулювати важливі висновки. Спеціально-історичні методи, такі як історико-генетичний, порівняльний, хронологічний та синхронний, були застосовані для аналізу матеріалу. Крім того, використано конкретно-наукові методи, такі як розгляд, опис, аналіз і метод «усної історії» через інтерв'ю. Такий підхід дозволив дослідити практичний досвід військових душпастирів під час Антитерористичної операції (операції Об'єднаних сил) (далі – АТО

(ООС)) та широкомасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. Кожне наукове завдання вирішувалося за допомогою кількох методів дослідження, що забезпечило повний розгляд наукової проблеми. Таким чином, використання різноманітних методів дослідження для кожного наукового завдання сприяло успішному досягненню цілей дослідження.

Другий розділ «Історичний досвід функціонування інституту військових капеланів у країнах Центрально-Східної Європи» розкриває історію створення та функціонування капеланства у країнах Центрально-Східної Європи і після розпаду соціалістичного табору. Досліджено становлення та формування нормативно-правових засад капеланів, їхні форми і методи роботи у війську. У ході дослідження дисертантом з'ясовано, що у кожній країні військові ординарії та священники в армії мають різні права і статуси. Інколи вони подібні, а часом цілком відмінні. Варто зазначити, що Польща, Румунія, Угорщина, Чехія та Словаччина, а також країни Балтії: Естонія, Литва та Латвія є членами НАТО, куди тримає курс й Україна. Капелани Північноатлантичного альянсу мають досвід діяльності у миротворчих місіях, на що варто опиратися й українським військовим настоятелям. Встановлено, що капеланська служба цих країн є важливою складовою для підтримки духовного та морального стану військових. Структура та методи служіння капеланів у кожній країні різняться, проте цінності та мета одна – це збереження міцності та морального духу кожного воїна.

У третьому розділі «Особливості становлення і діяльності військового капеланства у пострадянських країнах» з метою визначення основних і нових підходів до душпастирської роботи здійснено аналіз особливостей відродження релігійних практик та інституцій у пострадянських країнах. Зокрема, акцентується увага на капеланській службі Російської Федерації, яка сьогодні є основним агресором у світі, а РПЦ здійснює пропагандистську діяльність. Проаналізовано душпастирську діяльність у Російській Федерації та визначено, що вона істотно поступається українській капеланській службі, яка має набагато вищий рівень розвитку, адаптації та гнучкості в умовах сучасних

викликів. У Російській Федерації домінантною конфесією є православ'я. Діяльність Російської православної церкви (далі – РПЦ) має системний характер і дискримінує інші конфесії, попри відсутність формального інституту військового капеланства у країні. РПЦ прагне стати лідером у релігійних відносинах зі збройними силами РФ. Питання створення інституту військового капеланства залишається невирішеним і у разі його створення РПЦ зможе зайняти домінантну позицію серед інших релігій.

Матеріали, що об'єднані у четвертому розділі «Капеланство у Збройних Силах України (кінець XX – початок XXI ст.)», акцентують увагу на створенні, функціонуванні та розвитку капеланства у ЗС України. Розкрито історію становлення та розвитку нормативно-правової бази капеланського руху з часів відновлення незалежності України і до сьогодення. Висвітлені регламентовані права та обов'язки душпастирів, які були розглянуті багатьма законопроектами, але вперше в історії незалежності нашої держави закріплені Законом України. Визначено, що душпастирська опіка у ЗС України пройшла складний процес становлення, допоки, законодавче унормування капеланської служби, набуло офіційного статусу. Самі ж душпастирі стали соціально захищеними, що надає їм впевненості у своїй службі, в тому числі під час активної фази бойових дій. Проведений комплексний аналіз функціонування капеланства з початком російської агресії у 2014 році в ході Антитерористичної операції / операції Об'єднаних сил (АТО/ООС) та під час широкомасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, яке розпочалось 24 лютого 2022 р. Підкреслено, що практична реалізація структури капеланства у ЗС України почалась саме із початком АТО у 2014 році на Сході України, триває вона й досі. Визначено, що українські капелани є не лише духовними наставниками, але й безпосередніми учасниками боротьби за свободу України, поділяючи всі небезпеки що падають на долю українських воїнів-захисників. Документально підтверджено випадки загибелі капеланів унаслідок російської війни, пережиття душпастирями російського полону, де вони пережили катування та нелюдське ставлення. Сьогодні українські військові священники свідомо

ризикують власним життям, залишаючись із воїнами на бойових позиціях, надаючи духовну та моральну підтримку у найскладніший для України час.

Наукова новизна отриманих результатів полягає, насамперед, у тому, що в історичній науці *вперше*:

- проведено аналіз діяльності військового капеланства у постсоціалістичних країнах (на основі досвіду Польщі, Естонії, Росії та інших країн);
- досліджено процес становлення та еволюції інституту військового капеланства в Україні наприкінці XX – на початку XXI ст.

Удосконалено:

- дослідження джерельної бази та методологічної основи, що стосуються вивчення історії створення, розвитку та функціонування структури військового капеланства у постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX – початок XXI століття);
- вивчення діяльності інституту капеланства у Збройних Силах України (на основі досвіду АТО та під час широкомасштабного вторгнення);
- аналіз форм та методів роботи військових капеланів з воїнами в історичному контексті.

Нового рівня дослідження набули проблеми:

- вивчення історичних аспектів функціонування військового капеланства постсоціалістичних країн;
- дослідження функціонування інституту капеланства у ЗС України під час широкомасштабного вторгнення, аналіз бойового досвіду душпастирів на війні.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що: використані у роботі джерельні та історіографічні матеріали, результати дослідження можуть застосовуватись у науково-дослідних установах, діяльності відповідних інституцій державної влади, експертних центрів, а також для написання узагальнювальних праць, керівних документів щодо історії застосування діяльності військових капеланів у сучасних конфліктах, під

час розробки навчальних програм у закладах вищої освіти, можуть стати підґрунтям для розробки методичних рекомендацій, запровадження / ініціювання змін до нормативно-правової бази, що стосується структури душпастирської діяльності у Збройних Силах України.

Загальний висновок дисертаційного дослідження акцентує увагу на тому, що військове капеланство в пострадянських країнах відіграє важливу роль у наданні духовної та психологічної підтримки військовослужбовцям. Після розпаду СРСР і відновлення релігійних свобод капеланство стало важливим елементом духовної підтримки військових у збройних силах багатьох нових незалежних держав. Капелани сприяють моральному і духовному вихованню воїнів, допомагають з психологічною реабілітацією та підтримують патріотичне виховання.

У різних країнах капеланство адаптується до місцевих релігійних традицій: у православних країнах, таких як Росія та Білорусь, це переважно православні капелани, тоді як у Азербайджані капеланами часто є ісламські духовні лідери. У країнах Центрально-Східної Європи капеланство міжконфесійне і включає представників католицизму, лютеранства та православ'я. Попри різні виклики, включаючи недостатню кількість підготовлених капеланів та потребу в чітких законодавчих рамках, капеланство продовжує розвиватися, сприяючи зміцненню духовного та морального духу військовослужбовців у пострадянських країнах.

Матеріали дослідження можуть бути використані відповідними органами та установами при створенні чи удосконаленні нормативно-правових актів, що стосуються капеланства у ЗС України. Практичні рекомендації будуть корисними для удосконалення структури капеланства у ЗС України.

Ключові слова: капелан, душпастирська служба, військово-релігійні відносини, Збройні Сили України, українська діаспора, російсько-українська війна, окупація, волонтерська діяльність, постсоціалістичні країни, НАТО, релігія, церква, Православна церква, Греко-Католицька Церква, дяк.

ABSTRACT

Dolganova M.V. Historical experience of creation and functioning of the institute of military chaplains in post-socialist countries (90s of XX - beginning of XXI century).

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 032 history and archeology. – Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy. – Lviv, 2025.

The relevance of the study is primarily due to the improvement of the domestic chaplaincy system in the Armed Forces of Ukraine (hereinafter - AFU), the need to increase the motivation, education, spiritual and life guidelines of AFU servicemen in the context of the war of the Russian Federation against Ukraine. Chaplaincy in the Ukrainian army began to develop actively during Russia's armed aggression against Ukraine in 2014. In post-socialist countries, the development of chaplaincy began much earlier. Of theoretical and practical interest is the functioning of the chaplaincy of those countries that have a common past with Ukraine and have experience in chaplaincy, such as the member countries of the North Atlantic Treaty Organization (hereinafter - NATO): Central and Eastern European countries (Poland, Hungary, Romania, Czech Republic, and Slovakia) and the Baltic States (Estonia, Lithuania, and Latvia). Ukraine is currently seeking to join NATO. That is why it is quite appropriate to study the experience of the above countries in order to improve the national system of chaplaincy in the Armed Forces of Ukraine.

The introductory part of the dissertation is substantiated by the relevance and novelty of the study. The work identifies key elements: object, subject of scientific research, its purpose, main tasks, practical and theoretical significance.

Based on a wide range of sources and scientific literature, a comprehensive study of the experience of creating and functioning of chaplaincy in the post-socialist countries of the 90s of the XX - early XXI century was first carried out. Scientific research is aimed at studying pastoral activities in post-socialist countries, the history of its creation and functioning, as well as analyzing the evolution of the creation of the institute of chaplaincy in the Armed Forces of Ukraine, the structure of

chaplaincy itself and the tasks assigned to it. The dissertation research is based on both domestic and Western sources.

The first chapter, “Historiography, Source Base and Research Methodology,” covers the history of the study of the chosen topic and the current state of development of the research task.

The historiography of the topic of the dissertation research has not previously been the subject of scientific research by either domestic or foreign scholars. The activities of the military chaplaincy system in the countries of Central and Eastern Europe, the Baltic States and some countries of the Caucasus have not been previously studied in domestic historiography. In foreign historiography, the issue of pastoral care in Poland, Romania, Hungary, Slovakia, the Czech Republic, Latvia, Lithuania, and Azerbaijan is not sufficiently covered. That is why in the study we have introduced sources related to the legal framework of the above countries, which is used for the first time in Ukrainian historiography.

The source base of the study includes regulatory documents, manuals and reference books on chaplaincy service, a large array of media materials, personal memoirs and interviews: materials containing personal testimonies of chaplains about their experience of chaplaincy service. They allowed a comprehensive analysis of the creation and development of pastoral care in post-socialist countries.

It was determined that chaplains of Central and Eastern Europe and the Baltic States do not have the same experience of serving in combat conditions as Ukrainian chaplains. After all, it is the Ukrainian military chaplains who serve in the current large-scale war that has been going on since 2014. Given the unique Ukrainian experience of serving in the combat zone, it is the post-socialist countries that should be interested in studying the Ukrainian experience of spiritual support for the military in real war conditions. Ukraine can take as an example the regulatory and organizational framework of the chaplaincy service of the countries of Central and Eastern Europe and the Baltic States, as it is developed in accordance with NATO standards, which is undoubtedly a valuable aspect for studying and implementing their experience in Ukraine. This will contribute not only to strengthening the

Ukrainian chaplaincy structure, but also to enhancing the role of the Ukrainian chaplain in European countries that are increasingly aware of the threats of modern military conflicts.

The study covers the period from 1991 to 2023. The choice of this timeframe is due to the significant changes in the post-socialist countries at the end of the twentieth century. These changes led to fundamental transformations of their socio-economic systems. With the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (hereinafter - the USSR), independent states were formed, linked not only by geography but primarily by a common communist past, changing to varying degrees in the political, economic, ideological and religious spheres. It was then that the chaplaincy of these countries began its transformation to NATO standards. The upper chronological limit is determined by the completion of the second strategic offensive operation of the Ukrainian Defense Forces (lasted from June to December 2023). This focuses attention on Russia's large-scale invasion of Ukraine and Ukraine's aspirations to become a NATO member, which emphasizes the need to study the experience of NATO countries in the field of chaplaincy.

General scientific and special historical methods were used to study the process of creation, development and functioning of chaplaincy. This made the study understandable and logically presented, and also made it possible to formulate important conclusions. Special historical methods, such as historical and genetic, comparative, chronological, and synchronous, were used to analyze the material. In addition, specific scientific methods such as examination, description, analysis, and the method of "oral history" through interviews were used. This approach made it possible to study the practical experience of military pastors during the Anti-Terrorist Operation (Joint Forces Operation) (hereinafter - ATO (JFO)) and the large-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine. Each scientific task was solved with the help of several research methods, which ensured a complete consideration of the scientific problem. Thus, the use of various research methods for each research task contributed to the successful achievement of the research objectives.

The second chapter, “Historical Experience of the Institute of Military Chaplains in the Countries of Central and Eastern Europe,” reveals the history of the creation and functioning of chaplaincy in the countries of Central and Eastern Europe and after the collapse of the socialist camp. The formation and formation of the legal framework of chaplains, their forms and methods of work in the army are investigated. In the course of the study, the dissertation found that in each country military ordinaries and priests in the army have different rights and statuses. Sometimes they are similar, and sometimes they are completely different. It is worth noting that Poland, Romania, Hungary, the Czech Republic, and Slovakia, as well as the Baltic states: Estonia, Lithuania, and Latvia are members of NATO, which is where Ukraine is headed. The chaplains of the North Atlantic Alliance have experience in peacekeeping missions, which Ukrainian military rectors should also rely on. It has been established that the chaplaincy service of these countries is an important component for maintaining the spiritual and moral state of the military. The structure and methods of chaplaincy service in each country differ, but the values and goal are the same: to maintain the strength and morale of each soldier.

In the third chapter, “Peculiarities of the Formation and Activities of Military Chaplaincy in Post-Soviet Countries”, the author analyzes the peculiarities of the revival of religious practices and institutions in post-Soviet countries in order to identify the main and new approaches to pastoral work. In particular, the author focuses on the chaplaincy service of the Russian Federation, which is today the main aggressor in the world, and the Russian Orthodox Church carries out propaganda activities. The author analyzes pastoral activities in the Russian Federation and determines that they are significantly inferior to the Ukrainian chaplaincy service, which has a much higher level of development, adaptation and flexibility in the face of modern challenges. The dominant denomination in the Russian Federation is Orthodoxy. The activities of the Russian Orthodox Church (hereinafter - ROC) are systemic and discriminate against other denominations, despite the absence of a formal military chaplaincy institution in the country. The Russian Orthodox Church seeks to become a leader in religious relations with the Russian armed forces. The

issue of establishing an institution of military chaplaincy remains unresolved, and if it is created, the ROC will be able to take a dominant position among other religions.

The materials combined in the fourth section “Chaplaincy in the Armed Forces of Ukraine (late XX - early XXI century)” focus on the creation, functioning and development of chaplaincy in the Armed Forces of Ukraine. The history of the formation and development of the regulatory framework of the chaplaincy movement since the restoration of Ukraine's independence to the present day is revealed. The article highlights the regulated rights and obligations of chaplains, which have been considered by many bills, but for the first time in the history of our country's independence are enshrined in the Law of Ukraine. It is determined that pastoral care in the Armed Forces of Ukraine has gone through a difficult process of formation, until the legislative regulation of the chaplaincy service has gained official status. The chaplains themselves have become socially protected, which gives them confidence in their service, including during the active phase of hostilities. A comprehensive analysis of the functioning of chaplaincy since the beginning of Russian aggression in 2014 during the Anti-Terrorist Operation / Joint Forces Operation (ATO/JFO) and during the large-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine, which began on February 24, 2022, has been carried out. It is emphasized that the practical implementation of the chaplaincy structure in the Armed Forces of Ukraine began with the beginning of the ATO in 2014 in eastern Ukraine, and it continues to this day. It is determined that Ukrainian chaplains are not only spiritual mentors, but also direct participants in the struggle for the freedom of Ukraine, sharing all the dangers that fall to the Ukrainian soldiers-defenders. There are documented cases of chaplains being killed in the Russian war, and of pastors surviving Russian captivity, where they experienced torture and inhumane treatment. Today, Ukrainian military chaplains are deliberately risking their own lives by staying with soldiers in combat positions, providing spiritual and moral support in the most difficult time for Ukraine.

The scientific novelty of the results obtained is, first of all, that for the first time in historical science:

- an analysis of the activities of military chaplaincy in post-socialist countries

(based on the experience of Poland, Estonia, Russia and other countries);

- the process of formation and evolution of the institute of military chaplaincy in Ukraine in the late twentieth and early twenty-first centuries.

Improved:

- research of the source base and methodological framework related to the study of the history of the creation, development and functioning of the military chaplaincy structure in post-socialist countries (90s of the XX - early XXI century);

- study of the activities of the chaplaincy institute in the Armed Forces of Ukraine (based on the experience of the ATO and during a large-scale invasion);

- analysis of the forms and methods of work of military chaplains with soldiers in the historical context.

A new level of research has been acquired by the following problems:

- studying the historical aspects of the functioning of military chaplaincy in post-socialist countries;

- studying the functioning of the chaplaincy institute in the Armed Forces of Ukraine during a large-scale invasion, analyzing the combat experience of pastors in war.

The practical significance of the results obtained is that: the source and historiographical materials used in the work, the results of the study can be used in research institutions, the activities of relevant government institutions, expert centers, as well as for writing generalized works, guidelines on the history of the use of military chaplains in modern conflicts, in the development of curricula in higher education institutions, can become the basis for the development of methodological recommendations, the introduction/initiation of changes to the regulatory framework regarding the structure of pastoral activities in the Armed Forces of Ukraine.

The general conclusion of the dissertation study emphasizes that military chaplaincy in post-Soviet countries plays an important role in providing spiritual and psychological support to military personnel. After the collapse of the USSR and the restoration of religious freedoms, chaplaincy became an important element of spiritual support for the military in the armed forces of many newly independent

states. Chaplains contribute to the moral and spiritual education of soldiers, help with psychological rehabilitation, and support patriotic education.

In different countries, chaplaincy is adapted to local religious traditions: in Orthodox countries such as Russia and Belarus, it is predominantly Orthodox chaplains, while in Azerbaijan, chaplains are often Islamic spiritual leaders. In Central and Eastern Europe, chaplaincy is interfaith and includes representatives of Catholicism, Lutheranism, and Orthodoxy. Despite various challenges, including the insufficient number of trained chaplains and the need for a clear legislative framework, chaplaincy continues to develop, contributing to the strengthening of the spiritual and morale of military personnel in post-Soviet countries.

The materials of the study can be used by the relevant authorities and institutions in the creation or improvement of regulations concerning chaplaincy in the Armed Forces of Ukraine. Practical recommendations will be useful for improving the structure of chaplaincy in the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: chaplain, pastoral service, military-religious relations, Armed Forces of Ukraine, Ukrainian diaspora, Russian-Ukrainian war, occupation, volunteer activity, post-socialist countries, NATO, religion, church, Orthodox Church, Greek Catholic Church, sexton.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Романюк М. В., Долганова М. В. Розвиток нормативно-правової бази служби військових капеланів України. *The Russian-Ukrainian War (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». 2022. С. 1268–1273. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-159>

2. Долганова М. В., Чобіт І. Р. Особливості діяльності військових капеланів під час російсько-української війни (2014 – 2022 рр.). *Військово-науковий вісник*. Львів: НАСВ, 2022. Вип. 38. С. 167–181. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.38.2022.167-181>

3. Долганова М. В. Особливості діяльності інституту військових капеланів в країнах Центрально-Східної Європи. *Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2022. Том 33 (72). № 6. С. 7–16. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.6/02>

4. Долганова М. В. Особливості взаємодії релігійних організацій зі збройними силами Російської Федерації. *Науковий журнал «Культурологічний альманах»*. 2023. № 4. С. 65–74. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.4.8>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Долганова М. В. Роль медичного капелана в Україні. *Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій*: матеріали V Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції. Одеса, 27-28 травня. 2022 р. С. 65–67.

2. Долганова М. В. Особливості діяльності військових капеланів під час російсько-української війни (2014-2022 рр.). *Московсько-українське*

мілітарне і світоглядне протистояння: історія та сучасні виклики. Матеріали науково-практичної онлайн-конференції. Кам'янець-Подільський, 10 листопада. 2022 р. С. 129.

3. Долганова М. В. Місце та роль душпастирської опіки військовослужбовців у роботі з особовим складом Збройних Сил України. *Українське військо: Сучасність та історична ретроспектива*. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 23 листопада. 2022 р. С. 132.

4. Долганова М. В. Особливості діяльності капелана у миротворчих місіях. *VIII International Scientific and Practical Conference «Modern research in world science»*. Львів. 2022 р. С. 1004.

5. Долганова М. В. Особливості діяльності військових священиків в країнах Центрально-Східної Європи. *Proceedings of the XI International Scientific and Practical Conference Methodological and attitudinal principles of classical science*. Stockholm, Sweden. 2023 р. С. 5–8.

6. Долганова М. В. Роль капелана на війні. *The X International Scientific and Practical Conference «Innovative ways of learning development»*, Varna, Bulgaria. 2023 р. С. 72–74.

7. Долганова М. В. Роль та особливості капелана у військовому середовищі. *IV Міжнародна науково-практична конференція «Українське військо: сучасність та історична ретроспектива»*. Київ. 2023 р. С. 168.

8. Долганова М. В. Особливості діяльності військових капеланів на війні. *Науково-практична конференція «Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності (за досвідом забезпечення національної безпеки складовими сектору безпеки і оборони у ході російсько-української війни)»*. Львів, 29-30 листопада 2023 р. С. 301.

9. Долганова М. В. Жінки-капелани в українському війську. *III Всеукраїнська наукова конференція «Добровольці на захисті української державності: історія та сучасність»*. Львів, 2024 р. С. 63–65.

10. Долганова М. В., Долганов О.Ю. Особливості діяльності військових

капеланів під час російськоукраїнської війни (2014–2024 рр.). *Міжнародна наукова конференція «Україна та цивілізаційні виклики: долаючи лихоліття війни (1914-2024)»*. Львів, 2023 р. С. 53-57

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	20
ВСТУП.....	22
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	29
1.1. Історіографія дослідження.....	29
1.2. Джерельна база.....	42
1.3. Методологія дослідження.....	58
Висновки до 1-го розділу.....	70
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	72
2.1. Становлення капеланства та формування правових засад, його функціонування після розпаду соціалістичного табору.....	72
2.2. Душпастирська діяльність у країнах Балтії: Естонії, Литві, Латвії...	90
Висновки до 2-го розділу.....	108
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ.....	110
3.1. Особливості функціонування інституту військових капеланів у Російській Федерації.....	110
3.2. Досвід становлення та функціонування військового капеланства в інших країнах колишнього СРСР.....	122
Висновки до 3-го розділу.....	128
РОЗДІЛ 4. КАПЕЛАНСТВО У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ	

(КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI ст.)	130
4.1. Правове забезпечення та особливості діяльності військових капеланів (1991 – 2013 рр.).....	130
4.2. Еволюція завдань і форм роботи військових капеланів у 2014 – 2021 рр.	138
4.3. Функціонування інституту капеланства під час відбиття широкомасштабного вторгнення військ РФ (2022-2023 рр.).....	148
Висновки до 4-го розділу.....	155
ВИСНОВКИ.....	157
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	164
ДОДАТКИ.....	194

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТО	– Антитерористична операція
ВР	– виховна робота
ВСЄХБ	– Всеукраїнський союз об'єднань Євангельських християн-баптистів
ВВНЗ	– вищий військовий навчальний заклад
ГПЦ	– Грузинська православна церква
ДУМУ «УММА»	– Духовне управління мусульман України «УММА»
ЄС	– Європейський Союз
ЗМІ	– засоби масової інформації
ЗС України	– Збройні Сили України
КВІР	– культурно-виховна та просвітницька робота
КНУ імені Тараса Шевченка	– Київський національний університет імені Тараса Шевченка
МО України	– Міністерство оборони України
МПЗ	– морально-психологічне забезпечення
МПС	– морально-психологічний стан
НАТО	– Північноатлантичний альянс
НГУ	– Національна гвардія України
ООС	– операція Об'єднаних сил
ПЦУ	– Православна Церква України
РСДО	– Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України
РЦ «СКИНІЯ»	– РЦ «Рада християнських церков та релігійних організацій «СКИНІЯ»

РКЦ	– Римо-Католицька Церква
РНБО	– Рада національної безпеки і оборони
РФ	– Російська Федерація
РЦ «СЕГМІ»	– Релігійний центр «Союз Єврейських громад месіанського іудаїзму»
США	– Сполучені Штати Америки
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
УАПЦ	– Українська Автокефальна Православна Церква
УГКЦ	– Українська Греко-Католицька Церква
УЄЦ	– Українська Євангельська Церква
УХЄЦ	– Українська Християнська Євангельська Церква

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розпад соціалістичного табору у 1991 році суттєво змінив життя держав, включаючи країни Центрально-Східної Європи та колишнього СРСР, які здобули незалежність. Цей процес супроводжувався глибокими змінами в політичній, економічній, соціальній та, зокрема, релігійній сферах. До цього комуністичний режим обмежував релігійну свободу, люди були змушені приховувати свої релігійні вірування, церкви знаходилися під суворим контролем з боку держави, а віросповідання перетворювалося на прояв громадянської непокори.

Після розпаду соціалістичного блоку почався новий етап відродження релігійного життя: люди отримали можливість вільно сповідувати свою релігію. Почали відкриватись храми, діяти релігійні громади, зросла роль капеланства, особливо у військових структурах, де капелани стали важливою складовою духовної підтримки для військових.

Після звільнення від комуністичного режиму країни Центрально-Східної Європи розпочали роботу щодо створення нормативно-правової бази для забезпечення душпастирської підтримки у збройних силах. Зростало і прагнення вступу до інтеграції в Північноатлантичний альянс. Це бажання було обумовлене необхідністю отримання гарантій безпеки в умовах нових геополітичних викликів, а також прагненням підтримувати і розвивати західні демократичні цінності, які стали основою стабільності та процвітання.

З інтеграцією в НАТО у країнах Центрально-Східної Європи та Балтії значно зросла роль військового капеланства, яке стало важливим елементом у підтримці морального духу військовослужбовців. Військові капелани виконують не лише релігійні функції, але й забезпечують психологічну підтримку, допомагаючи військовим справлятися зі стресами та викликами, пов'язаними з їхньою службою. Це особливо важливо в умовах сучасних конфліктів, де моральна підтримка може мати вирішальне значення.

Більшість постсоціалістичних країн досягли своєї мети, успішно приєднавшись до Альянсу, що стало свідченням їхнього прагнення до

стабільності та безпеки. Україна, в свою чергу, також продовжує активно прагнути вступу до НАТО, вбачаючи в цьому не лише шлях до забезпечення своєї національної безпеки, а й можливість зміцнення суверенітету та територіальної цілісності. Вступ до НАТО для України є стратегічним кроком, що відкриває нові горизонти для співпраці з країнами – членами Альянсу, підвищує рівень обороноздатності та сприяє інтеграції в європейські і трансатлантичні структури. Тут варто підкреслити і те, що український досвід ведення війни проти Росії, починаючи з 2014 року, є вагомим і для Альянсу, а саме для усвідомлення загроз сучасності та вироблення механізмів ефективної протидії їм.

Зважаючи на вищесказане та враховуючи тривалу війну Росії проти України, дослідження витоків, розвитку і функціонування душпастирської опіки стає важливим завданням для військово-історичної науки. В умовах сучасних воєнних конфліктів, де моральна підтримка військовослужбовців і їхніх родин є надзвичайно важливою, аналіз досвіду організації капеланської служби набуває особливого значення. Це дослідження може слугувати основою для вдосконалення системи душпастирської опіки в Україні, а також для формування нових підходів до роботи капеланів у військових підрозділах.

Пріоритетом для військово-історичної науки стає детальний аналіз досвіду організації капеланської служби в постсоціалістичних країнах, яка нині працює за стандартами НАТО. Це включає вивчення не лише практик, що вже зарекомендували себе, але й можливостей їх адаптації до українських реалій. Зокрема, важливо врахувати культурні та соціальні аспекти, які можуть впливати на ефективність душпастирської опіки в умовах війни.

Варто також врахувати великий бойовий досвід українських військових капеланів, які протягом десяти років постійно підвищують бойовий дух війська. Цей досвід не лише формує їхню професійну ідентичність, але й надає унікальні інструменти для роботи з військовими, які перебувають у складних умовах бойових дій. Український капеланський досвід є унікальним та може стати цінним внеском у спільну практику країн НАТО, адже він базується на

реальних викликах і потребах, з якими стикаються військовослужбовці в умовах війни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційна робота виконана на кафедрі гуманітарних наук відповідно до плану наукової та науково-технічної діяльності Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у межах плану наукової та науково-технічної діяльності ЗС України. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (протокол № 9 від 28.10.2021 р.).

Дослідження проведено в рамках науково-дослідницької роботи «Взаємодія збройних сил і громадянського суспільства в умовах сучасних війн та збройних конфліктів» (шифр «Суспільство», номер державної реєстрації 0123U102207) на замовлення Генерального штабу ЗС України та командування НАСВ. Автор підготувала розділ «Аналіз душпастирської діяльності з ЗС України в контексті взаємодії з релігійними організаціями, як елементами громадянського суспільства».

Об'єктом дослідження є духовна опіка військовослужбовців у постсоціалістичних країнах.

Предмет дослідження – еволюція інституту військових капеланів у постсоціалістичних країнах.

Метою дослідження є всебічний аналіз історичного досвіду роботи військового капеланства у постсоціалістичних країнах, його ролі у забезпеченні належного рівня духовності військовослужбовців у мирний час, у миротворчих операціях та збройних конфліктах.

Для досягнення мети роботи визначено **завдання**:

1. Висвітлити стан дослідження проблеми.
2. Дослідити та охарактеризувати діяльність військового капеланства у країнах колишнього Варшавського договору (на основі досвіду Польщі, Румунії, Словаччини та інших країн).

3. Вивчити особливості становлення інституту військового капеланства у країнах Балтії.

4. Дослідити вплив інституту військових капеланів у Російській Федерації на морально-психологічний стан військовослужбовців у рамках реалізації державної пропаганди.

5. Вивчити передумови становлення інституту військового капеланства в Україні у 90-ті роки XX – на початку XXI ст.

6. Дослідити особливості функціонування та структурної еволюції військового капеланства в Україні 2014–2023 рр.

7. Обґрунтувати практичні рекомендації щодо удосконалення капеланської служби у ЗС України (на основі досвіду країн НАТО).

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження охоплюють період від розпаду Радянського Союзу у 1991 році до 2023 року, коли капелани ЗС України беруть активну участь у війні Росії проти України, підтримуючи морально-духовний стан воїнів. Нижню межу обґрунтовуємо тим, що вивчення досвіду країн НАТО у сфері капеланства є надзвичайно важливим, оскільки сьогодні Україна активно готується до вступу до Північноатлантичного альянсу, який має багатий досвід у наданні духовної підтримки військовим, що може бути корисним для адаптації та розвитку української моделі капеланства. Верхня хронологічна межа визначається завершенням другої стратегічної наступальної операції Сил оборони України (тривала з червня до грудня 2023 р.).

Територіальні рамки дослідження включають країни Центрально-Східної Європи (колишні учасники організації Варшавського договору) та колишнього СРСР (включаючи країни Балтії). Така вибірка зумовлена тим, що ці країни в другій половині XX століття знаходились в радянському ідеологічному колі. Це зумовлює певну спільність морально-духовного забезпечення проблем військовослужбовців. Водночас шляхи вирішення цих проблем відзначаються національною специфікою для кожної із цих країн.

Методи дослідження. У дослідженні були використані загальнонаукові принципи, такі як історизм, системність, наукова об'єктивність та термінологічний принцип, що забезпечили глибоке і всебічне розуміння предмета дослідження. Для розв'язання поставлених дослідницьких завдань було застосовано різноманітні загальнонаукові методи, зокрема синтез і аналіз, що дозволили інтегрувати отримані дані та розкрити їхню сутність. Крім того, були використані спеціально-наукові методи, такі як історико-генетичний, хронологічний, компаративний та синхронний. Для глибшого аналізу були застосовані конкретно-наукові методи – розгляд, опис, аналіз побаченого, семіотичний аналіз, контент-аналіз та інтерв'ю. Ці методи дозволили детально вивчити предмет дослідження, зібрати якісні дані та здійснити їх глибокий аналіз. Застосування зазначених принципів та методів забезпечило ефективне використання наявних джерел інформації, що дало змогу провести всебічний аналіз та зробити обґрунтовані висновки, які можуть стати основою для подальших наукових досліджень у цій галузі.

Наукова новизна отриманих результатів полягає насамперед у тому, що в історичній науці *вперше*:

- проведено аналіз діяльності військового капеланства у постсоціалістичних країнах (на основі досвіду Польщі, Естонії, Росії та інших країн);
- досліджено процес становлення та еволюції інституту військового капеланства в Україні наприкінці XX – на початку XXI ст.

Удосконалено:

- дослідження джерельної бази і методологічної основи, що стосуються вивчення історії створення, розвитку та функціонування структури військового капеланства у постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX – початок XXI століття);
- вивчення діяльності інституту капеланства у Збройних Силах України (на основі досвіду АТО/ООС та під час повномасштабного вторгнення);

- аналіз форм та методів роботи військових капеланів в історичному контексті.

Нового рівня дослідження набули проблеми:

- вивчення історичних аспектів функціонування військового капеланства постсоціалістичних країн;
- дослідження функціонування інституту капеланства у ЗС України під час широкомасштабного вторгнення, аналіз бойового досвіду душпастирів на війні.

Апробація матеріалів дисертації здійснена шляхом обговорення на засіданнях кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Про основні положення і висновки дисертації автор доповідала на таких наукових конференціях, як: V Міжнародна науково-практична онлайн-конференція «Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій» (Одеса, 2022), Науково-практична онлайн-конференція «Московсько-українське мілітарне і світоглядне протистояння: історія та сучасні виклики» (Кам'янець-Подільський, 2022), III Міжнародна науково-практична конференція «Українське військо. Сучасність та історична ретроспектива» (Київ, 2022), IV Міжнародна науково-практична конференція «Українське військо: сучасність та історична ретроспектива» (Київ, 2023), Науково-практична конференція «Застосування Сухопутних військ ЗС України у конфліктах сучасності» (Львів, 2023), III Всеукраїнська наукова конференція «Добровольці на захисті української державності: історія та сучасність» (Львів,

2024), VIII International Scientific and Practical Conference «Modern research in world science» (Львів, 2022), Міжнародна наукова конференція «Україна та цивілізаційні виклики: долаючи лихоліття війни (1914-2024)» (Львів, 2023).

Публікації: основні положення та висновки дисертаційної роботи відображено у 14 наукових публікаціях, з них три статті – у вітчизняних фахових виданнях категорії «Б», одна – підрозділ у колективній монографії, 10

публікацій – статті апробаційного характеру. Кожна з цих публікацій висвітлює окремі аспекти дослідження та його результати (додаток А).

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі висновки та положення, що містять наукову новизну, були отримані авторкою особисто.

Практичне значення отриманих результатів: Отримані результати дослідження мають вагоме практичне значення, особливо для розвитку душпастирської підтримки у Збройних Силах України. Зокрема, досліджені джерела та історіографічні матеріали, завдяки яким проаналізовано досвід капеланської служби в країнах НАТО, можуть бути корисними для адаптації та вдосконалення капеланства в Україні. Це є особливо актуальним у контексті євроатлантичної інтеграції України та її прагнення вступити до НАТО.

Результати дослідження можуть бути впроваджені у діяльність державних установ, експертних центрів та наукових організацій для створення узагальнювальних праць і розробки керівних документів, які висвітлюють роль душпастирської підтримки в умовах сучасних збройних конфліктів. Вони також можуть бути використані для вдосконалення навчальних програм у вищих навчальних закладах і розробки методичних рекомендацій.

Крім того, результати можуть стати основою для ініціювання змін у нормативно-правовій базі, що регулює структуру капеланства у Збройних Силах України. Це сприятиме вдосконаленню організації капеланської служби, підвищенню її результативності та впровадженню найкращих практик, запозичених із досвіду країн НАТО.

Результати дослідження **впроваджено** у методичні розробки навчальних дисциплін центру підготовки військових капеланів факультету після дипломної освіти Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у навчальний процес кафедри гуманітарних наук та кафедри поведінкових наук та військового лідерства Інституту морально-психологічного забезпечення Національної академії

сухопутних військ, у методичні розробки навчальних дисциплін Київської православної богословської академії.

Обсяг і структура дисертації. Дослідження побудовано за проблемно-хронологічним принципом, складається із анотації, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 206 сторінок, із них основного тексту – 170 сторінок (7 авторських аркушів). Список використаних джерел налічує 264 позицій.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Після розпаду соціалістичного табору, на початку 1990-х років країни Східної Європи та пострадянського простору розпочали складний і багатогранний процес переходу до ринкової економіки, демократичних політичних систем і відновлення релігійних інститутів. Серед них були країни Центрально-Східної Європи: Україна, Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина і країни Балтії: Естонія, Латвія та Литва, а також країни Кавказу: Азербайджан і Грузія. Цей період характеризувався не лише соціальними змінами, що вплинули на всі сфери життя, але й великими економічними труднощами, з якими зіткнулися нові незалежні країни. Поява нових міжнародних відносин, зокрема інтеграція країн до європейських структур, стала важливим фактором, що визначав зовнішню політику та економічний розвиток.

Водночас культурна ідентичність і національні цінності набули більшого значення, сприяючи зміцненню таких суспільних інститутів, як освіта, культура та громадянське суспільство. В цей час відбувалося і релігійне відродження, яке включало активне відновлення релігійних традицій та культових практик, що стали важливим елементом соціальної структури нових незалежних держав.

Становлення та розвиток капеланства в постсоціалістичних країнах розпочалося після падіння комуністичного режиму, коли була відновлена релігійна свобода і знову активізувалася діяльність релігійних громад. Капеланство як релігійне служіння стало важливим елементом надання духовної підтримки в армії, у лікарнях, в'язницях та інших державних установах, що дало новий поштовх його розвитку. Душпастирська діяльність надавала не лише духовну опіку, а й психологічну підтримку, допомагаючи людям впоратися з труднощами, стресом і втратами.

Кожна країна пішла своїм унікальним шляхом у розвитку капеланства, що зумовлено її історичними, культурними і релігійними особливостями. Цей процес виявляє різноманітність підходів до релігійного життя та соціальної підтримки, що відображає специфіку кожної нації.

У країнах Балтії, зокрема у Латвії, Литві та Естонії, спостерігалось швидке відновлення релігійних інституцій після тривалого періоду радянської атеїстичної політики. В Естонії, наприклад, міжнародні партнери, зокрема США, відіграли значну роль у цьому процесі, надаючи фінансову та технічну підтримку для відбудови церков, а також організовуючи програми підготовки духовенства. Це сприяло не лише відновленню релігійних практик, але й зміцненню міжкультурних зв'язків, що стало важливим елементом соціальної стабільності в регіоні.

У країнах Центральної та Східної Європи, таких як Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина, відновлення релігійних інституцій відбувалося здебільшого самостійно, завдяки глибоким релігійним традиціям та історичним зв'язкам з релігійними організаціями. Ці країни попри виклики, пов'язані з падінням комуністичних режимів, змогли швидко відновити церковні структури, що стало основою для відродження релігійного життя та активізації соціальних ініціатив. Важливими аспектами цього процесу стали також діалоги між різними конфесіями, які сприяли зміцненню суспільної злагоди та порозуміння.

Однак в інших країнах колишнього Радянського Союзу, таких як Білорусь, Туркменістан і Казахстан, процес відновлення релігійних організацій був повільним і супроводжувався певними труднощами. В Узбекистані та Таджикистані уряд запровадив суворий контроль над релігійними організаціями, що обмежило їхню діяльність і розвиток.

У Білорусі ситуація і досі залишається складною. Відсутність системи капеланства сьогодні обмежує потенціал релігійної підтримки, особливо в державних установах, таких як армія та лікарні.

За останні 30 років такі країни, як Латвія, Литва, Естонія, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина та Румунія, які стали членами НАТО після розпаду Радянського Союзу, розвинули і вдосконалили свої капеланські служби. Для визначення ролі капеланів у суспільстві ці країни використовували різні підходи і терміни, такі як: духовна опіка, релігійне консультування, моральна підтримка, релігійно-культурне посередництво. Цей період можна охарактеризувати як період створення та становлення капеланських служб. Душпастирська опіка стала відігравати важливу роль у військовій, соціальній і культурній сферах, сприяючи духовному відродженню та моральному зміцненню суспільства.

Міжнародний досвід показує, що залучення різних релігійних груп і капеланів до процесу врегулювання конфліктів сприяє досягненню спільної мети – встановлення миру та стабільності. Вивчення досвіду становлення і діяльності капеланських служб наприкінці XX – на початку XXI століття може дати цінні відповіді на питання про роль капеланства у підтримці духовно-морального стану суспільства.

Капеланство в постсоціалістичних країнах є одним із аспектів релігійного та соціокультурного життя. Відновлення релігійної свободи після падіння комуністичного режиму вплинуло на роль і функції капеланів у всіх країнах, які прорвалися крізь пострадянське минуле.

Після розпаду комуністичного режиму закордонна історіографія капеланства у Центрально-Східній Європі зосередилася на трансформації ролі релігії у військових силах, зокрема на аналізі відновлення релігійних обрядів та духовної підтримки військових. У цьому контексті дослідження польського католицького священника, доктора богословських наук К. Свіса (K. Świąś) [235] набуває особливої ваги, оскільки він глибоко аналізує сучасні детермінанти душпастирської праці, акцентуючи увагу на впливі політичних і культурних змін, які відбулися в регіоні після переходу до демократичних форм правління. Автор звертає увагу на важливий процес секуляризації, який охоплює не лише зменшення впливу традиційних релігійних інститутів, але й

призводить до вибіркового трактування релігійних доктрин і практик. Це також сприяє індивідуалізації релігійності. У своїй роботі К. Свіс (K. Świąś) також розглядає роль Церкви в контексті громадянського та демократичного суспільства, підкреслюючи, як релігійні інституції можуть сприяти формуванню соціальних цінностей і моральних норм, що є важливими для стабільності та розвитку сучасних демократичних держав. Таким чином, дослідження капеланства не лише висвітлює духовні аспекти військової служби, але й демонструє глибокий зв'язок між релігією, політикою та суспільством загалом.

Досить багатий історичний матеріал містять праці Р. Камінського (R. Kamiński), який є видатним дослідником у сфері пастирського богослов'я. Автор разом із понад ста представниками різних богословських центрів спільно розробили «Лексикон пастирського богослов'я [237]. У цьому унікальному довіднику є 257 предметних статей, які охоплюють ключові аспекти пастирського богослов'я, включаючи історичні, теоретичні та практичні питання, що стосуються духовної опіки. «Лексикон» слугує важливим ресурсом для досліджень у сфері релігієзнавства, надаючи глибокий аналіз різноманітних тем, таких як етика, богослужіння, пастирська практика та соціальна відповідальність церкви.

Чималий внесок у дослідження капеланства зробили Л. Норок та В. Гайчук (L. Noroc та V. Gaiciuc) [247]. Автори наводять аргументи, що попри модернізацію армій у світі роль капеланів залишається актуальною. Жорсткі умови військового життя можуть створювати душевний дискомфорт у солдатів, що призводить до значних занепокоєнь. Присутність капеланів серед військовослужбовців забезпечує необхідне емоційне середовище, яке відновлює їхній дух і допомагає підтримувати баланс, що є важливим для успішного виконання військових завдань. Наукова стаття «Потреба в морально-релігійній освіті в армії» розглядає важливість повернення військових капеланів у сучасні збройні сили.

Автори книги «Практичне богослов'я в сучасній практиці військового духовенства в Чехії та Словаччині, його цілі, засоби та перспективи» Й. Зоубек і А. Масарик (J. Zoubek, A. Masaryk) описують, як військові капелани в цих країнах інтегрують релігійні практики для підтримки морального і духовного стану солдатів. Книга висвітлює цілі та методи, які використовують капелани, а також перспективи розвитку цього напрямку. Монографія є досить цікавою та цінною працею, яка містить багатий історичний досвід і аналіз сучасної ситуації у військовому капеланстві Чехії та Словаччини [263]. Наукова праця чеської науковиці Я. Палькової (J. Palkova) «Порівняльний аналіз духовного служіння капеланів в арміях Чехії та Словаччини» [250] є ґрунтовним дослідженням, яке аналізує як спільні, так і відмінні аспекти в практиці військового духовенства цих двох країн. Авторка уважно розглядає історичний контекст розвитку капеланства після розпаду Чехословаччини, зазначаючи, як цей процес вплинув на формування сучасних підходів до духовної підтримки військовослужбовців. Особливу увагу Палькова приділяє аналізу культурних і соціальних факторів, які визначають роль капеланів у Збройних силах Чехії та Словаччини. Вона підкреслює важливість інтеграції релігійних практик у військову службу як засобу підтримки морального духу та психологічної стійкості солдатів, що є важливим компонентом для успішного виконання їхніх обов'язків. Варто згадати і праці чеських дослідників М. Трусінової (M. Trusínová) та Р. Журналь (R. Zurnál) [258], які описують ідеальну модель духовного служіння для чеських солдатів, акцентуючи увагу на викликах, з якими вони стикаються. Науковці досліджують, як релігійна підтримка і духовне наставництво можуть сприяти моральній стійкості та психологічному здоров'ю військових, а також як духовні наставники підтримують солдатів у важкі моменти служби, допомагаючи їхній психологічній адаптації.

Не менш цікавою та історично багатою є робота угорського науковця лейтенанта Р. Жакая (R. Zsákai) [262], присвячена дослідженню ролі душпастирства у війську. Він аналізує тісний зв'язок між вірою, патріотизмом, воїнством та християнством, підкреслюючи важливість духовної підтримки для

солдатів. Автор також розглядає історичний розвиток душпастирства у військових структурах, показуючи, як релігія і патріотичні цінності формують моральний дух та стійкість військових у різних історичних контекстах.

Привертає увагу і пізнавальна цінність праць азербайджанських дослідників. Монографія А. Ганбарова (А. Нənbərov) «Державно-релігійні відносини в Азербайджані: теоретико-правові основи секуляризму» [228] є важливим дослідженням, яке глибоко аналізує взаємини між державою і релігією в Азербайджані. Автор досліджує історичний розвиток цих відносин, приділяючи увагу впливу різних історичних етапів на сучасну ситуацію. Ганбаров також розглядає теоретичні аспекти секуляризму, підкреслюючи, як ця концепція реалізується в азербайджанському контексті. Робота включає правовий аналіз, що розкриває нормативно-правові основи регулювання релігійних питань у державі, акцентуючи увагу на балансі між свободою віросповідання і державними інтересами.

Грунтовним є огляд Європейського консорціуму досліджень церкви і держави «European Consortium for Church and State Research Editorial Comares» [122], виданий під егідою Р. Балодіса (R. Balodis) та М-Р. Бланко (M-R. Blanco).

До звіту увійшли наукові статті дослідників: З. Горака (Z. Horák) «Релігійна допомога в державних установах: загальні передумови та загальні виклики» [261]. Е. Тавали (E. Tăvală) «Капеланство в Збройних Силах» [227] Ї-Р. Третери та З. Горака (J-R. Tretera та Z. Horák) «Релігійна допомога в громадських інституціях: Чеська республіка» [230], М. Ківіорга (M. Kiviorg) «Релігійна допомога в громадських інституціях: Естонія» [240], Б. Шанди (B. Schanda) «Капеланство в Угорщині» [218], Р. Балодіса (R. Balodis) «Регулювання та організація капеланств в Латвії» [254], Д. Глоденіса (D. Glodenis) «Капеланство в Литовській Республіці» [223], П. Станіса (P. Stanis) «Релігійна допомога в громадських інституціях в Польщі» [251], Е. Тавали (E. Tăvală) «Релігійна допомога в громадській сфері. Румунський звіт» [226], М. Моравчикової (M. Moravčíková) «Релігійна допомога в громадських інституціях у Словацькій Республіці» [242]. Книга «Залучення Віри» («Enlisting

Faith») [255] авторства Роніти І. Шталь – це глибоке дослідження того, як держави використовували релігійні інституції, включаючи капеланів, для підтримки своїх політичних цілей. Книга досліджує взаємодію між військовими та духовними лідерами, зокрема в контексті США, але її концепції мають значення і для інших країн. Зміст наукових статей висвітлює значення духовної допомоги для підтримки морального і психологічного здоров'я людей у складних життєвих ситуаціях. Наукові публікації висвітлюють ролі релігійних капеланів і духовних консультантів у державних установах, таких як військові частини, лікарні, тюрми та інші.

Наукове опрацювання теми капеланства в Україні активно розпочалося після здобуття незалежності у 1991 році, однак особливого розвитку ця тема набула 2014 року після анексії Криму Росією та початку війни на Сході України. Ці події спричинили значне збільшення інтересу до капеланства як важливої складової підтримки морального духу та психологічної стійкості військових.

Українські історики і дослідники почали активно вивчати історичні, нормативно-правові та практичні аспекти капеланської служби. Основну увагу приділяли питанням інтеграції капеланів у військову структуру, забезпечення їх правового статусу та підготовки до роботи в умовах бойових дій. Дослідження також охоплювали аналіз міжконфесійного діалогу в рамках капеланської служби, зважаючи на багатоконфесійний склад українського суспільства.

У своїх працях «Боже великий, єдиний, нам Україну храни!» [146], «З нами Бог! І – Україна!» [148], «Роль капеланства у процесі відродження Збройних Сил України на початку 90-х років минулого століття». [149], «Бути поруч. Основи військового капеланства для військових і волонтерів» [150], «Душпастирська опіка військових» [147] полковник Р. Коханчук, спираючись на власні спогади, рефлексії, документи та публікації в засобах масової інформації (далі – ЗМІ), досліджує військово-релігійні відносини, заходи душпастирської опіки та задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України.

Відомим дослідником капеланства в Україні є А. Зелінський – один із перших капеланів у ЗС України. Духовний лідер детально описує свій досвід душпастирської служби у ЗС України. Його книги є важливим джерелом інформації про роль капеланів у підтримці морального духу та психологічного стану військовослужбовців, особливо в умовах кризи. Одна з найбільш відомих праць Зелінського – «На ріках Вавилонських. Кілька думок про повернення» [123], де автор ділиться своїм досвідом роботи капелана, розповідаючи про духовну опіку над військовими, що перебувають у зоні бойових дій. Зелінський підкреслює важливість духовної підтримки у формуванні морального духу військових. У книзі «Соняхи. Духовність на час війни» [122] автор зосереджується на питаннях духовності в умовах війни та як капелани можуть допомогти солдатам віднайти внутрішній спокій та стійкість. У творі «Відвага і страх» [124] автор описує реальні історії з фронту, аналізуючи, як віра та духовне наставництво допомагають військовим долати стрес і страх. Автор також досліджує питання моральних дилем, з якими стикаються солдати.

Значну пізнавальну цінність мають праці Ю. Буракова та О. Томчука [80, с. 31–35]. Автори наголошують, що душпастирська опіка в Україні була ініційована капеланами-волонтерами, які ще з початку конфлікту на Сході України надавали духовну підтримку військовим. Бураков і Томчук детально описують, як волонтерська душпастирська служба перетворилася на офіційний інститут, наголошуючи, що його створення було зумовлене нагальною потребою в моральній та духовній підтримці військових під час збройної агресії з боку Росії. Дослідники аналізують причини, які призвели до формування військового капеланства, зокрема, воєнні дії та потреба у психологічній підтримці солдатів. Вони також розглядають роль капеланів у зміцненні морального духу та психологічної стійкості військових, підкреслюючи, що капелани стали важливими посередниками між армією та цивільним суспільством.

Багатий історичний матеріал щодо діяльності капеланів-волонтерів містить колективна праця Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича

«Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013 – 2017 рр.» [76, с. 271-296]. У книзі представлено цілісний образ волонтерського руху в Україні, що був сформований внаслідок Революції Гідності та драматичних подій російсько-української війни на Сході України, а також висвітлено роль капеланів-волонтерів під час російсько-української війни. Автори розповідають про те, як військові настоятелі надавали духовну та моральну підтримку воїнам, допомагаючи їм зберігати моральний дух і стійкість у важких умовах. Дослідники наголошують, що капелани також виступали посередниками між військовими та цивільними, опираючись на взаєморозуміння і підтримку.

Питання нормативно-правового врегулювання душпастирської опіки досліджувала Л. Владиченко у своїй науковій праці «Досвід упровадження військового священства (капеланства) у Збройних Силах України» [94, с. 180–185], де висвітлено проблеми військово-релігійних інституцій з початку 1992 року і до сьогодні. Її дослідження охоплюють період з 1992 року й до сьогодення, що дозволяє простежити розвиток і еволюцію військового капеланства в Україні. Авторка детально аналізує правові та організаційні аспекти, пов'язані з діяльністю капеланів у ЗС України; підкреслює важливість офіційного визнання та регулювання діяльності військових капеланів, що стало актуальним у зв'язку зі зростанням потреби в духовній підтримці військових під час збройного конфлікту на Сході України; розглядає проблеми, які виникли на шляху становлення військово-релігійних інституцій, включаючи питання законодавчого забезпечення, підготовки капеланів та їх інтеграції у військову структуру. Особливу увагу приділено аналізу міжнародного досвіду та його порівнянню з українськими реаліями, що допомагає зрозуміти особливості національного контексту. Дослідниця також вказує на необхідність вдосконалення законодавчої бази та створення спеціальних програм для підготовки капеланів, що дозволить більш ефективно інтегрувати духовну опіку в систему підтримки військових.

У науковій статті «Досвід капеланства в умовах АТО» [205, с. 161–169]. С. Филипчук аналізує місце і роль церкви у військових подіях на Сході України

в період АТО, а також описує внесок кожної християнської конфесії в капеланську роботу.

Досить цікавою та змістовною є наукова розвідка О. Костюка «Вплив капеланства на стабільність та ефективність Сил оборони України в контексті військових дій 2014-2023 років» [145, с. 63–73]. Автор досліджує вплив капеланства на стабільність та ефективність ЗС України; порівнює досвід США та Республіки Польща. Як модель впровадження капеланства в українську армію поєднує досвід Польщі, у якій відновлення традиції капеланства відбулося швидко, та США, де капеланство проходило еволюційний процес.

Варта уваги стаття В. Гоголя та Р. Делятинського «Історія становлення військового капеланства в Збройних Силах України (1991–2022 роки)» [107, с. 26–38]. Автори пропонують власну схему періодизації історичного процесу становлення інституту військового капеланства в Україні, кожен із яких характеризується специфікою виявлення ініціативи з боку Церкви та держави щодо впровадження капеланства у Збройних Силах України.

Дослідники Н. Колб та А.Смирнов вивчають релігійні процеси в Україні, кожен з них зосереджується на різних конфесіях. Колб аналізує роль Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) у суспільних трансформаціях [137, с. 133–170]. Водночас Смирнов досліджує історію та розвиток Православної Церкви України (ПЦУ), зокрема процес її автокефалії [189, с. 32–38].

Цікавою та змістовною є стаття О. Сагана і І. Гарата «Концептуальні питання та етапи становлення військового капеланства у незалежній Україні» [183, с. 59–74], в якій проаналізовано етапи становлення капеланського руху в Україні, виклики, з якими зіткнулася держава, зокрема недооцінка ролі капеланства, ризики міжконфесійних суперечок та необхідність пошуку власної моделі капеланської служби.

Людмила Непіпенко у своїй статті «Військове капеланство в незалежній Україні: поступ власної моделі» [161, с. 126–138] висвітлює особливості власної моделі військового духовенства в сучасній Україні, розглядає

періодизацію цього процесу, окреслює суперечності та проблеми у практиці душпастирської опіки військовослужбовців. Автор зазначає, що саме трансформація державних і соціальних структур в умовах незалежності країни спричинила докорінну зміну державно-церковних відносин. Це супроводжувалося зміною попередньої світоглядно-ціннісної парадигми, в межах якої проблема військового духовенства ігнорувалась, недооцінювалась чи фальсифікувалась.

Привертають увагу праці Ю. Кривенка [151, с. 90–100], в яких автор акцентує увагу на важливості нормативного врегулювання інституту військового капеланства та необхідності присутності капеланів у збройних силах. Його роботи, зосереджені на тематиці капеланства, підкреслюють значення правових норм для забезпечення ефективної душпастирської підтримки військовослужбовців. Кривенко детально аналізує роль капеланів у морально-психологічній підтримці солдатів, особливо в умовах збройного конфлікту. У своїх працях він також звертає увагу на необхідність створення чіткої нормативно-правової бази, яка б регулювала діяльність капеланів, визначаючи їхні права, обов'язки та місце в структурі збройних сил.

Особливо цінною є колективна робота Українського інституту національної пам'яті «Капелани на службі Богу і Україні» [135]. Ця книга містить спогади військових капеланів різних конфесій і дає унікальне уявлення про досвід душпастирської служби капеланів серед українських воїнів з початку війни на Сході України. Збірник висвітлює особисті історії капеланів, які надавали духовну підтримку військовим, підкреслюючи їхній важливий внесок у зміцнення морального духу та психологічної стійкості солдатів. У книзі також зазначено багатоконфесійний аспект капеланства, демонструючи, як представники різних релігійних течій об'єдналися заради підтримки українських воїнів у складних умовах війни.

Ще одним фундаментальним дослідженням у сфері душпастирської опіки є дисертація О. Ворощука «Становлення інституту військового духовенства (капеланської служби) Збройних сил України (1991–2017 рр.)» [96]. У своїй

роботі автор досліджує розвиток капеланської служби в ЗСУ після здобуття незалежності України; аналізує правову базу, організаційну структуру та функції капеланів, зокрема їх роль у духовній та моральній підтримці військовослужбовців.

Чимало важливих видань, які суттєво доповнюють наше дослідження, віднайдено у зарубіжних виданнях балтійських країн. Відновлення незалежності цих держав сприяло активізації вивчення релігійних аспектів у суспільстві, включаючи роль капеланів у збройних силах.

Досить ґрунтовною є дисертація естонського капелана полковника Т. Номміка (T. Nommik) [246]. Автор описує історію релігійного служіння естонських воїнів від Північної війни до сьогодення. Особлива увага приділяється ролі естонськомовних священнослужителів у різних періодах історії, включаючи служіння капеланів в армії Карла XII, війні за незалежність і сучасних Силах оборони Естонії. Дослідження охоплює богословські основи капеланської служби, їхню роль у військовій структурі та співпрацю з капеланськими службами НАТО.

За редакцією капелана Д. Штернса (D. Sterns) капеланською службою Національних збройних сил Латвії у Ризі 2012 року було створено «NBS Kapelana Rokasgramat» [238]. – Посібник капелана Національних збройних сил Латвії. Книга стала ключовим інструментом для підтримки капеланської служби у Національних збройних силах. Посібник допомагає стандартизувати роботу капеланів, забезпечуючи єдині підходи до духовної та моральної підтримки військовослужбовців. Це важливо для підтримання високого морального духу військових і збереження психологічного здоров'я в умовах військової служби, що сприяє загальній боєздатності та ефективності збройних сил.

Варта уваги магістерська робота В. Юкневичуса (V. Juknevičius) «Договір між Святим Престолом і Литовською Республікою. Про душпастирство католиків, які проходять службу в армії» [260]. Головна цінність праці – це історичний опис душпастирства військових-католиків у війську. У своїй роботі

автор аналізує угоди, які були укладені між Святим Престолом і Литовською Республікою щодо священнослужителів у війську.

Автори історіографії Російської Федерації особливу увагу приділяють впливу РПЦ на військові структури. Після 2010 року у наукових доробках російських авторів спостерігається значна кількість досліджень, які вивчають діяльність священників у російській армії, а також роль РПЦ як ідеологічного партнера держави. У статті А. Артем'єва розглянуто політичні взаємини Російської Православної Церкви (РПЦ) з державними структурами. Автор чітко демонструє роль РПЦ у державних справах і підкреслює, що церква діє як важливий ідеологічний інструмент у підтримці армії та суспільства в цілому [77, с. 179–182]. Російські дослідники Д. Белов та С. Іванов у своїй праці досліджують етапи формування інституту військових священників в історії та в сучасному контексті розвитку російської держави. В роботі акцентується значущість військового духовенства в системі військово-патріотичного виховання військовослужбовців-вірян. Також зазначено, що серед релігійних конфесій домінує православ'я [78, с. 12–14]. У статті С. Кипрєєва йдеться про вплив РПЦ на силові структури України, для впровадження проросійських ідей через релігійний патріотизм. Основна увага приділяється формуванню патріотизму у військовослужбовців в умовах війни за допомогою пропагандистських методів, які використовує РПЦ. Автор також описує практичні аспекти та виклики в умовах просування проросійської ідеології в політичному контексті [134, с. 5–11].

Отже, у працях усіх вищезгаданих науковців проаналізовано процеси адаптації капеланської служби до нових соціальних і політичних умов, що виникли після здобуття країнами незалежності. Особлива увага приділяється міжконфесійному діалогу та співпраці, які є ключовими для країн з різноманітним релігійним уподобанням. Таким чином, історіографія капеланства у постсоціалістичних країнах не тільки відображає важливу роль релігійних діячів у підтримці військових, але й слугує важливим джерелом для розуміння сучасних соціальних процесів у регіоні.

Аналізуючи історіографію країн Балтії та Центрально-Східної Європи, варто зазначити, що в цих регіонах науковці приділяють значну увагу дослідженню капеланської служби та її важливої ролі у збройних силах. Капеланство як важливий елемент військової структури виконує не лише духовну, але й соціальну функцію, забезпечуючи моральну підтримку військовослужбовців та їхніх родин. Особливий акцент робиться на питаннях міжконфесійної співпраці, що є важливим аспектом у контексті релігійної різноманітності цих країн, а також інтеграції релігійних інституцій у державні структури. Це інтеграційне зусилля сприяє формуванню більш гармонійного суспільства, де релігія і держава можуть взаємодіяти на основі спільних цінностей та інтересів. Цією темою активно цікавляться у наукових колах Польщі, Чехії, Естонії, Литви та інших країн, що підтверджується великою кількістю публікацій, які висвітлюють різноманітні аспекти капеланської діяльності та її вплив на морально-психологічний стан військових.

Україна також не залишається осторонь цих процесів: кількість наукових напрацювань, присвячених капеланству, активно збільшується, особливо в контексті російсько-української війни, де душпастирі відіграють одну з важливих ролей у морально-духовній підтримці воїнів.

У Росії та Білорусі історіографія капеланства формується під впливом державної ідеології та РПЦ, яка є основним інструментом пропаганди. Це обмежує об'єктивне вивчення теми і створює монолітне бачення ролі капеланів у цих державах.

1.2. Джерельна база

Структура джерельної бази дисертації визначається специфікою вивчення історії заснування та функціонування інституту військових капеланів в умовах збройних формувань постсоціалістичних держав, які є членами НАТО або мають намір приєднатися до Альянсу. Це питання є надзвичайно актуальним, зокрема для України, яка активно орієнтується на інтеграцію в євроатлантичні структури та зміцнення своїх оборонних можливостей. Особлива увага в дослідженні приділяється аналізу досвіду Польщі, Чехії, Угорщини, Естонії та

інших держав, які мають спільне соціалістичне минуле з Україною і успішно пройшли шлях інтеграції в євроатлантичні структури. Важливо зазначити, що інститут військових капеланів у цих країнах виконує суттєві функції, які включають духовну підтримку та моральне наставництво військовослужбовців. Це також сприяє зміцненню їхнього морального духу, підвищенню бойової готовності та формуванню національної ідентичності, що є особливо важливим у контексті сучасних викликів безпеки.

Джерельна база охоплює:

- нормативно-правові акти: закони, директиви, розпорядження, що регулюють функціонування капеланської служби у збройних силах постсоціалістичних держав, зокрема закони, які стосуються релігійної свободи та прав військовослужбовців на духовну підтримку;

- навчальні матеріали, довідники і літературу з капеланської служби, релігії та духовної опіки в збройних силах інших країн, в тому числі міжнародні публікації та матеріали ЗС України;

- міжнародні документи: резолюції, рекомендації міжнародних організацій НАТО та ООН, які визначають загальні принципи і стандарти для капеланської служби;

- матеріали засобів масової інформації (ЗМІ): публікації преси, інформацію на сторінках соціальних мереж, сюжети на YouTube, офіційні сайт-сторінки, новини та заходи, що містять актуальну інформацію про капеланську службу;

- особисті спогади та інтерв'ю: матеріали, в яких є особисті свідчення капеланів та військовослужбовців про досвід капеланської служби. До цієї групи джерел також належать документальні та художні фільми, створені на основі реальних подій і розповідей капеланів. Такі матеріали сприяють глибокому зануренню у діяльність капеланської служби, відображаючи особистий досвід та емоційні переживання душпастирів і військовослужбовців, з якими вони працюють.

Капеланська служба є важливою частиною стратегічних комунікацій у збройних силах країн – членів НАТО, стратегічні комунікації (з англ. *strategic communications*, *StratCom*) у військовому контексті НАТО включають координацію духовної підтримки та наставництва військових. Капеланська служба функціонує разом з іншими військовими структурами для підтримки морального духу та зміцнення єдності збройних сил [4]. У ЗС України стратегічні комунікації (Стратком) призначені для скоординованого і належного використання релігійної опіки та зв'язків з громадськістю для підтримки національних цілей [38]. Деякі джерела, що детально описують роботу капеланів у воєнних конфліктах, мають обмежений доступ і тому не можуть бути використані в нашій роботі.

Для систематизації джерельної бази щодо капеланства у постсоціалістичних країнах, враховуючи походження, інформаційні можливості та прийняті підходи до класифікації, можна виокремити такі групи:

- *перша група* стосується нормативно-правових документів капеланської служби країн Центрально-Східної Європи, країн Балтії, ЗС України, Росії.

Документи країн Польщі, Угорщини, Румунії, Чехії та Словаччини: Правові підстави діяльності католицького військового капеланства в *Республіці Польща* – Закон «Про відносини між державою та Католицькою Церквою у Республіці Польща» [61] від 17 травня 1989 р. (зі змінами); 28 липня 1993 року підписана угода між Святим Престолом і Республікою Польща, стаття 16 цієї угоди докладно розглядає питання душпастирської опіки католицьких військовослужбовців; Закон «Про військову службу професійних військовослужбовців» [62], прийнятий 30 червня 1970 року. Додатково, положення Міністра національної оборони від 19 грудня 1996 року «Про військову службу професійних військовослужбовців» [57] уточнює регламентування професійної служби, включаючи питання, пов'язані з капеланською службою. Призначення капелана на військову посаду здійснюється згідно із Законом «Про розміщення Збройних сил Республіки Польща» від 22 червня 1995 року [63]; Інструкція польового єпископа щодо

структури душпастирської служби військового ординаріату Війська Польського від 07 грудня 1992 р. [9]; Закон «Про військову службу професійних військовослужбовців» [64] від 11 вересня 2003 р.

Угорська Республіка: Закон «Про право на свободу совісті та віросповідання та про правовий статус церков, релігійних конфесій і релігійних громад» [66]; Угода між Апостольським Святим Престолом і Угорською Республікою від 10 січня 1994 року [26]; Апостольська конституція «*Spirituali Militum Curae*» від 21 квітня 1986 року, документ, що виданий Папою Римським Іоанном Павлом II, який визначає загальні принципи організації військових ординаріатів та їхньої духовної опіки для військовослужбовців [1]; Закон «Про свободу совісті та релігії та про церкви» від 1990 року – забезпечує свободу релігії та визначає умови діяльності церков, включаючи капеланську службу в армії [2] «Постанова Уряду Угорщини № 295 від 2013 року» [25] ця постанова встановлює порядок організації капеланської служби в Збройних силах Угорщини, визначаючи обов'язки, права та структуру капеланів.

Румунія: Конституція Румунії [5]; Закон «Про встановлення, організацію та функціонування діяльності військового духовенства» № 195 від 6 листопада 2000 року [17]; Закон про свободу релігії та релігійні спільноти № 489 від 2006 року [18].

Чеська Республіка: Конституція Чеської Республіки від 16 грудня 1992 року [67]; Угода про співпрацю між Міністерством оборони, Екуменічною Радою Церков і Чеською Республікою від 3 червня 1998 р. [7]; «Збройні Сили Чеської Республіки. Структура капеланів у збройних силах» [29], документ, що описує структуру Збройних сил Чехії під час мирного часу, включаючи організаційні підрозділи, їхні функції та взаємодію; «Збройні Сили Чеської Республіки. Основні дані про умови служби професійних військовослужбовців» [30], документ, що містить інформацію про умови служби, права та обов'язки професійних військовослужбовців у Чехії. Він також охоплює питання кар'єрного розвитку у військових силах; «Духовна служба Армії Чеської Республіки. Етика. Кодекс етики військовослужбовця» – документи, що

регламентують етичні стандарти та принципи, яких повинні дотримуватися військовослужбовці та капелани в Чехії. Ці документи включають правила поведінки, професійні стандарти та моральні принципи [27]; «Духовна служба Армії Чеської Республіки» – документ, в якому описано ключові аспекти роботи капеланів і їхні функції [10].

Словаччина: Конституція Словацької Республіки [68]; Закон про військову службу Словацької Республіки № 570. 2003 рік (зі змінами) [71]; Договір між Словацькою Республікою та Святим Престолом про духовне служіння вірян католиків у Збройних силах Словацької Республіки № 648/2002 [72]; Військовий ординаріат Словаччини, створений у травні 1991 року Папою Іоанном Павлом II. Ординаріат відповідає за надання душпастирської опіки всім членам Збройних сил Словаччини, включаючи тих, хто служить у закордонних місіях [70].

Нормативно-правові документи країн Естонії, Литви та Латвії

Законодавча основа для функціонування католицького військового капеланства в *Естонії*: Конституція Естонської Республіки від 28.06.1992 року [69]. Військовий ординаріат Естонії, який був створений у травні 1991 року Папою Іоанном Павлом II; «Закон про військову службу в Естонії» [3], прийнятий 13 червня 2012 року, набув чинності 1 квітня 2013 року; Меморандум про взаєморозуміння між Естонією та Чехією, має значення для капеланської служби, оскільки передбачає обмін досвідом і практиками, включаючи питання духовної опіки військових [8].

Литва: Конституція Литовської Республіки (1992), Стаття 43 Конституції Литви гарантує свободу релігії та віросповідання, встановлює, що церква і держава є відокремленими, і жодна релігія не може бути проголошена державною [21]. Угода між Святим Престолом і Литовською Республікою від 5 травня 2000 року, регламентує створення Військового ординаріату для забезпечення пастирської опіки католиків, що служать у Збройних силах Литви [58]; Закон про релігійні громади та асоціації Литовської Республіки від 4 жовтня 1995 року, Стаття 5 цього Закону визначає права традиційних

релігійних громад і асоціацій у Литві, надаючи їм особливий статус та захист. Він забезпечує їх право на релігійну діяльність і регулює відносини з державою. Стаття 3 гарантує рівність всіх осіб незалежно від їх релігії або віросповідання, підкреслено, що ніхто не може бути дискримінований через свої релігійні переконання або членство в релігійній громаді [22].

Латвія: Конституція Латвійської Республіки [13]; Закон про національні Збройні сили Латвії від 04.11.1999 року [53]; Закон про релігійні організації від 07.09.1995 року [23]; Угода між Латвійською Республікою та Святим Престолом від 08.11.2000 року, набула чинності 25.10.2002 року. Угода підтверджує визнання Латвійською Республікою правового статусу Католицької Церкви, відповідно до її канонічного права, гарантує свободу релігійної діяльності Католицької Церкви, включаючи право на проведення богослужінь, обрядів та інших релігійних заходів [14]; Угода між Міністерством оборони Латвійської Республіки та Латвійською Євангелічно-Лютеранською Церквою № 403 від 8 червня 2004 року. Ця угода регулює співпрацю між Збройними силами Латвії та Лютеранською Церквою, включаючи питання капеланської служби. Вона визначає правовий статус капеланів, їхні права та обов'язки [15]; Угода між Міністерством оборони Латвійської Республіки та Латвійською Православною Церквою від 8 червня 2004 року: ця угода встановлює правові основи для діяльності православних капеланів у військових частинах, визначає їхні завдання та обов'язки [59].

У ході дослідження були проаналізовані *нормативно-правові акти* *душпастирської опіки ЗС України*. Зокрема, у сфері правового регулювання питань задоволення релігійних потреб у ЗС України у досліджуваний дисертантом період діяла ціла низка нормативно-правових актів. В основу нормативно-правових гарантій задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗС України покладено: Конституцію України [11]; Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [51]. від 24 квітня 1991 року; Директива Міністра оборони України № 25 від 21 квітня 2006 року «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб

військовослужбовців Збройних Сил України» [34]; Програмний документ – Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України, який був підписаний 10 листопада 2008 р. на спільному засіданні Міністерства оборони України та уповноважених представників семи церков і релігійних організацій України, відповідальних за співпрацю з ЗС України [24]; Наказ Міністра оборони України від 22 квітня 2011 р. № 220 «Про затвердження Концепції душпастирської опіки у Збройних Силах України» [39]; Розпорядження «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі» [52] № 677 від 2 липня 2014 р.; Наказ Міністра оборони України від 27 січня 2015 р. № 40 «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України» [41], який зареєстровано в Міністерстві юстиції України, проте наказ втратив свою чинність на підставі Наказу Міністерства оборони № 685 від 14 грудня 2016 р. «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України» [43]. Відповідні накази також були видані й в інших силових структурах держави, зокрема: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1065 від 10 жовтня 2016 р. «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Державній прикордонній службі України» [42], Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 205 від 24 березня 2016 р. «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Національній гвардії України» [44], Наказ Міністерства інфраструктури України № 201 від 06 червня 2017 р. «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Державній спеціальній службі транспорту [45]; Положення № 859 від 2 серпня 2022 р. «Про порядок видачі мандата на право здійснення військової капеланської діяльності», затверджено Постановою Кабінету Міністрів України [47]. У 2014 році задекларовано створення інституту військового капеланства у ЗС України. У 2016 році Рада у справах душпастирської опіки спільно із

Міністерством оборони України видала наказ № 685 від 14.12.2016 р. «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України». Для того, щоб Закон щодо військового капеланства набув чинності, було розроблено такі законопроекти: перший законопроект № 10244-1 від 23 квітня 2019 р. «Про військове капеланство у ЗС України» [35], ухвалений Верховною Радою у першому читанні, другий законопроект № 4148 від 23 вересня 2020 р. «Про військове капеланство у ЗС України» [36], проте його знову було відкликано, третій законопроект № 4626 від 22 січня 2021 р. «Про Службу військового капеланства» [49], розглянуто парламентським комітетом з питань національної безпеки, оборони та розвідки України. 30 листопада 2021 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Службу військового капеланства» [50]. Відповідно до закону служба військового капеланства мала запрацювати з 1 липня 2022 року, але у зв'язку із початком широкомасштабної війни Російської Федерації державний документ був ухвалений Верховною Радою 15 березня 2022 року [50]. (зміни до Закону України № 2131-IX від 15 березня 2022 року).

Росія, одна з найбільших країн-агресорів у світі, активно використовує РПЦ як інструмент пропаганди. Церква відіграє важливу роль у підтримці державної ідеології та обґрунтуванні зовнішньої політики, часто виправдовуючи агресивні дії уряду на міжнародній арені. Незважаючи на відсутність інституту військового духовенства, РПЦ є основним епіцентром ідеології в російській армії та панівною релігією у країні. Саме тому більшість нормативно-правової бази – це угоди між міністерством оборони Росії та РПЦ: 2 березня 1994 року – спільна заява та перша угода про співпрацю між ЗС РФ та РПЦ; 29 листопада – 2 грудня 1994 р. – рішення про створення спеціальної синодальної установи, яка займатиметься взаємодією церкви зі збройними силами та правоохоронними структурами; 16 липня 1995 року утворений Відділ Московського Патріархату із взаємодії з ЗС РФ та правоохоронними установами; 8 квітня 1994 р. – Постанова Колегії МО РФ «Про заходи щодо посилення військово-патріотичного виховання військовослужбовців і молоді в

інтересах ЗС РФ» [213, с. 7–19, 143–171] в управлінні виховної роботи МО РФ було сформовано групу зв'язків із релігійними об'єднаннями; 10 червня 1994 року видано Директиву начальника Генштабу ЗС РФ, згідно з якою в органах виховної роботи збройних сил введено посади офіцерів зі зв'язків із релігійними об'єднаннями; Основи соціальної концепції РПЦ, затверджені Архієрейським Собором РПЦ 13–16 серпня 2000 року [170].; 11 квітня 2006 року – Заява Священного Синоду РПЦ про відновлення інституту військового духовенства у російській армії [120]; 24 січня 2010 р. – «Положення про організацію роботи з вірянами-військовослужбовцями Збройних сил Російської Федерації».

Другу групу джерел для дослідження формують: навчальні посібники, журнали та газети, довідники і книги з капеланської служби, релігії та духовної опіки у збройних силах іноземних країн, включаючи міжнародні видання і України, матеріали ЗМІ (статті у періодичних електронних виданнях, дописи у соціальних мережах (Facebook, Instagram) та відеосюжети на YouTube і телебаченні. В українському контексті до таких джерел можна віднести: посібник «Книга життя» [74]. (2023 р.) авторського колективу Л.-О. Андріішини, О. Брацюня, протоієрея Р. П'ясти, А. Роханського, С. Ісмагілова, М. Якубовича, Г. Білорицького. Посібник створено в рамках проєкту «Впровадження професійного капеланства в системі охорони здоров'я України», який реалізує ГО «Елеос-Україна» завдяки підтримці Міжнародного Фонду «Відродження»; книгу «Капелани. На службі Богу і Україні», укладачі Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко (2019); книгу «Лицарі Духа: Військові капелани УГКЦ» [116], автором якої є Забанджала Михайло (2018 р.); навчально-методичний посібник для капеланів та християн-волонтерів «Пам'ятайте в'язнів» [136], автор – В'ячеслав Когут (2014 р.); книгу «З янголом у пікселі. Історія військового капеланства у Львівській архієпархії УГКЦ» [118], автором ідеї цієї книги став отець Тарас Михальчук, голова Місії «Центр військового капеланства Курії Львівської Архієпархії УГКЦ» [203]. та настоятель Гарнізонного храму; упорядкувала видання Юліана Лавриш, а друком воно вийшло у видавництві

«Артос» Фондації «Андрей» за сприяння директора Фондації Михайла Перуна. До книги увійшли 11 інтерв'ю з капеланами, військовими та рідними полеглих Героїв. Співавтори книги – єпископи та священники, що вже близько 30-ти років опікуються українськими військовими: архієпископ і митрополит Львівський владика Ігор Возьняк, єпископ Курії Києво-Галицького Верховного Архієпископства, титулярний єпископ Зігриса, Голова Пасторально-міграційного відділу УГКЦ владика Степан Сус, єпископ-помічник Стрийської єпархії УГКЦ владика Богдан Манишин, єпископ-помічник Львівської архієпархії УГКЦ владика Володимир Груца, єпископ Пармської єпархії Святого Йосафата у США владика Богдан Данило, єпископ-помічник Київської архієпархії УГКЦ, Секретар Синоду Єпископів УГКЦ владика Андрій Хім'як; книгу «Військова капеланська діяльність в Україні: етапи становлення, нормативно-правове забезпечення, особливості здійснення під час воєнного стану, закордонний досвід» авторського колективу І. Коропатніка, М. Микитюка, О. Павлюка, С. Петкова (2023 р.) [144].

Публікації у періодичних виданнях МО України, таких як «Народна армія», «Флот України», а також у журналах «Камуфляж» та «Військо України», які зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотеці Національного університету оборони України, стали важливим джерелом для нашого дослідження. Ці публікації не лише доповнили архівні матеріали, але й надали суттєві фактологічні дані, що допомогли глибше зрозуміти контекст і події, пов'язані з діяльністю капеланської служби в ЗС України. Вони містять цінну інформацію про актуальні події та діяльність капеланів, відображаючи суспільний резонанс і реакцію на ці події. Матеріали ЗМІ часто фіксують свідчення очевидців та учасників подій, що є важливим для комплексного аналізу. Однак через можливу суб'єктивність та вплив зовнішніх факторів такі джерела потребують ретельної перевірки та зіставлення з іншими джерелами для забезпечення їхньої достовірності. Facebook є однією з найпопулярніших соціальних мереж серед капеланських структур у постсоціалістичних країнах, включаючи ЗС України.

Це обумовлено його можливостями для ефективної комунікації, організації заходів та поширення інформації. Наприклад, сторінки таких церков, як Українська Греко-Католицька Церква[194], Православна Церква України [195], Капеланство.info [196], активно ведуть свої стрічки, ділячись релігійними матеріалами та новинами для підтримки духовного життя військових.

Країни Центрально-Східної Європи та Балтії також активно використовують соціальні мережі для комунікації, організації заходів та поширення інформації. Наприклад, військові капелани з Естонії, Литви і Латвії використовують Facebook для координації своїх дій та обміну досвідом з колегами з інших країн НАТО, мають офіційні вебсайти, де публікують новини та інформацію про свою діяльність [249]. Окрім цього, душпастирі регулярно беруть участь у спільних конференціях і заходах НАТО, таких як Chaplains Baltic Cooperation Exercise та Operation Atlantic Resolve. Інформація про ці заходи публікується на офіційних сайтах міністерств оборони та у соціальних мережах, що дозволяє підвищувати обізнаність між учасниками [221], [165].

Діяльність капеланів також широко висвітлюється на телеканалах і радіо. В Україні представники капеланської служби часто з'являються у сюжетах національних телеканалів, таких як «24 Канал» і «УНІАН ТБ», де розповідається про їхню роботу на передовій та їхній внесок у психологічну підтримку військових [197], [202]. У країнах Балтії, таких як Литва та Естонія, національні телеканали «LRT» і «ERR» також транслюють репортажі про діяльність капеланів, їхню участь у військових навчаннях та співпрацю з іншими країнами НАТО [165].

Іноземні видання: книга «Посібник з капеланських студій: Розуміння духовної опіки в державних установах» [256]. за редакцією К. Свіфта, М. Кобба та Е. Тодда. Видання пропонує цінні роздуми щодо ролі капеланів у різних сферах, включаючи військову службу, охорону здоров'я і тюремну систему. Книга містить огляди практик капеланів і проблем, з якими вони стикаються; «Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia: Adaptation and Reform of the Post-Communist 'Emergency Welfare States'», автори – А. Черамі та П. Ванхуайссе

[222]. У книзі розглядаються зміни в системах соціального забезпечення, включаючи релігійні аспекти після падіння комунізму; Довідник «Духовна служба Армії Чеської Республіки. Умови кандидата на службу військового капелана» [225]. описує критерії та процедури відбору кандидатів на посади військових капеланів у Чехії, містить вимоги до кваліфікації, особистих якостей та процедур відбору.

Третя група – міжнародні документи: резолюції, рекомендації й інші документи міжнародних організацій НАТО та ООН, які встановлюють загальні принципи і стандарти для капеланської служби; «UN Policy on Human Rights in UN Peace Operations and Political Missions» – цей документ містить положення про забезпечення релігійних прав та свобод миротворців і персоналу, підкреслює важливість поваги до релігійних переконань і практик [259]; «International Military Chief of Chaplains Conference (IMCCC)» – конференція начальників військових капеланів (IMCCC), яка є платформою для обговорення та розробки загальних стандартів капеланської служби серед військових капеланів різних країн. Резолюції та рекомендації конференції сприяють гармонізації принципів капеланської служби[229]; «International Conference of War Chaplains» – ця міжнародна конференція військових капеланів збирає представників з різних країн для обміну досвідом та розробки спільних стратегій щодо духовної підтримки військовослужбовців. Ці конференції зазвичай приймають резолюції та рекомендації, що стосуються найкращих практик у сфері капеланської служби [244];[257].

Четверту групу досліджуваних нами джерел складають інтерв'ю з капеланами, зібрані методом «усної історії», а також фільми, засновані на реальних подіях, які розповідають про життя капеланів на війні, у полоні, під час миротворчих місій.

На сайті Департаменту військового капеланства Патріаршої курії УГКЦ, зокрема в розділі інтерв'ю, зібрані численні особисті свідчення військових капеланів. Ці матеріали висвітлюють їхній досвід служіння під час війни, зокрема у важких умовах на передовій, у полоні та в миротворчих місіях.

Інтерв'ю дають глибоке розуміння духовної підтримки, яку капелани надають військовим, та викликів, з якими вони стикаються щодня [111].

У рамках дисертаційного дослідження було зібрано та проаналізовано інтерв'ю з капеланами, які проходили курси підвищення кваліфікації в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, що нині зберігаються в архівах. Ці свідчення становлять важливий емпіричний матеріал для дослідження професійного розвитку капеланів, їхньої адаптації до викликів сучасних військових конфліктів та ролі у підтримці духовного і морального стану військовослужбовців. Інтерв'ю також відображають особистий досвід капеланів у процесі їхньої підготовки, включаючи взаємодію з цивільними навчальними інституціями та вплив освітнього процесу на їхню подальшу службу (додаток Г).

Існує чимало джерел, що пропонують детальні інтерв'ю з капеланами, надаючи важливий матеріал для аналізу їхньої ролі в умовах військових конфліктів та миротворчих місій. Наприклад, литовське видання «bernardinai.lt» [156] часто публікує інтерв'ю з військовими капеланами. У польському виданні «Polska Zbrojna» [176] публікуються матеріали про капеланську службу в польських збройних силах.

Про військових капеланів та їхню діяльність у країнах Центрально-Східної Європи, країнах Балтії та Україні знімають фільми. Наприклад, в Україні було знято декілька фільмів, де капелани відіграли одні з головних ролей. Фільм «Капелани. Віра на війні» [207] – документальний проєкт про трьох капеланів різного віросповідання та етнічного походження – Василя Вирозуба, Леоніда Болгарова та Олександра Чокова. 26 лютого 2022 року на судні «Сапфір» вони вирушили з пошуково-рятувальною місією на острів Зміїний, щоб забрати тіла нібито загиблих українських прикордонників. Через погрози росіян атакувати корабель екіпаж українського судна потрапив у полон. Цей фільм про те, як капелани пережили полон, а також про їхню роль у зміні законодавства про військове капеланство в Україні (додаток В). Фільм «Кіборги» (2017) режисера Ахтема Сеїтаблаєва описує події боїв за Донецький

аеропорт, де показано моральну та духовну підтримку військових капеланів під час конфлікту на Сході України у 2014 році [209]. Фільм отримав чимало нагород і став популярним серед глядачів. Роль капелана зіграв український актор Євген Миколайович Нищук. Вартий уваги документальний фільм польських режисерів Войцеха Яхимяка і Мацея Грабиса «Дружба в тіні Кремля. Завтра Україна» [206], вперше був показаний у червні 2018 року в одному з кінотеатрів Варшави. Ця стрічка базується на свідченнях, зібраних авторами під час поїздок у 2017 році в зону АТО, а також зустрічей із колишніми полоненими бойовиками на Донбасі. Серед героїв фільму – протестантський капелан Олександр Хомченко, активістка Ірина Довгань та інші, які розповідають про пережите ними катування з боку російських бойовиків у 2014 році. Документальний фільм «Капелани» [208]. намагається показати війну в Україні через призму життя священників. Це чотири різні історії про людей, які ведуть боротьбу за людські душі на передовій. Кожен із цих героїв пройшов свій шлях на Схід. Створення фільму тривало понад рік, а зйомки охопили різні місця – від Закарпаття до Донбасу, а також Польщу, Німеччину та Францію.

Використання значної джерельної бази, що включає закони, директиви, розпорядження, навчальні матеріали, довідники та літературу з капеланської служби, публікації преси, інформація на сторінках соціальних мереж, сюжети на YouTube, офіційні сайти сторінок, документальні фільми, а також усні свідчення, дозволило провести детальне, комплексне та різнобічне дослідження історії створення і розвитку капеланської служби у постсоціалістичних країнах.

У дослідженні висвітлено не лише теоретичні аспекти, але й практичні приклади діяльності капеланів у військових підрозділах, що підкреслює їх важливість у забезпеченні моральної підтримки військовослужбовців. В результаті було досягнуто комплексне розуміння ролі капеланів у війську, що сприяло досягненню поставлених цілей дослідження. Це знання може бути корисним для подальшого розвитку капеланської служби та її інтеграції у структури збройних сил, а також для підвищення ефективності їхньої роботи в умовах сучасних викликів.

1.3. Методологія дослідження

Методологічною основою дослідження капеланського служіння стали загальноприйняті наукові підходи, принципи та методи пізнання, які уможливили всебічний аналіз та об'єктивне висвітлення цього складного феномену. Важливим аспектом цього дослідження стало вивчення історії виникнення, розвитку та функціонування капеланства, що потребувало застосування міждисциплінарного підходу. Цей підхід передбачає інтеграцію знань не лише з релігійних, історичних і військових дисциплін, але й із таких наук, як соціологія, психологія, культурологія та етика.

Міждисциплінарний підхід дає змогу провести глибокий аналіз ролі капеланів у різних історичних контекстах, а також їхнього впливу на духовно-моральний стан військових і суспільства загалом. Наприклад, капелани виконують важливу роль у підтримці морального духу військовослужбовців, надаючи їм не лише духовну, а й емоційну підтримку в умовах стресу та небезпеки. Крім того, їхня діяльність сприяє формуванню етичних норм і цінностей, які є критично важливими для військових підрозділів.

Також важливо зазначити, що капеланська служба має значний вплив на соціальну інтеграцію та взаємодію між різними групами в суспільстві, адже духовні лідери часто є посередниками між військовими і цивільним населенням. Це підкреслює важливість використання різноманітного наукового інструментарію для досягнення комплексного розуміння капеланської служби, що також може сприяти її подальшому розвитку та вдосконаленню.

У процесі проведення дослідження були використані загальнонаукові принципи, які включають історизм, системність, а також метод переходу від абстрактного до конкретного. Ці принципи стали основою для формування методологічної бази дослідження. Це забезпечує не лише об'єктивність висновків, але й надійність отриманих результатів, що є надзвичайно важливим для соціальних наук.

Діалектичний підхід, який був обраний як основа дослідження, дозволив детально обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, а також здійснити

глибокий аналіз предмета дослідження як процесу його виникнення та безперервного розвитку. Завдяки цьому підходу вдалося об'єктивно оцінити формування та еволюцію інституту душпастирської діяльності у постсоціалістичних країнах.

Для визначення обраного підходу в нашому дослідженні були використані принципи, які були сформульовані на основі теоретичних узагальнень пізнавальної діяльності. Ці принципи стали наступним рівнем методології дослідження, що дозволило нам більш глибоко і всебічно проаналізувати обрану тему.

Щоб уникнути помилок і максимально точно висвітлити предмет нашого дослідження, ми дотримувалися таких основних принципів: детермінізму, який передбачає врахування причинно-наслідкових зв'язків; системності, що дозволяє розглядати об'єкт як частину цілісної системи; історизму, який акцентує увагу на розвитку явищ у часі; всебічності (інклюзивності) та об'єктивності, що забезпечує комплексний підхід до аналізу; а також сходження від абстрактного до конкретного, що допомагає деталізувати й уточнити результати дослідження. Ці принципи є основою для формування обґрунтованих висновків і рекомендацій у рамках нашої роботи.

Застосування *принципу детермінізму* дозволило детально розглянути суспільно-політичний контекст періоду, в якому формувалася система капеланської служби у постсоціалістичних країнах. Це дослідження дало змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки між розвитком капеланства і подіями, що відбувалися в цих державах та їхніх арміях, а також зрозуміти, як ці процеси взаємодіяли і впливали один на одного.

Принцип системності став основою для проведення системного і логічного аналізу розвитку капеланського служіння. Дослідження було структуроване таким чином, що кожен етап розглядався у взаємозв'язку з попередніми і наступними, що дозволило цілісно зрозуміти процес становлення й еволюції капеланського служіння.

Принцип історизму в пасторальному служінні є важливим аспектом, що дозволяє детально розглянути розвиток капеланства в контексті історичних подій та обставин, які суттєво вплинули на їх становлення й еволюцію. Цей принцип дає змогу дослідити, яким чином соціальні зміни, військово-політичні події та трансформація релігійних інституцій вплинули на еволюцію ролі душпастирів у зазначений період. Зокрема, історизм сприяє глибшому розумінню того, як історичні виклики та обставини зумовили зміну підходів до душпастирської опіки. Це також сформувало сучасні практики духовної підтримки у війську. Застосування принципів історизму дозволило здійснити системний аналіз розвитку капеланства у країнах з радянським минулим, враховуючи вплив конкретних історичних умов та обставин. Завдяки такому підходу дослідження охоплювало не лише події та явища, а й процеси, що відбувалися у взаємодії з політичними, військовими, інформаційними, соціальними та релігійними чинниками. Це дозволяє отримати комплексне уявлення про розвиток капеланства та його значення в сучасному суспільстві, а також виявити тенденції, які можуть бути корисними для подальшого вдосконалення духовної опіки.

Принцип інклюзивності (всебічності) у дослідженні капеланського служіння полягає у всебічному розгляді цієї інституції з різних точок зору, що передбачає врахування всіх аспектів, які можуть впливати на її функціонування та розвиток. Іншими словами, при аналізі капеланської служби важливо звертати увагу не лише на релігійні та духовні аспекти, але й на політичні, соціальні, культурні та військові чинники, які формують її діяльність. Такий комплексний підхід дозволяє скласти цілісне уявлення про роль капеланства у військових організаціях, зрозуміти його значення для морально-психологічного стану військовослужбовців та оцінити ефективність його впливу в різних ситуаціях.

Використовуючи принцип об'єктивності, було проведено неупереджений аналіз усіх доступних джерел з урахуванням їх повноти та репрезентативності. Це дозволило уникнути суб'єктивних підходів і однобічних оцінок,

забезпечуючи об'єктивний та збалансований аналіз досліджуваних подій і явищ. Ґрунтовний аналіз та порівняння різних точок зору дозволили глибше зрозуміти розвиток капеланських інституцій та їхню роль у духовній опіці в країнах пострадянського простору, в тому числі в контексті сучасних викликів та потреб, що виникають у військовому середовищі.

Застосування у дослідженні *принципу сходження від абстрактного до конкретного* стало важливим етапом у процесі формування знань про об'єкт дослідження. Це дозволило перейти від початкового, неповного розуміння, яке базувалося на фрагментарних даних з різних джерел, до формування цілісного і конкретного знання. Аналіз окремих позицій науковців у цій галузі та їх синтез у контексті проведеного дослідження сприяв отриманню комплексного уявлення про етапи розвитку та функціонування капеланської служби. Це дозволило глибше усвідомити предмет дослідження, зокрема його значення для військових підрозділів.

Принцип системності, який застосовується у цьому контексті, дозволяє розглядати душпастирську опіку як інтегровану систему в межах військової організації. Це включає детальний аналіз її внутрішньої структури, зокрема ролей капеланів, їхніх обов'язків, а також взаємодії з військовими підрозділами. Важливим аспектом є також вивчення зовнішніх зв'язків капеланської служби з цивільними та релігійними інституціями, що сприяє створенню ефективної мережі підтримки для військовослужбовців. Такий комплексний підхід дозволяє зрозуміти, як душпастирська опіка адаптується до умов конфлікту, враховуючи динамічні зміни, і забезпечує всебічну підтримку військовослужбовців, що є критично важливим у складних умовах, особливо у збройних конфліктах.

З метою дослідження душпастирської опіки в постсоціалістичних країнах дисертант також використовував інші підходи наукового пізнання, зокрема діалектичний, конфліктологічний та інформаційний підходи, що дозволяє отримати більш глибоке і комплексне розуміння цієї теми. Застосування *діалектичного підходу* дало змогу виявити основні тенденції становлення та

розвитку капеланської служби в постсоціалістичних країнах, враховуючи їх спільне історичне минуле з Україною, що є важливим аспектом для аналізу сучасних реалій. Крім того, детальний аналіз цих процесів і проблемних аспектів в організації душпастирської опіки військовослужбовців дозволив не лише виявити специфічні виклики, з якими стикаються капелани, але й краще зрозуміти, яким чином подібний досвід може бути використаний для вдосконалення капеланської служби в Україні. Це включає в себе вивчення успішних практик, адаптацію міжнародного досвіду та розробку рекомендацій, які можуть суттєво покращити якість душпастирської опіки в умовах сучасних викликів.

Конфліктологічний підхід відіграв особливо важливу роль в аналізі війни Росії проти України у розвитку та функціонуванні капеланської служби. Цей підхід дозволив детально дослідити, як душпастирська опіка адаптувалася до нових викликів, забезпечуючи духовну і моральну підтримку військовослужбовцям та їхнім сім'ям. В умовах, коли військові стикаються з постійними стресами та небезпеками, капеланська служба стала важливим елементом підтримки, надаючи не лише релігійні послуги, але й психологічну допомогу.

Інформаційний підхід дав змогу глибше зрозуміти, як релігійний чинник інтегрується в інформаційне суспільство та впливає на морально-психологічний стан військовослужбовців. Дослідження показало, що релігія відіграє важливу роль у формуванні духовних цінностей та сенсів, особливо в умовах бойових дій, де задоволення релігійних потреб стає ключовим для підтримки морального духу особового складу. Це підкреслює необхідність наявності релігійних практик та обрядів, які допомагають військовим справлятися з психологічними навантаженнями.

Крім того, для більш комплексного аналізу впливу релігії на свідомість і поведінку особового складу було залучено *антропоцентричний, аксіологічний та діяльнісний підходи*. Ці підходи дозволяють розглядати релігійність не лише

як індивідуальний феномен, але й як соціальний фактор, що формує колективну ідентичність та сприяє згуртуванню військових у складних ситуаціях.

При вирішенні дослідницьких завдань використовувалися такі методи, як загальнонаукові, спеціально-наукові та конкретно-наукові. До першої категорії належать методи: аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення, а також системно-структурний метод. Метод аналізу дозволяє детально вивчити сукупність знань, виокремлюючи з нього конкретні факти, твердження та інформацію, що є важливою для дослідження. Метод синтезу сприяє формуванню оцінок і переконань, які відображають різноманітні позиції душпастирів у країнах, що пережили радянське минуле, порівнюючи їхні історичні, соціокультурні та релігійні аспекти, що впливають на розвиток капеланства у цих країнах. Метод абстрагування дозволяє переходити від конкретних (емпіричних) знань, отриманих з історичних джерел та історіографії, до абстрактних (концептуальних, теоретичних) висновків, які є важливими для глибшого розуміння предмета дослідження.

Завдяки системно-структурному методу дослідження про капеланів у постсоціалістичних країнах можна розглядати як загальний феномен, що складається з окремих елементів зі своїми специфічними рисами та функціями. Системно-структурний підхід дозволяє аналізувати взаємозв'язки між капеланами, військовими, релігійними організаціями та громадами, що формує єдину систему капеланства в регіоні. Метод узагальнення сприяє формуванню висновків стосовно розвитку та впливу капеланства в цих країнах.

До другої категорії методів належать порівняльно-історичний, історико-генетичний, хронологічний, компаративний і синхронний методи. Порівняльно-історичний метод надає можливість дослідити еволюцію капеланства в збройних силах різних постсоціалістичних країн, аналізуючи зміни в їхній духовній підтримці після розпаду СРСР. Використовуючи цей метод, можна виявити спільні тенденції, такі як відновлення релігійних інститутів і підвищення значення капеланів, які почали сприяти моральному духу військовослужбовців у нових політичних реаліях. Аналіз також дозволяє

врахувати специфічні культурні та релігійні характеристики кожної країни, що впливають на функції та завдання капеланства в їхніх арміях. Таким чином, порівняльно-історичний підхід виявляє як загальні, так і унікальні аспекти капеланської діяльності в постсоціалістичних державах. Історико-генетичний метод дав можливість простежити розвиток капеланства, виявити ключові етапи його формування та еволюції в умовах переходу від радянської системи до сьогодення. Хронологічний метод дозволяє відслідкувати розвиток душпастирської опіки у пострадянський період, проаналізувавши його в хронологічному порядку, визначаючи, яку роль капелани відіграють у війську. Завдяки цьому методу виявлені основні періоди розвитку душпастирської опіки у постсоціалістичних країнах від 1991 до 2023 рр. Компаративний метод дає змогу провести порівняння капеланства в постсоціалістичних країнах, виявляючи спільні та відмінні риси, тоді як синхронний метод допомагає дослідити одночасні процеси і явища в країнах Центрально-Східної Європи, країнах Балтії, країнах Кавказу, що впливають на еволюцію капеланства.

Третю групу складають конкретно-наукові методи, сюди ми відносимо: методи розгляду, опису і аналізу побаченого, семіотичного аналізу, контент-аналізу. Завдяки методам розгляду, опису й аналізу нам вдалося ефективно опрацювати візуальні джерела, зокрема відеоматеріали. Використання семіотичного методу в дослідженні надало можливість глибше проаналізувати, як різноманітні мовні та культурні контексти впливають на процес передачі релігійних і духовних ідей, які реалізуються капеланами. Цей підхід дозволяє дослідникам вивчити, які символи, знаки та ритуали використовуються капеланами для взаємодії з військовослужбовцями в різних країнах, що відкриває шлях до розуміння як спільних, так і унікальних аспектів капеланської діяльності, особливо в контексті пострадянського простору. Завдяки цьому методу можна виявити специфічні культурні елементи, які формують релігійну практику капеланів, а також їхні спільні зустрічі у миротворчих місіях, військових паломництвах. Контент-аналіз дозволяє детально вивчити частоту згадування певних тем, слів та символів у релігійних

і військових текстах, що стосуються діяльності капеланів. Цей метод аналізу дає змогу здійснити якісний розгляд висловлювань капеланів, а також виявити, які аспекти їхньої роботи заслуговують на найбільшу увагу. Крім того, контент-аналіз допомагає зрозуміти, яким чином діяльність капеланів впливає на військовослужбовців та місцеві громади в різних постсоціалістичних країнах, що може мати важливе значення для подальшого розвитку капеланських служб та їхньої інтеграції в суспільство. У викладенні матеріалу використано проблемно-хронологічний підхід, що дозволяє поділити великі теми на вузькі, які вивчаються в хронологічному порядку. Дослідження фокусується на аналізі досвіду капеланства в різних країнах, організовуючи розділи за ключовими аспектами і проблемним принципом для систематичного аналізу капеланської діяльності в міжнародному контексті.

Використання методу «усної історії» у дослідженні капеланства дало можливість зібрати усні свідчення п'яти українських капеланів, які мають бойовий досвід і розпочали своє волонтерське служіння на Майдані Революції Гідності. Це суттєво розширило та урізноманітнило джерельну базу дослідження, додавши «людський аспект» до аналізу капеланської діяльності. Особливу увагу при виборі респондентів було приділено їхньому досвіду служіння в умовах війни в Україні, що дало змогу глибше усвідомити роль капеланів у забезпеченні духовної підтримки для військовослужбовців. Інтерв'ю проводилися за заздалегідь підготовленим авторкою опитувальником (додаток Г).

Термін «усна історія» охоплює два основні аспекти: по-перше, це якісний процес дослідження, що базується на проведенні особистих інтерв'ю. Цей метод дозволяє дослідникам глибше зрозуміти зміст, інтерпретації зв'язків та суб'єктивний досвід респондентів, що відкриває нові горизонти для аналізу історичних подій і явищ. По-друге, усна історія також включає результат цього процесу, який може бути зафіксований у вигляді аудіо- або відеозапису. Ці записи становлять автентичні історичні документи, які служать новими першоджерелами для подальших наукових досліджень та аналізу.

Останні усноісторичні дослідження демонструють, що цей метод є важливим не лише як перспектива пошуку історичної істини, але й як цінне джерело інформації про процеси формування соціальної пам'яті. Дослідження показує, що усна історія дозволяє виявити, як колективні спогади впливають на ідентичність спільноти, а також як вони формуються під впливом культурних, політичних та соціальних чинників. Таким чином, усна історія стає важливим інструментом для розуміння не лише минулого, але й того, як це минуле продовжує впливати на майбутнє.

В Україні дослідження, які використовують методи «усної історії», переважно здійснюються у вищих навчальних закладах. Значним напрямом роботи Інституту історичних досліджень, заснованого у 1992 році для модернізації наукових досліджень та викладання історії у Львівському національному університеті ім. І. Франка, є впровадження нових підходів до історичних досліджень, зокрема «усної історії» [133, с. 7–24].

З 1996 року Інститут активно публікує науковий журнал «Україна модерна», який став важливим майданчиком для обміну знаннями та дослідженнями. У цьому журналі розміщують статті, дослідження та рецензії, написані як українськими, так і міжнародними науковцями, які аналізують історію України та Центрально-Східної Європи нової і новітньої епохи. Один із номерів цього видання (№ 11, 2007) цілком присвячений темі «усної історії», що підкреслює важливість та актуальність цього методу в сучасному історичному дослідженні. Цей випуск містить різноманітні дослідження, які висвітлюють різні аспекти усної історії, її методологію, а також практичні приклади її застосування в Україні та за її межами.

Оскільки дисертація присвячена аналізу історичного досвіду створення та функціонування душпастирської опіки в країнах, що пережили радянське минуле, нижня межа дослідження охоплює період з 1991 року, коли держави, які раніше входили до складу СРСР, здобули свою незалежність і почали створювати власні капеланські служби. Верхня межа дослідження визначена 2023 роком, що акцентує увагу на війні Росії проти України та прагненні

України до членства в НАТО, що підкреслює важливість вивчення досвіду країн – членів Альянсу у сфері капеланства.

Понятійний апарат дослідження включає в себе такі ключові терміни, як «військова капеланська діяльність», «військовий капелан» (священник, капелан, душпастир, імам), «пастир», «духовні центри», «духовно-релігійні потреби», «задоволення духовно-релігійних потреб», «квота конфесійного представництва військових капеланів», «консультування військового командування з релігійних питань», «мандат на право здійснення військової капеланської діяльності», «релігійно-просвітницька робота», «Служба військового капеланства», «соціально-доброчинна діяльність», «уповноважений від релігійної організації», «релігійна практика» та «духовність» [84], [108], [126], [139, с. 3–7, 48–50], [140, с. 50–58], [141], [142], [143], [163], [188], [204]. Треба зазначити, що понятійний апарат військово-релігійних відносин у постсоціалістичних країнах розпочав своє формування у 1992 р. і продовжує удосконалюватися і сьогодні.

Країни НАТО, зокрема ті, що стали незалежними після розпаду СРСР, протягом останніх десятиліть активно працюють над удосконаленням капеланської служби у своїх збройних силах. Це вдосконалення відбувається на основі глибокого аналізу існуючих практик та потреб військовослужбовців, а також у контексті сучасних викликів, з якими стикаються збройні сили. З метою підвищення ефективності капеланства країни НАТО прийняли низку стратегічних документів, які регламентують функції капеланів, їхню участь у воєнних операціях, а також забезпечують моральну та духовну підтримку військовослужбовців. Ці документи також акцентують увагу на важливості капеланської служби не лише в збройних силах, але й під час участі у миротворчих місіях, що підкреслює значення духовної опіки у забезпеченні стабільності та підтримки бойового духу воїнів.

Україна, маючи спільне минуле з країнами Балтії та країнами Центрально-Східної Європи, активно спрямовує свій політичний курс на вступ до НАТО, що робить важливим вивчення досвіду душпастирської служби в цих

країнах. Вивчення досвіду цих держав, зокрема в контексті миротворчих місій, може суттєво підвищити ефективність душпастирської діяльності в Україні. Водночас, важливо враховувати й значний бойовий досвід українських військових настоятелів, які протягом дев'яти років безперервно підтримують бойовий дух свого війська. Український капеланський досвід є унікальним та може стати цінним внеском у спільну практику країн НАТО. Обмін знаннями між українськими капеланами та колегами з країн Альянсу розширить професійні горизонти і зміцнить співпрацю, тим самим посилить духовну підтримку та моральну стійкість військовослужбовців.

Військова капеланська діяльність (відповідно до Закону України «Про службу військового капеланства» від 30 листопада 2021 р. № 1915-IX) – це діяльність, яку здійснюють військові капелани з метою сприяння реалізації конституційного права військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей на свободу світогляду та віросповідання шляхом задоволення їх духовно-релігійних потреб [50].

Військовий капелан – особа, яка в установленому цим Законом порядку отримала мандат на право здійснення військової капеланської діяльності, уклала контракт про проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу (виключно на посадах Служби військового капеланства) та здійснює військову капеланську діяльність у підрозділах Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної прикордонної служби України на підставах та в порядку, передбачених цим Законом.

Духовні центри – належні до військового майна споруди, приміщення тощо на території військових частин (установ, закладів, організацій), призначені для задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей, визначені письмовими наказами командирів (начальників) військових частин (установ, закладів, організацій).

Духовно-релігійні потреби – усвідомлені особою необхідності в ідеальних внутрішньо спонукальних мотивах діяльності, особистісному

розвитку та соціальній взаємодії, що проявляються в релігійних поглядах, уявленнях, почуттях, практиках і обрядових діях [50].

Душпастирська опіка – напрям військової капеланської діяльності, спрямований на забезпечення релігійної, етичної, моральної, духовної підтримки та сприяння формуванню особистісної стійкості і належного духовного стану особового складу.

Задоволення духовно-релігійних потреб – система заходів, спрямованих на забезпечення реалізації конституційного права військовослужбовців, працівників Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної прикордонної служби України і членів їх сімей на свободу світогляду та віросповідання шляхом здійснення душпастирської опіки, релігійно-просвітницької роботи, соціально-доброчинної діяльності та консультування командування з релігійних питань.

Квота конфесійного представництва військових капеланів – співвідношення кількості військових капеланів окремої конфесії до загальної кількості військових капеланів у відповідній службі.

Консультування військового командування з релігійних питань – напрям військової капеланської діяльності з надання командуванню фахової інформації про вплив духовно-релігійних чинників на виконання визначених завдань, а також пропозицій і консультацій стосовно організації заходів задоволення духовно-релігійних потреб особового складу та інформування командування щодо релігійної обстановки в підрозділі, релігійної ситуації у пункті постійної дислокації та в районі виконання завдань за призначенням.

Мандат на право здійснення військової капеланської діяльності – документ державного зразка, який виготовляється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні, та надає священнослужителю право здійснювати військову капеланську діяльність у ЗС

України, Національній гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях та Державній прикордонній службі України.

Релігійно-просвітницька робота – напрям військової капеланської діяльності, спрямований на ознайомлення військовослужбовців з основами релігійного світогляду, з етичними засадами військової служби та громадянського обов’язку захисту держави, а також на виховання в особового складу духу патріотизму, братерства та взаємоповаги [50].

Служба військового капеланства – це окрема структура у складі ЗС України Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної прикордонної служби України, що складається з органів управління Служби військового капеланства, військових капеланів і утворена з метою організації заходів щодо задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей у мирний і воєнний час.

Соціально-добродійна діяльність – напрям військової капеланської діяльності, спрямований на турботу про соціальні потреби військовослужбовців і налагодження партнерських відносин із представниками релігійних, благодійних (волонтерських), громадських організацій з метою надання всебічної підтримки, забезпечення турботливого ставлення до військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей [50].

Капеланство НАТО (англ. NATO Chaplains, chaplaincy, chaplainship) – капеланська служба НАТО, Міжнародне воєначальство конференції капеланів (англ. International Military Chiefs of Chaplains Conference), яке виникло від капеланської служби військових священників кожної країни, що має членство в НАТО.

Щороку в різних країнах – членах НАТО проходять міжнародні конференції, які є важливими платформами для обміну досвідом та налагодження співпраці між представниками капеланських служб з різних держав і конфесій. Ці заходи, відомі як «Корпус Капеланів» [217] (англ. Chaplans Corps), збирають капеланів, які мають можливість поділитися своїми

напрацюваннями в організації капеланства та обговорити сучасні напрямки їхньої діяльності. Програма конференцій включає в себе обмін досвідом, що охоплює широкий спектр тем, зокрема, актуальні проблеми взаємин між Церквою та Збройними силами. Це створює сприятливі умови для представників різних конфесій з різних країн, щоб вони могли отримати нові знання та вдосконалити свої навички у сфері капеланства.

Вишкіл українських капеланів за стандартами НАТО проходив у 1999 – 2003 роках, включаючи лекції з психології та знайомство з сучасним озброєнням. За час правління президента Кучми був розроблений законопроект про капеланство, проте він не був ухвалений Верховною Радою. Підготовка відбувалася за підтримки міжнародних організацій, капеланської служби «Olive Branch» [109] (Оливкова Гілка) ЗС України, Інституту стратегічних досліджень України, Державної прикордонної служби України, міжнародної організації «Червоний Хрест», Всеукраїнського міжконфесійного релігійного християнсько-військового братства та інших організацій. Слухачами стали священники різних конфесій, а американська модель поліконфесійності капеланства виявилася найбільш відповідною для України. З 3 по 7 лютого 2014 року в Парижі (Франція) проходила XXV Міжнародна конференція головних військових священників (капеланів) Збройних сил країн – членів НАТО. Захід був присвячений оцінці результатів стратегічного розвитку сучасного військового капеланства. У конференції також взяли участь представники капеланства з України, які виступили з доповіддю на тему «Страждання і надія – слово священника (капелана) у вирішенні сучасних викликів» [89].

Досвід країн Центрально-Східної Європи та Балтії, які пережили радянське минуле і нині є членами НАТО, свідчить про різноманітні підходи до організації капеланської служби. У цих державах капеланство стало невід'ємною складовою військових структур, яке було адаптоване до стандартів Північноатлантичного альянсу.

Головною метою капеланської служби є надання духовної підтримки військовослужбовцям, а також встановлення тісної співпраці з місцевими релігійними громадами та міжнародними організаціями. Незважаючи на спільне минуле в рамках радянської системи ці країни успішно інтегрували свої капеланські служби в структури НАТО, що сприяє забезпеченню морально-психологічної стійкості їхніх збройних сил відповідно до сучасних вимог і стандартів Альянсу. Цей процес включає не лише адаптацію наявних практик, але й впровадження нових ініціатив, які підвищують ефективність капеланської діяльності в умовах сучасних військових конфліктів.

Таким чином, методологія, використана в дослідженні, відповідає сучасним методологічним принципам і забезпечує комплексний підхід до аналізу душпастирської опіки. Дотримання принципів науковості, об'єктивності, історизму, комплексності та всебічності стало основою дослідження, що дозволило уникнути суттєвих недоліків. Ці принципи забезпечили послідовність викладу матеріалу, запобігли плутанині в розумінні основних ідей та забезпечили конкретність висновків, уникаючи суб'єктивних оцінок. У процесі роботи були поєднані різноманітні методи історичного пізнання, що дозволило досягти відповідного наукового рівня висвітлення теми, а також застосувати сучасний понятійно-категоріальний апарат. Використовуючи вищезгадані методи, у дисертації були залучені об'єктивні дані, які, на нашу думку, демонструють репрезентативність джерельної бази, гарантують правдивість наукових результатів та правильність обробки зібраної інформації. Це підтверджує правильність вибору методів і засобів для досягнення цілей дослідження та вирішення поставлених завдань.

Висновки до 1-го розділу

Проведений історіографічний аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел свідчить про певні наукові досягнення у вивченні теми історії створення та діяльності капеланства в постсоціалістичних країнах. Водночас треба зазначити, що висвітлені лише окремі аспекти цієї багатогранної проблеми. На

сьогодні обрана автором тема дослідження не підлягала окремому комплексному вивченню.

Аналіз джерел дозволяє зробити висновок про те, що існуюча джерельна база з цієї проблеми є надійною і достатньою для вивчення теми. Її різноманітність відкриває можливості для проведення комплексного об'єктивного дослідження та аналізу історичного досвіду роботи військового капеланства у постсоціалістичних країнах, його ролі у забезпеченні належного рівня духовності військовослужбовців у мирний час, у миротворчих операціях та у збройних конфліктах. Таким чином, джерельна база обраної теми дослідження є достатньо репрезентативною і дає змогу реалізувати поставлені цілі та вирішити дослідницькі завдання.

Методологічною основою дисертаційної роботи є принцип історизму, який передбачає аналіз фактів та подій з урахуванням суспільно-політичного контексту того часу. Принцип об'єктивності вимагає неупередженого підходу до висвітлення питань, що стосуються вивчення еволюції інституту військових капеланів у постсоціалістичних країнах. Ці принципи були реалізовані через використання як загальнонаукових, так і спеціалізованих історичних методів. Комплекс застосованих методів, кожен з яких є відносно самостійною складовою методології, надав нам інструменти для наукового пізнання та сформував науково-методологічну основу дослідження.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

2.1. Становлення капеланства та формування правових засад, його функціонування після розпаду соціалістичного табору

Зміни, що відбулися після розпаду соціалістичного табору в державах Центрально-Східної Європи, призвели до фундаментальних перетворень їх соціально-економічних систем. Ці держави, пов'язані не лише за географічною ознакою, а передусім спільним комуністичним минулим, змінюючись неоднаковою мірою в політичній, економічній, світоглядній та зокрема релігійній царинах. Саме тоді капеланство цих країн почало своє трансформування до стандартів НАТО.

Процес трансформації капеланства в країнах Центрально-Східної Європи після розпаду соціалістичного табору включав відновлення релігійних свобод, створення офіційних структур капеланської служби у військових та інших сферах, а також інтеграцію до стандартів НАТО через навчання, сертифікацію та міжнародну співпрацю. Це дозволило капеланам ефективно виконувати свої обов'язки і надавати необхідну підтримку військовим та їхнім сім'ям.

Служба військових капеланів у збройних силах країн Центрально-Східної Європи має свою історію досвіду служіння. У кожній країні військовий ординарій та священники в армії мають різні права і статуси. Інколи вони подібні, а часом цілком відмінні. Треба зазначити, що Польща, Румунія, Угорщина, Чехія та Словаччина сьогодні є членами НАТО, куди тримає курс й Україна.

Після політичних змін 1989 року капеланство у Війську Польському знову набуло того ж значення, яке воно мало за часів Другої Речі Посполитої. Відродження інституту капеланства у *Республіці Польща* розпочалося у січні

1991 року, коли Папа Іоанн Павло II відновив Військовий Ординаріат і призначив єпископа для польської армії. Ординаріат здійснює свою діяльність на основі Апостольської Конституції «*Spirituali militum curae*» (1987), декрету Конгрегації Єпископів про відновлення Військового Ординаріату в Польщі та затвердження його статуту, а також інших церковних і військових документів.

15 січня 2022 року настоятелем польського капеланства було призначено єпископа Веслава Адама Леховича. Кафедральним собором є церква Пресвятої Діви Марії Королеви Польщі у м. Варшава. Станом на 2019 рік військовими капеланами служать 167 священників та 13 цивільних працівників душпастирської служби, а військова єпархія налічує 80 парафій [243].

Сьогодні у Збройних силах Республіки Польща служать капелани Римо-Католицької, Греко-Католицької Православної Церков. Оскільки переважна більшість населення у країні – католики, серед священників в армії теж переважають католики. Православні – друга за чисельністю група поляків-військовослужбовців. Питаннями духовного опікування православних військовослужбовців займається Православний ординаріат Війська Польського, що має статус єпархії у складі Польської Православної Церкви [220].

У Польщі завжди посідав чільне місце католицизм. Але не варто забувати і про внесок інших конфесій: православ'я, старокатолицизм, релігії єврейської громади, групи польських мусульман і караїмів. Духовні наставники цих релігій так само здійснюють душпастирську опіку над воїнами. Крім католицької церкви, ще 14 церков і релігійних об'єднань отримали правові гарантії з боку держави щодо їхньої душпастирської опіки над воїнами. Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р., стаття 53 гарантує вільне функціонування релігійних об'єднань у Польщі, в тому числі військового капеланства у Збройних силах Республіки Польща [12].

Польща гарантує кожному громадянину свободу совісті та віросповідання. Свобода совісті та релігії дозволяє обирати свою релігію, виражати її індивідуально та колективно, приватно і публічно. Віряни всіх

конфесій і ті, хто не вірують, мають рівні права в державному, політичному, економічному, соціальному і культурному житті країни.

За таких правових умов, згідно з Енциклопедією світових релігій, у Польщі зареєстровано понад 160 церков і релігійних товариств. Серед них діє понад 80 протестантських релігійних об'єднань, переважно лютерани, кальвіністи, методисти, баптисти, адвентисти та п'ятидесятники.

Усіх представників релігійних організацій призначають уповноваженими органами цієї церкви чи союзу, а також за погодженням міністра оборони Республіки Польща. Духовні наставники цих конфесій мають ті самі обов'язки і права, що й представники католицького віросповідання. Та враховуючи те, що у країні переважає католицизм, у більшості військових частин є капелани католицького віросповідання. Якщо є потреба у духовному наставнику іншої конфесії, капелан повинен знайти відповідного духовного наставника, якого потребує воїн.

Правові підстави діяльності католицького військового капеланства були затверджені в угоді між Святим Престолом і Республікою Польща від 28 липня 1993 року у статті 16, яка цілком присвячена питанню душпастирства вояків-католиків [60].

Основним документом, який визначає призначення та проходження професійної військової служби, є Закон «Про військову службу професійних військовослужбовців» [62] від 30 червня 1970 року та положення Міністра національної оборони «Про військову службу професійних військовослужбовців» від 19 грудня 1996 року [65].

Військові капелани Польщі проходять професійну військову службу на посадах офіцерського складу, передбачених у штаті військової частини. Перед тим, як стати на посаду, душпастир повинен пройти військову-лікарську комісію, аби підтвердити свою розумову та фізичну придатність до військової служби. Основною вимогою для зайняття посади військового капелана є наявність вищої богословської освіти. Хочемо зазначити, що в Україні така

вимога теж є важливою. Перше військове звання у польських капеланів – це молодший лейтенант [61].

Посади військових капеланів у Республіці Польща класифікуються за різними штатними званнями (залежно від рівня військової частини, наприклад: у батальйоні – капітан, у полку – майор, у бригаді – підполковник). Проходячи службу на посаді, військовий капелан знаходиться на грошовому забезпеченні, як і інші професійні військові. Відповідно до Закону «Про розміщення Збройних сил Республіки Польща» від 22 червня 1995 року перше призначення капелана на військову посаду здійснюється за контрактом [63].

Основною організаційною структурою в Польовому ординаріаті, створеному для безпосереднього виконання душпастирської місії серед воїнів, є військова парафія, доручена парохіві як власному пастору.

На території окремих військових парафій можуть створюватися й інші осередки військового капеланства, особливо при військових вищих навчальних закладах, військових шпиталях чи окремих частинах Війська Польського, які мають певну душпастирську самостійність, але не є військовими парафіями.

Пресвітерія Польового ординаріату складається з трьох груп військових капеланів, які називаються відповідно: старші капелани, капелани та допоміжні капелани.

Старші військові капелани – це священнослужителі, призначені в польовий ординаріат або делеговані до польового єпископа власним єпископом або релігійним настоятелем і допущені на певний період часу або постійно для роботи у військовому капеланстві, які також є професійними офіцерами Війська Польського.

Військовими капеланами є священнослужителі, що делеговані в розпорядження польового єпископа їхнім власним єпископом або релігійним настоятелем і допущені до роботи у військовому капеланстві на випробувальний термін або постійно як цивільні службовці Війська Польського.

Допоміжні капелани виконують постійне завдання у своїй єпархії чи релігійному інституті, а за згодою власного єпископа чи релігійного настоятеля додатково несуть душпастирське служіння у Війську Польському на підставі номінації польового єпископа [9].

Важливо зазначити, що в професійному плані військовий капелан, як і будь-який професійний військовий, має бути добре підготовлений до виконання службових обов'язків, постійно підвищувати кваліфікацію, у тому числі і мовну підготовку. Це зумовлено обсягом внутрішніх і зовнішніх завдань у рамках військових операцій, місій і гуманітарних акцій, які здійснюють Збройні сили Республіки Польща за кордоном.

З погляду церкви, законодавчі положення для військових капеланів мають свої переваги та недоліки. Перевагою є те, що капелани, як і кадрові військові, отримують зарплату, винагороду, мають право на отримання житла від держави, страхування та набувають право на пенсію за вислугу років чи пенсію з інвалідності. Усе це звільняє польового єпископа від обов'язку фінансування або матеріального забезпечення духовенства [33].

Частина річних коштів, що виділяються польовому ординаріату з бюджету Міністерства національної оборони Польщі, призначені для особистих (заробітна плата, одяг, службові відрядження) та матеріальних (витратні матеріали, обладнання тощо) витрат капелана.

Прирівнювання правового статусу капелана до професійного офіцера, з погляду церкви, є недоліком, оскільки обмежує свободу польового єпископа у зміні посади. Капелани починають своє служіння в ординаріаті та підписують п'ятирічний контракт. Це зумовлено тим, що військові настоятелі не мають закінченої відповідної військової освіти. Протягом контракту вони не можуть змінити посаду чи місце роботи. Але відповідно до чинного військового законодавства без згоди офіцера його не можна перевести на нижчу посаду, наприклад, з посади підполковника на посаду майора. Те саме стосується і заробітної плати, що певним чином дає соціальні гарантії військовому

настоятелю. Верхня вікова межа для призначення на посаду військового капелана становить 35 років [6].

Правове становище допоміжних капеланів відрізняється від професійних тим, що їх наймають як цивільних працівників, зазвичай на половину робочого дня, у тих частинах, де невелика кількість військовослужбовців. Вони не мають таких прав, як професійні капелани.

Основним завданням інституту капеланства у Польщі є підтримка належного морально-психологічного стану військовослужбовців як на території власної держави, так і у миротворчих місіях.

Робота військових душпастирів у Збройних силах *Румунії* регламентується відповідно до положень Закону «Про встановлення, організацію та функціонування діяльності військового духовенства» № 195 від 6 листопада 2000 року [20]. Військовий священник є служителем церкви або визнаного законом культу та наділений правом здійснювати богослужіння, передавати успадковане вчення вірянам, якими він опікується.

Набір військових священників здійснюється Міністерством національної оборони через Відділ сприяння релігії, Управління персоналу та мобілізації Генерального штабу. Мінімальний вік кандидатів – 25 років, а максимальний – 30 років.

Працевлаштування військових священників здійснюється за конкурсом або іспитом відповідно до чинного законодавства Румунії. Для православних священників іспит проводиться в Румунській Патріархії комісією, яка складається з представників Відділу сприяння релігії, Управління персоналу та мобілізації Генерального штабу, професорів Богословського факультету, що призначені Патріархом Румунської Православної Церкви. Головою комісії є ієрарх Священного Синоду, який керує релігійною допомогою у військовому середовищі, тема конкурсу затверджується Священним Синодом Румунської Православної Церкви. Для кандидатів, які належать до інших церков чи культів, іспит відбувається в головному офісі відповідної церкви чи культу з

представниками церкви чи культу, до якого належать кандидати. Спеціалізовану тему встановлюють представники церкви чи культу [28].

Кандидати, які пройшли за конкурсом або склали іспит, проходять спеціальні навчальні курси, організовані установами, які передбачені статтею 1 Закону «Про встановлення, організацію та функціонування діяльності військового духовенства».

Присутність і діяльність військового священника у структурах Збройних сил Румунії є гарантією сповідування релігійної віри кожним військовим для забезпечення права на нормальне релігійне життя, незалежно від релігії чи конфесії, до якої він належить. Все відбувається у дусі толерантності та поваги один до одного.

Духовна та релігійна діяльність здійснюється згідно з церковними обрядами, відповідно до програми, встановленої капеланом, за погодженням з командиром частини. Участь військових у цих заходах ґрунтується на їх вільно вираженому виборі.

Відповідно до доктрини та практики відповідного культу військові священники у підрозділах і гарнізонах здійснюють душпастирську та морально-релігійну освітню діяльність. Релігійні служби здійснюються у спеціально облаштованих приміщеннях або на полігонах.

На релігійних службах військові священники носять одяг культу, до якого вони належать, а в інших випадках – відповідну духовну військову форму.

Норми щодо опису духовної військової форми, відмінних та ієрархічних знаків розрізнення визначаються положеннями про капеланську військову службу.

Військові священники у військово-адміністративному відношенні підпорядковуються керівникам військових підрозділів, до складу яких вони входять, і духовно-канонічно-церковній ієрархії, яка їх рекомендувала.

Категорії військових священників прирівнюються до офіцерського складу таким чином:

- до звання майора прирівнюються гарнізонні священники I категорії та помічники священників;
- званню підполковник відповідають гарнізонні священники II категорії;
- до звання полковника прирівнюються священники гарнізону III категорії, священники Бухарестського гарнізону, священники Секції релігійної допомоги;
- званню бригадного генерала відповідають генеральний інспектор та начальник відділу релігійної допомоги [55].

На військового капелана у Румунії покладені такі обов'язки:

- відправляти Святу Месу, інші релігійні служби, здійснювати Святі Таїнства, сповідь військових, здійснювати діяльність окремих та групових душпастирських справ у підрозділах;
- передавати військовим тієї ж релігії або конфесії вчення віри релігійного культу, який він представляє;
- здійснювати морально-релігійну, етичну та виховну діяльність військовослужбовців;
- співпрацювати з військовими підрозділами для організації релігійних служб з нагоди важливих подій в історії та духовності румунського народу;
- надавати, на прохання, релігійну допомогу військовослужбовцям, які знаходяться в госпіталях.

Цікавим є те, що у Румунії для капеланів є й певні обмеження. До прикладу, шлюб з особою без громадянства або особою, яка не має виключно румунського громадянства, обумовлений отриманням попереднього дозволу начальників підрозділів, у яких вони проходять службу. Також капеланам забороняється участь у мітингах, демонстраціях або зборах політичного чи профспілкового характеру. Військові священники можуть виїжджати за кордон лише на умовах, встановлених внутрішніми розпорядженнями та положеннями. Політичні думки капеланам дозволено висловлювати лише поза службою, але не перед військовими. Постійні військові священники можуть виконувати

функції парафіяльних священників лише після припинення діяльності військового духовенства [20].

Румунські капелани, як і військові настоятелі інших країн, беруть активну участь у миротворчих місіях. За героїчні дії, мужність та відданість у виконанні місії, а також за особливі заслуги у виконанні своїх обов'язків військові священники можуть бути нагороджені орденами та почесними званнями.

У разі невиконання своїх обов'язків, порушення правил соціального співіснування до військових священників можуть застосовуватися стягнення. Норми щодо встановлених стягнень і компетенції щодо їх застосування розробляються міністерством та установою разом з тими релігійними культами, до яких належать священники, на основі військових правил і церковних обрядів.

Діяльність капеланів припиняється, якщо священнослужитель досяг віку і вислуги років, необхідних для призначення пенсії за вислугу років чи за наявності військово-лікарської експертизи за першим, другим чи третім ступенем інвалідності відповідно до закону, а також у випадку реорганізації та скорочення підрозділу, в якому працював капелан, і в разі відсутності схожих посад у іншому структурному підрозділі. Капелан має право припинити свою діяльність за наявності поважних причин, шляхом відставки та у випадку засудження за рішенням суду, що набрало законної сили до позбавлення волі з його виконанням. Засуджені військові священники, які раніше були відсторонені від посади, припиняють бути військовим священником, починаючи з дати відсторонення. У разі, якщо було видано розпорядження про усунення від кримінального розслідування або виправдання, вони будуть відновлені у всіх правах, які вони мали на момент відсторонення від посади, відповідно до надання їх у розпорядження [17], [18].

У Румунії є і свої політичні режими (особливості) щодо реалізації релігійних організацій (культів). Закон про свободу віросповідання та загальний режим культів передбачає визнання державою важливої ролі

Румунської Православної Церкви, а також ролі інших церков і культів, визнаних національною історією країни [17].

Разом з тим Конституція країни забороняє обмежувати свободу думки, переконань, совісті та релігії, а також примушувати людей приймати релігійні вірування, що суперечать їхнім переконанням. Вона передбачає, що всі релігії є автономними від держави і можуть вільно об'єднуватися відповідно до своїх статутів на умовах, визначених законом [5, с. 29].

Згідно з Конституцією культу є автономними і отримують підтримку від держави, включаючи сприяння релігійній допомозі в армії, лікарнях, в'язницях, будинках для людей похилого віку та дитячих будинках. Тільки священнослужителі визнаних релігійних конфесій можуть бути найняті державою як військові або тюремні капелани. Правила передбачають, що священнослужителі релігійних об'єднань можуть бути допущені до в'язниць в індивідуальному порядку та за певних умов. Для релігійних груп подібних правил не існує. Закон забороняє органам державної влади та приватним юридичним особам вимагати декларацію про віросповідання, за винятком випадків, пов'язаних з переписом населення. Положення закону про культу передбачає трирівневу систему класифікації: «релігійні культу» на верхньому рівні, за ними йдуть «релігійні об'єднання» і «релігійні групи». Організації перших двох рівнів мають статус юридичної особи, тоді як релігійні групи не мають такого статусу. Світські об'єднання, створені відповідно до окремих положень закону про об'єднання та фонди, також можуть здійснювати релігійну діяльність і мати статус юридичної особи [17], [19].

Відповідно до закону існує 18 організацій зі статусом культових, всі вони вже існували на момент набуття чинності Закону про культу у 2006 р. До них відносяться: Румунська православна церква, Сербська православна єпархія Тімішоари, Римо-Католицька церква, Греко-католицька церква, Старообрядницька російська християнська церква (православна), Реформатська церква (протестантська), Християнська церква згідно з Євангелієм в Румунії, Румунська євангелічна церква, Євангелічна церква Августинського сповідання

в Румунії, Євангелічно-Лютеранська Церква Румунії, Унітарна церква, Християнська баптистська церква – Союз християнських баптистських церков Румунії, Християнська п'ятидесятницька церква – Апостольська церква Бога Румунії, Церква адвентистів сьомого дня Румунії, Апостольська вірменська церква, Церква «Мозаїка», Мусульманська церква та релігійна організація «Свідки Єгови» [56], [54].

У випадку інших організацій, які бажають отримати статус визнаних культів, закон передбачає, що вони повинні продемонструвати 12 років безперервної діяльності. За цих умов релігійне об'єднання має право подати заяву на отримання статусу культового, якщо його члени становлять щонайменше 0,1% населення (приблизно 20 120 осіб).

У Румунії перевагу має Румунська православна церква, відповідно більшу чисельність військових священників складають капелани православного віросповідання. Всі інші юридично визнані церкви та культи також можуть надавати релігійну допомогу військовослужбовцям та їхнім сім'ям, незалежно від конфесійної приналежності.

Попри особливості діяльності капеланів Румунії роль настоятеля у війську зростає та полягає у роз'ясненні військовослужбовцям постійного впливу на їхню свідомість, як позитивних морально-етичних (релігійних) норм і принципів, так і негативних чинників. Основна функція капелана вбачається в допомозі проходження військової служби та попередженні конфліктів у військових підрозділах.

В *Угорщині* капелан або священник, що належить до військової організації, називається табірним капеланом або військовим капеланом. З одного боку, він виконує свою роботу в рамках служби капеланів табору, яка належить до структури Міністерства національної оборони, а з іншого боку, він належить до табору єпископства, який є незалежною єпархією чи церквою. Військовий капелан виконує одночасно церковні та військові обов'язки. Військовими капеланами, здебільшого, називають священнослужителів, які на волонтерських засадах здійснюють служіння та духовну підтримку

військовослужбовців у військових підрозділах, за якими закріплюються, у межах держави. Натомість табірними капеланами є священнослужителі, діяльність яких спрямована на підтримку бійців у миротворчих місіях за межами держави та під час паломництв. Саме така діяльність пояснює назву «табірний капелан» [25].

До військових капеланів Угорщини відносяться католицькі священники, протестантські пастори та ізраїльські рабини. Кожна із конфесій підпорядковується своїм основним органам: головним органом для Католицької Церкви є військовий ординаріат (єпископат), для протестантських церков – табірний єпископат і для єврейської деномінації є табірний рабинат. Перш ніж стати капеланом, церква має укласти відповідну угоду зі Збройними силами Угорщини. Необхідність угоди відображає партнерство між державою та церквами.

Табірним капеланом може бути духовний лідер, який має рекомендацію свого церковного (конфесійного) наставника, а також відповідає вимогам віку, стану здоров'я, освіти та іншим вимогам, передбаченим законодавством, що застосовується для військовослужбовців Збройних сил Угорщини.

У Збройних силах Угорщини перевагу мають капелани Католицької церкви, але є і потреба у протестантських пасторах та ізраїльських рабинах. Усі капелани, які беруть участь у табірному пастирському служінні, незалежно від їхнього віросповідання, мають однакові права та обов'язки [214].

Основні завдання військових капеланів спрямовані на духовну (зокрема моральну) підтримку силу війська, а також здійснювати богослужіння, вшановувати померлих, здійснювати таїнства (хрещення, вінчання тощо), проголошувати промови, молитви, благословення на військових заходах.

Вперше капеланство з'явилося в Угорщині у 1773 році під час панування імперії Габсбургів, яку заснувала Марія Терезія. У той час серед солдатів служили лише католицькі польові капелани, подібні до парафіяльних священників. Вони також служили у військових установах (Militär-Curaten) і корпусах (Militär-Chaplane). Під час Другої світової війни потреба у капеланах,

а відповідно, і їх кількість зросли, але після війни з кожним роком їх ставало менше.

У 1951 році не було офіційно зареєстровано жодного військового капелана, а в 1955 році пішов на пенсію останній табірний капелан, який вже не займався цією діяльністю в армії. Насправді, офіційно капеланство не припинялося, але на практиці в армії його не існувало [25].

Переломним моментом стала зміна політичного режиму у 1990 році. На підставі закону «Про свободу совісті та віросповідання» та урядового розпорядження була заснована табірна капеланська служба. Тоді з кожною історичною церквою укладали окремі угоди та було створено католицьке, протестантське (очолюване реформатським і євангельським єпископом) та єврейське табірне капеланство.

З листопада 2004 року військову повинність скасовано. У зв'язку з цим діяльність табірної духовенства мала бути докорінно переглянута, а приєднання до НАТО дало поштовх до реформування військового капеланства. Збройні сили Угорщини почали активно брати участь у закордонних місіях, де була необхідною діяльність душпастиря під час миротворчих операцій задля підтримки морального стану військовослужбовців [26].

Сьогодні значення існування польового капеланства в Угорщині не ставиться під сумнів, оскільки всі країни – члени НАТО повинні однаково забезпечити вільне сповідання релігії в армії. У практичному сенсі робота польових капеланів також необхідна для того, щоб забезпечити духовне та релігійне служіння солдатам, які знаходяться далеко від дому, часто працюючи в іншому культурному та релігійному середовищі. Поряд з роботою психологів вони відіграють велику роль для забезпечення належного морально-психологічного стану у збройних конфліктах. Військова служба за контрактом ставить перед табірними капеланами нове й унікальне завдання духовної опіки [25].

У Чехії є свої особливості діяльності військових капеланів. Після 45 років відсутності військового духовенства в Чехословацькій народній армії, падіння комуністичного режиму виник рух щодо вільної діяльності церкви в армії.

У 1998 році, з моменту відновлення капеланства у армії Чеської Республіки, понад 40 військових капеланів з 9 християнських церков пройшли через духовне служіння. Перший військовий капелан в армії Чеської Республіки почав працювати в чеському підрозділі IFOR/SFOR у Боснії та Герцеговині в 1996 році. Базуючись на цьому позитивному досвіді армії з військовими капеланами, у 1998 році було укладено угоду між департаментом Міністерства оборони, з одного боку, та церквами, об'єднаними в Конференцію Чеського Єпископату та Вселенську Радугу Церков, з іншого боку, про духовне служіння у відділі Міністерства оборони [248].

З моменту вступу Чеської Республіки до НАТО 12 березня 1999 року рівень духовної опіки в Збройних силах Чеської Республіки позитивно змінився. Чеські військові капелани організували кілька міжнародних зустрічей капеланів з країнами – членами НАТО. Духовні наставники гарно проявили себе у військових місіях за кордоном (у Косово, на Близькому Сході, в Афганістані) під час міжнародних військових навчань.

Сьогодні у Збройних силах Чеської Республіки проходять службу 33 військові капелани та один капелан, який є представником від десятих християнських організацій, що мають малу кількість прихожан у порівнянні з основними релігіями країни. Завдяки цьому реалізуються потреби представників нечисленних конфесій. Кількість осіб у відділі Міністерства оборони Чехії становить 33 084 осіб, тому на одного капелана є приблизно 973 солдати. Майже половина духовних наставників – католицького віросповідання. Інші капелани є представниками Чехословацької гуситської церкви, Євангельської церкви, Церкви чеських братів, Братської церкви та інших церков, які об'єднані у Вселенську раду церков і Конференцію єпископів Чехії. Їхня духовна служба заснована на екуменізмі, тому є надконфесійною.

Девіз кожного капелана, незалежно від релігії, один: «Радощі і турбота солдата – це радощі і турбота військового капелана» [241, с.1–10].

У служінні капеланів у Збройних силах Чехії не йдеться про місіонерське проповідування віри, основою для капелана є повага до свободи кожної особи, яка сповідує свою віру.

У Чехії для того, щоб бути прийнятим на посаду військового капелана, необхідна вища освіта, як правило, ступінь магістра богослов'я, два роки діяльності в духовному управлінні релігійної громади на посаді священнослужителя, бажання створювати дружні екуменічні стосунки між військовими капеланами різних конфесій, медична довідка, відповідна фізична підготовка, відповідний психологічний профіль та чеське походження.

Також військовий священник повинен бути затверджений Конференцією Єпископів та Вселенською Радою Церков [224].

Стандартний термін служіння капелана у війську зазвичай становить 6 років. Після цього капелан йде в резерв і повертається до служби у свою церкву. Довший термін перебування на службі військового капелана визначається виключно відповідно до потреб духовної служби чеської армії.

Претендент на посаду військового капелана повинен відповідати умовам кандидата на цю службу, всім критеріям, яких вимагають від професійного військового. Також умовою для вступу на службу військового капелана є складання обіту [231].

Усіма військовими капеланами незалежно від конфесії керує головний капелан чеської армії, який очолює корпус капеланів. Його призначає міністр оборони країни на основі спільної пропозиції Екуменічної Ради Церков у Чеській Республіці та Конференції єпископів Чехії терміном на чотири роки (з можливістю одного повторення). Він підпорядковується начальнику Генерального штабу.

Діяльність військових капеланів ґрунтується на таких основних принципах: екуменічність, обмеженість у часі (зазвичай на чотири роки з можливістю продовження), первинна немісіонерська діяльність (йдеться про те,

що військові священники не займаються навернення чи проповідництвом військовослужбовців у свою релігію чи конфесію. Їхнє основне завдання — надавати духовну підтримку та опіку тим, хто сам цього потребує, незалежно якої він віри), співпраця з психологічною службою чеської армії.

Основними завданнями військового настоятеля у Чеській Республіці є:

- підтримувати командирів на всіх рівнях у виконанні їхньої відповідальності за реалізацію та захист людського виміру життя кожного військовослужбовця та цивільного службовця, який несе службу;
- пропонувати допомогу у вирішенні особистих криз та труднощів, що виникають у трудовому, особистому і сімейному житті воїна та цивільного працівника;
- сприяти розвитку та поглибленню демократичних традицій європейської культури у відомстві Міністерства оборони Чехії;
- створити умови для реалізації гарантованих Конституцією прав людини, пов'язаних зі свободою віросповідання, працівниками Міноборони в усіх ситуаціях, пов'язаних з виконанням ними службових і трудових обов'язків [231].

Військовий капелан працює як з військовими, так і з цивільними працівниками військового підрозділу. Душпастир частково виконує і роль психолога в колективі. З погляду душпастирської практики, це так зване служіння присутності, або духовна порада. Щодо солдатів, які є християнами, служба військового капелана розуміється не як заміна чи альтернатива стандартному пастирському служінню церкви, а як доповнення до нього.

Треба зазначити, що капелани Румунії, Польщі, Угорщини, Словаччини беруть активну участь у паломництвах, зокрема до одного з найбільш відвідуваних паломницьких місць у світі – Люрді. Ці паломництва відбуваються з 1958 року, відколи капелани з Франції та Німеччини організували першу зустріч для своїх солдатів. Це був символічний акт примирення після Другої світової війни, де солдати разом молилися за мир і примирення між народами. Ця ідея все ще приводить тисячі

військовослужбовців з усього світу до Люрду. Чехія є активним учасником цього заходу [231].

Капеланство *Словаччини* дещо відрізняється від капеланства Чехії. З лютого 1995 року інституційна духовна служба Словаччини діяла як спільне для всіх церков Управління військових капеланів. Проте у 2003 році було створено Ординаріат збройних сил і збройних корпусів Словацької Республіки, тоді ж починає домінувати Католицька церква. У Словацькій Республіці всі інші конфесії прийнято називати «не католицькими» або «зареєстрованими церквами» чи «релігійними організаціями» [72].

У Словацькій Республіці мають право на служіння лише ті церкви та релігійні організації, які офіційно зареєстровані. Усі вони виявляють постійну зацікавленість у забезпеченні духовності та співпраці зі Збройними силами.

Посади капеланів були відновлені у 1995 році командувачем Збройних сил Словацької Республіки. Упродовж 1995–2003 років душпастирську службу у Збройних силах Словацької Республіки здійснювали військові капелани католицького віросповідання. Спочатку кількість військових капеланів встановлювалася з розрахунку один священник на тисячу вояків. За інформацією Міноборони Словаччини, фактична чисельність збройних сил станом на 6 липня 2017 року становила 12 180 військовослужбовців при штатній структурі чисельністю 16 077 військовослужбовців. На підставі контракту від 21 серпня 2002 року військові капелани призначаються вже не за кількістю військовослужбовців, а безпосередньо на систематизовані посади у військових частинах [70], [72].

Служба католицького капелана в збройних силах налічує загалом 73 систематизовані посади. «Не католицькі церкви» 28 квітня 2005 року уклали договір про душпастирство зі Словацькою Республікою, на основі якої створили Екуменічну душпастирську службу.

Цей договір має 22 систематизовані посади у трьох міністерствах: 10 – у Міністерстві оборони, 5 – у Міністерстві юстиції та 7 – у Міністерстві внутрішніх справ. Загалом у силових структурах Словацької Республіки усі

душпастирські служби систематизували 95 посад капеланів, з яких у 2018 році було заповнено 86 [67].

Військові капелани Словацької Республіки зобов'язані дотримуватись правових норм, відповідних церковних статутів та внутрішніх нормативних актів. Вони є професійними військовослужбовцями, які підпорядковані командирі частини, до якої вони належать.

Військові капелани у Словацькій Республіці можуть мати звання лейтенанта, старшого лейтенанта, капітана, майора, підполковника та полковника. Однак практика показує, що професійні військовослужбовці, призначені на посаду військового капелана, не носять офіцерських зірочок на військовій формі, а лише відмітні знаки, що символізують духовне служіння і особливо статус священника. Це пов'язано насамперед із фінансуванням капеланської служби Міністерством оборони Словацької Республіки [252].

Звертання до капелана раніше звучало «пан капелан», проте сьогодні у Словацькій Республіці до капеланів звертаються «пан капелан, декан чи вікарій». Під час військової служби священнослужителі зобов'язані носити уніформу та обмундирування. Цікавим фактом є те, що у капеланів Словацької Республіки немає зброї, хоча документально вона у них приписана.

Основними завданнями капелана у Словаччині є: проведення пастирської, катехизової та євангельської діяльності серед своїх вірян та їхніх сімей, проведення релігійних служб для професійних солдатів та членів їхніх сімей, здійснення обрядів для професійних солдатів та членів їхніх сімей, здійснення індивідуальної, колективної та духовно-консультаційної діяльності, сприяння розвитку і поглибленню духовного життя та віри військовослужбовців, здійснення духовно-пастирської опіки з сім'ями колишніх військовослужбовців, надання допомоги у виявленні та запобіганні джерел конфліктів і напруженості у підрозділі, організація участі у внутрішніх та закордонних паломницьких поїздках, здійснення громадсько-благодійної діяльності з підтримки хворих і соціально слабких, надання релігійної літератури, сприяння поглибленню патріотизму, взяття участі в етичному вихованні, співпраця з лікарями,

управлінням персоналом, співпраця у здійсненні профілактики боротьби з алкоголізмом та наркоманією. Всі ці критерії показують, якою багатогранною та важливою є робота капелана у Збройних силах Словаччини [252].

2.2. Душпастирська діяльність у країнах Балтії: Естонії, Литві, Латвії

Після розпаду СРСР релігійне життя в країнах Балтії пережило справжнє відродження. Протягом радянського періоду релігійні практики були значно обмежені, церкви зазнавали переслідувань, а чимало релігійних діячів були репресовані. З відновленням незалежності відбулася масштабна реабілітація релігійних інституцій, відбудова храмів та активне залучення громадян до релігійного життя.

Капеланство стало важливою частиною суспільного життя після розпаду СРСР в усіх трьох країнах Балтії: в Естонії, Литві та Латвії. Відродження релігійних свобод та національних церков сприяло створенню нових капеланських служб, що підтримували моральний і духовний стан військовослужбовців, поліцейських, медичних працівників та інших державних службовців. Розвиток капеланства також сприяв зміцненню національної ідентичності та відновленню релігійних традицій, які були заборонені в радянський період.

Капеланська служба Збройних сил *Естонії* була заснована 22 лютого 1919 року головнокомандувачем ЗС Естонії генерал-майором Йоханом Лайдонером. На той час існували як православна, так і лютеранська гілки капеланства, було створено інститут польових інструкторів та священників.

Капеланство в Естонії було офіційно відновлене у 1995 році, через кілька років після відновлення незалежності країни у 1991 році. Це сталося через більш ніж півстоліття окупації Естонії Радянським Союзом, де релігійна діяльність була суворо обмежена.

12 січня 1995 року президент Леннарт Мері присвоїв звання офіцера Естонської Республіки майору Т. Нимміку (T. Nommiku), як першому капелану Збройних сил Естонії. Це призначення стало початком офіційного відновлення капеланської служби в країні. Невдовзі головного капелана Нимміка було направлено до Варшави на міжнародну конференцію головних капеланів Європи та Північної Америки.

Основна мета візиту – повідомити старшим капеланам інших іноземних держав, що в країнах Балтії буде відновлено капеланську службу.

Оскільки Збройні сили Естонії потребували допомоги у відновленні та розвитку капеланської служби, 5 липня 1995 року було запрошено американського капелана полковника Томаса Вільямса (Thomas Williams), який за 30 років душпастирського служіння у військово-повітряних силах (ВПС) США мав чималий досвід [232].

Томас Вільямс надав необхідну підтримку в організації навчання та підготовки естонських капеланів, у створенні інституційних основ капеланської служби. А також поділився своїм досвідом та знаннями, допомагаючи організувати капеланську службу за стандартами НАТО. Вільямс брав активну участь у навчанні та підготовці перших естонських капеланів. Завдяки його зусиллям душпастирі отримали необхідну підготовку та знання для виконання своїх обов'язків у військових підрозділах.

Вже у вересні 1995 року на посаду капелана був прийнятий пастор Естонської християнської церкви п'ятидесятників Аго Ліллеорг, який проходив військову службу в дивізії протиповітряної оборони. Його призначили виконуючим обов'язки капелана Тартуської окремої піхотної роти (пізніше батальйону). Після настанов та навчання, яким поділився з ним Вільямс, молодий капелан отримав звання прапорщика та був закріплений у своєму підрозділі [246, с. 160].

На нашу думку, заслуговує на увагу впроваджена в Естонії багатоступенева система підготовки військових капеланів. У вересні 1996 року у місті Палдіскі начальником Генерального штабу Збройних сил Естонії було

організовано перший орієнтаційний курс для капеланів та капеланів запасу (Kaplanite Orientatsioonikursus 1 (КОК-1)). Основною метою КОК-1 була підготовка військових капеланів до ефективного виконання їхніх обов'язків у збройних силах. Цей курс забезпечував базові знання та навички, необхідні для надання духовної підтримки і морального виховання військовослужбовців. Навчання тривало три тижні, а через деякий час його продовжили до чотирьох тижнів. Слухачами курсу були семеро капеланів, п'ять з яких представляли лютеранську церкву, один – баптистську і один – п'ятидесятницьку. Шестеро з них успішно закінчили курс і першими отримали право носити знак капеланів незалежної Естонії [246, с. 159].

Протягом наступних років курс КОК продовжував свій розвиток, адаптуючись до потреб Збройних сил Естонії та зростаючого інтересу з боку різних релігійних груп. Програма на другому курсі залишалася без змін, але третій орієнтаційний курс став значним кроком у напрямку розширення конфесійного представництва. Цей курс відрізнявся від попередніх тим, що вперше серед учасників були представники Естонської Апостольської Православної Церкви та Естонської Методистської Церкви. Також вперше серед кандидатів була жінка, що свідчило про зростаючу інклюзивність курсу [246, с. 159].

У липні 1999 року відбувся четвертий орієнтаційний курс для капеланів (КОК-4) на польовій базі Об'єднаних оборонних навчальних закладів у Палдіскі. Курс зібрав 20 учасників, включаючи шість жінок, і вперше серед них були іноземні капелани – два душпастирі із Латвійських збройних сил [246, с. 166].

У серпні 2000 року в Центрі миротворчих операцій у Палдіскі відбувся п'ятий тритижневий орієнтаційний курс для капеланів (КОК-5). Цей курс зібрав найбільшу кількість студентів за всю історію – 28 осіб, включаючи вісім жінок та одного представника Сил оборони Латвії. Вперше в програму курсу було включено лісовий табір, де духовні лідери вивчали тактику піхоти і жили в оборонних окопах, симулюючи бойові умови. Це нововведення

надало капеланам практичний досвід, необхідний для їхньої майбутньої служби [246, с. 167].

Улітку 2001 року відбувся шостий орієнтаційний курс для капеланів (КОК-6) у Центрі миротворчих операцій у Палдіскі. Курс зібрав 15 слухачів, з яких 13 успішно завершили навчання. З 25 червня по 17 липня 2002 року в Центрі миротворчих операцій у Палдіскі відбувся сьомий орієнтаційний курс (КОК-7) для капеланів. Цього разу на курсі працювали 17 інструкторів, серед яких було три юристи та один викладач іноземної мови. Восьмий орієнтаційний курс для капеланів та медиків (КОК-8) продовжив успішну практику спільного навчання різних спеціалістів. Всього на курсі навчалось 24 слухачів, з яких 9 лікарів, 14 кандидатів у капелани та 1 психолог.

Після успішного закінчення курсів КОК 1–8 були організовані курси REOK-1 та REOK-2 («Reserverialaohvitseride Kursus», що означає «Курс резервних офіцерів спеціальностей»), які включали підготовку не тільки капеланів, але й медиків та психологів. Ці курси привернули увагу міжнародної спільноти, зокрема троє українських кандидатів у капелани висловили бажання взяти участь у навчанні. Їхню участь готова була профінансувати американська благодійна організація Olive Branch International. Однак через брак часу для отримання естонських віз участь українських кандидатів була відкладена на майбутнє [246, с. 174].

31 липня 1998 року полковник Томас Вільямс, який протягом трьох років очолював капеланську службу Збройних сил Естонії, пішов у відставку через свій похилий вік. За свої заслуги він був нагороджений орденом «За заслуги» Оборонними силами Естонії та спеціальним ножом – шедевром ковальської справи. Також Національна гвардія штату Меріленд США нагородила його Почесною медаллю за зміцнення зв'язків між капеланськими службами Естонії та Меріленду [246, с. 162-163].

Протягом трьох років, завдяки зусиллям полковника Томаса Вільямса, Естонія досягла високого рівня розвитку капеланської служби. Його досвід і компетенція відіграли ключову роль у створенні та становленні цієї служби на

міжнародному рівні. Душпастирська служба Естонії стала здатною до ефективної співпраці з капеланськими службами та Збройними силами країн НАТО.

1 серпня 1998 року за рекомендацією Томаса Вільямса, президента Естонської Ради Церков (EKN) єпископа Ейнара Сооне та за згодою архієпископа Естонської Євангелічно-Лютеранської Церкви (EELK) Яана Кіївіта було призначено нового головного капелана Естонії – майора Т. Нимміка [246, с. 165] (додаток Б).

Важливо зазначити, що капелан Естонії майор Т. Ниммік написав і захистив дисертацію, здобувши докторський ступінь. Його дослідження включало огляд історії капеланської служби в Естонії, від її заснування до сучасних днів.

У серпні 2001 року капеланська служба Естонії знову організовувала додаткові курси підвищення кваліфікації капеланів (КТК 1-5). Ці курси були спрямовані на підвищення професійної кваліфікації капеланів, які вже мали базову підготовку.

З 1996 року по теперішній час капеланів Збройних сил Естонії щорічно відправляють на різноманітні курси та семінари за кордон для підвищення їхньої кваліфікації. Ці навчальні програми є важливою складовою професійного розвитку капеланів, оскільки дозволяють їм отримувати нові знання, навички та обмінюватися досвідом з колегами з інших країн. Однією з обов'язкових умов для участі в цих програмах є знання необхідної іноземної мови, що забезпечує ефективну комунікацію під час навчання.

Сьогодні духовенство в Естонії є структурованим та єкуменічним, представляючи церкви і громади, об'єднані в Естонську Раду Церков, з якою Уряд Республіки у 2002 році уклав Протокол про спільні інтереси [232]. Головний капелан координує діяльність усіх капеланів, а це:

- регіональні капелани, що відповідають за духовну підтримку в певних регіонах або великих військових підрозділах;

- капелани підрозділів – закріплені за конкретними військовими частинами, проводять релігійні обряди та надають духовну підтримку безпосередньо в підрозділах;

- капелани резерву – мають підготовку капеланів та служать у резерві. Можуть бути викликані на службу під час навчань або в надзвичайних ситуаціях;

- капелани-волонтери – надають духовну підтримку на добровільних засадах. Можуть залучатися до релігійних заходів і консультацій для військовослужбовців [232], [246].

На посаду капелана приймають священнослужителів тільки тих церков, які входять до Естонської Ради Церков (ЕРЦ): Естонської Євангелічно-Лютеранської Церкви, Римо-Католицької Церкви, Естонської Апостольської Православної Церкви, Естонської Православної Церкви Московського Патріархату, Естонської Методистської Церкви, Естонської християнської п'ятидесятницької церкви, Євангельських християн Естонії та Союз церков баптистів, Естонський союз церков адвентистів сьомого дня та Вірменської апостольської церкви Святого Григорія Естонського.

Кожен капелан представляє свою церкву, але при цьому повинен служити однаково всім військовослужбовцям. Це включає проведення богослужінь, релігійних обрядів та надання духовної підтримки. Використання загальноприйнятої «Пісенної та молитовної книги Збройних сил» допомагає забезпечити єдність у проведенні богослужінь. Таїнства Причастя та Хрещення здійснюються відповідно до традицій кожної конфесії. Капелани також можуть надавати підготовку до віри, хрещення та конфірмації відповідно до своїх релігійних традицій. Хоча капелани ознайомлюють військовослужбовців з релігійними істинами, переманювання вірян з інших конфесій вважається неетичним. Це правило діє як у Збройних силах Естонії, так і на міжнародному рівні, підкреслюючи повагу до релігійної свободи та різноманітності [232], [246].

Військові капелани в Естонії виконують одночасно церковні та військові обов'язки, оскільки вони належать до двох різних структур: релігійної (своєї церкви) та військової (підрозділам, які підпорядковуються Міністерству оборони). Духовні лідери у військово-адміністративному відношенні підпорядковуються керівникам військових підрозділів, до складу яких вони входять, і духовно-канонічно-церковній ієрархії, що їх рекомендувала.

Основною вимогою для прийняття посади капелана є наявність вищої богословської освіти. Військові настоятелі зазвичай починають свою службу із звання лейтенанта. Це стандартне звання для капеланів, які завершили свою богословську освіту та спеціальну військову підготовку. Душпастирі можуть отримати і вище звання, це залежатиме від їхнього досвіду, професійних досягнень та додаткової освіти.

У перші роки капеланами ставали також диякони. Їм було дозволено швидко завершити навчання, не перериваючи військової служби. Зараз усі капелани, які перебувають на активній службі, повинні мати атестацію від своєї церкви та 2 роки досвіду служіння в громаді [246].

У галузі оборонної стратегії кожен майбутній капелан повинен мати розуміння стратегії оборони Естонії, знати завдання та структуру Збройних сил: сухопутних, повітряних і військово-морських сил, вміти використовувати законодавство Збройних сил Естонії; знати організацію підготовки. У галузі військової освіти капелан повинен знати регламентовані якості, обов'язки та права військовослужбовців; знати, що таке дисципліна, наказ і виконання наказу, а також якими повинні бути відносини між командирами та підлеглими; вміти звертатися до вищого командира за званням або посадою, а також знати та вміти застосовувати дисциплінарний статут Збройних сил Естонії.

У систему підвищення кваліфікації капелана входить і мовна підготовка. Це пов'язано з обсягом внутрішніх та зовнішніх завдань у рамках військових операцій, місій та гуманітарної діяльності, які виконуються за кордоном Збройними силами Естонії. У миротворчих місіях одне з основних завдань

капелана – бути обізнаним з релігійними і культурними традиціями місцевого населення та інформувати про них свої підрозділи.

У Збройних силах Естонії переважає лютеранська конфесія, оскільки Естонська Євангелічно-Лютеранська Церква (EELK) є найбільшою християнською деномінацією в країні. Більшість капеланів також належать до цієї церкви. Капелан, виконуючи свої службові обов'язки, залишається духовним лідером у підрозділі. Однак, якщо у військовослужбовців виникає духовна потреба у представнику іншої конфесії, капелан зобов'язаний задовольнити цю потребу – знайти компетентного священнослужителя відповідної конфесії, необхідного для військовослужбовця [232].

Основними обов'язками капеланів Естонії є:

- забезпечення духовної підтримки та турбота про військовослужбовців та їхніх родин;
- задоволення релігійних потреб військовослужбовців через проведення релігійних заходів;
- допомога в реабілітації військовослужбовців, які потребують психологічної підтримки;
- надання знань про основи релігійних віровчень;
- використання релігійної та культурної спадщини для морального і духовного виховання військових;
- сприяння толерантності та взаєморозумінню серед військовослужбовців;
- сприяння розвитку таких якостей, як братерство, мужність, хоробрість, відповідальність, поміркованість, стійкість, жертівність, дисциплінованість, розсудливість;
- надання знань про історію національного, культурного та релігійного становлення держави;
- створення та підтримка партнерських відносин з місцевими релігійними організаціями;
- духовна підтримка родин полеглих воїнів.

У 2021 році в Естонії було розглянуто питання про можливе скасування капеланської служби в країні. Це питання широко обговорювали у суспільстві та серед військових. Основними причинами були фінансові аспекти, а саме витрати на утримання капеланської служби, що викликало занепокоєння серед деяких політиків і громадськості. У контексті обмежених бюджетних ресурсів деякі вважали, що ці витрати можна спрямувати на інші потреби Збройних сил країни. Ще однією з важливих причин була зростаюча секуляризація серед естонського суспільства. Зменшення релігійності серед населення призвело до питання, чи є необхідність у релігійній підтримці Збройних сил [236].

Чимало військовослужбовців і представників церков виступили на підтримку капеланської служби, підкреслюючи її важливість для морального та духовного добробуту солдатів. Вони наголошували на тому, що капелани надають не тільки релігійну підтримку, але й психологічну допомогу, що є важливим в умовах військової служби. Обговорювалися різні варіанти реформування капеланської служби, включаючи зменшення фінансування або перехід повністю на волонтерські засади. Також розглядалася можливість запровадження більш світських форм психологічної підтримки [216].

У результаті обговорень капеланська служба в Естонії була збережена. Було визнано, що капелани виконують важливу роль у підтримці морального та психологічного стану військовослужбовців [252].

Станом на 2023 рік у Збройних силах Естонії офіційно служать 16 капеланів. Вони представляють три основні конфесії: Лютеранську церкву, Православну церкву та Баптистську церкву.

Після відновлення незалежності *Литви* у 1990 році країна стикнулася з необхідністю відновлення національних інститутів, зокрема військової капеланської служби. Це було важливим аспектом у формуванні нових збройних сил, які мали відповідати національним та міжнародним стандартам.

Від 1991 року до створення Ординаріату в 2000 році капеланська служба здійснювалася на основі угод між церковними ієрархами та державними і військовими установами. Цей період характеризувався тимчасовими

домовленостями, які забезпечували духовну підтримку військовослужбовців у складні часи переходу після падіння комуністичних режимів [21].

У 1991 році першим головним капеланом відновленої Литовської армії був призначений монсеньйор Альфонсас Сварінскас. Його біографія є символічною для історії Литви: він був капеланом литовських партизанів, полковником у відставці, п'ять разів засудженим радянською владою за діяльність на благо свободи Литви. Його досвід включав відбування покарання у Комі, Мордовії та Пермі [219].

Після монсеньйора Альфонсаса Сварінскаса обов'язки головного капелана перейняв отець майор Альфонсас Булотас. Цей перехід знаменував собою наступний етап у розвитку капеланської служби, забезпечуючи спадкоємність та стабільність у духовній підтримці військовослужбовців.

Римо-Католицька Церква є найбільшою конфесією в Литві. Більшість населення країни ідентифікує себе як римокатоликів, що робить цю конфесію домінантною. Через це всі військові капелани, які служать у Збройних силах Литви, представляють саме Римо-Католицьку Церкву [21].

У 2000 році було підписано угоду між Святим Престолом і Литовською Республікою щодо духовної опіки католиків, які служать в армії Литви. Це стало основою для створення Ординаріату литовських Збройних сил. Ординаріат розташований у церкві святого Ігнатія у Вільнюсі. Духовний округ литовських Збройних сил надає духовну опіку військовослужбовцям і цивільним працівникам армії. Це включає проведення релігійних служб, надання таїнств, духовну підтримку та інформування керівництва щодо релігійних питань [22].

Єпископ Євгеній Бартуліс був призначений першим військовим ординарієм Ординаріату литовських Збройних сил. Він же призначив отця Йозаса Гражуліса головним військовим капеланом і своїм генеральним вікарієм. Отець Гражуліс став ключовою фігурою у розвитку капеланської служби в Литві [21].

У 2004 році отець Йозас Гражуліс отримав звання полковника. Під керівництвом духовного лідера були впроваджені нові стандарти та практики духовної підтримки, які включали регулярні релігійні служби, духовні консультації, підтримку в складних життєвих ситуаціях, участь у військових церемоніях та заходах.

Духовний настоятель був активним у реформуванні та розвитку капеланської служби. Гражуліс брав участь у створенні та підтримці інфраструктури капеланської служби, включаючи управління та забезпечення церков і каплиць, де проводилися релігійні обряди для військових. Він також підтримував тісні зв'язки з Міністерством національної оборони Литви, забезпечуючи матеріальну підтримку для капеланської служби.

Завдяки ініціативі Гражуліса капеланська служба Литви налагодила тісні зв'язки з капеланськими службами інших країн НАТО. Це дозволило обмінюватися досвідом та найкращими практиками, що значно підвищило рівень підготовки литовських капеланів [21], [22].

Ординарій відповідає за призначення та звільнення військових капеланів, регулює їхню роботу та забезпечує підготовку капеланів через головного військового капелана. До 2005 року капеланська служба охоплювала всі основні роди військ: сухопутні, військово-морські і повітряні сили, загалом нараховуючи 17 військових капеланів.

У 2004 році після реставрації була освячена церква Святого Ігнатія у Вільнюсі, яка стала кафедральним собором Ординаріату. Церква є важливим духовним центром для військовослужбовців. Крім того, були створені каплиці у Військовій академії генерала Йонаса Жемайтиса, Навчальному полку у Руклі та батальйоні у Таураге.

Церкви Святого Архангела Михаїла в Каунасі та Святого Казимира в Алітусі також частково обслуговують духовні потреби армії.

Станом на 2023 рік головним капеланом Литовської армії є підполковник Римас Венкус. Він відповідає за координацію роботи капеланів та забезпечення їхньої участі у військових заходах. Душпастирську військову службу у

Збройних силах Литви несуть 12 військових капеланів, усі належать до Римо-Католицької конфесії [21].

У 2014 році Литовська Євангелічно-Реформатська Церква підписала угоду з Міністерством національної оборони, однак через брак фінансування та персоналу ця церква не змогла забезпечити капеланів для військової служби.

Військові капелани Литви, як і капелани Естонії, не носять зброї. Вони виконують свої обов'язки як духовні наставники і не беруть безпосередньої участі у бойових діях.

Литовські душпастирі, як і естонські, виконують одночасно військові та церковні обов'язки. З одного боку, вони здійснюють служіння та духовну підтримку військовослужбовців у військових підрозділах, а з іншого – вони належать до конфесії, яка делегувала їх на посаду капеланів. У випадку Литви це Римо-Католицька церква.

Духовні лідери Литви носять стандартну військову уніформу Збройних сил Литовської Республіки, що включає камуфляжний одяг. На уніформі є відповідні знаки та відзнаки, які ідентифікують їх як капеланів. Зазвичай це хрест або інший релігійний символ, розміщений на комірці уніформи, що вказує на їхній духовний статус.

У серпні 1991 року, напередодні розпаду СРСР, Латвія відновила свою незалежність. Одним із важливих аспектів відновлення суверенітету було створення власних Збройних сил та забезпечення їх духовною підтримкою. Відновлення капеланства стало частиною цього процесу.

31 березня 1993 року була підписана угода про створення капеланської служби у Збройних силах Латвії. Угоду підписали глава Латвійської Євангельсько-Лютеранської Церкви архієпископ Яніс Ванагс і командувач Збройних сил Латвії полковник Дайніс Турлайс [239].

1 вересня 1993 року була офіційно відкрита перша капеланська служба в Національній академії оборони Латвії (Latvijas Nacionālā aizsardzības akadēmija, LNA). Це було значним кроком у процесі інтеграції духовної підтримки в систему Збройних сил країни. Пастор Аттіс Вайковскіс став першим капеланом

і розпочав душпастирську службу, яка згодом стала важливою складовою підтримки морального духу військовослужбовців [14].

Для створення душпастирської служби, яка б ефективно відповідала потребам латвійських Збройних сил, було проведено ретельний аналіз різних моделей капеланських служб у Збройних силах інших країн. Було вивчено досвід таких країн, як Німеччина, Швеція, Швейцарія, Норвегія, США та Канада. Основні критерії вибору:

- професіоналізм – модель повинна відповідати стандартам професійної військової служби, забезпечуючи високий рівень підготовки та ефективності капеланів;

- універсальність – здатність моделі адаптуватися до специфіки латвійських Збройних сил та їхніх потреб;

- інтеграція – можливість ефективного інтегрування капеланської служби в загальну структуру військових сил.

У жовтні 1994 року міністр оборони Анатолій Трапанс затвердив тимчасове положення про капеланську службу, яке визначило її мету, мотивацію, стратегію та функції. Документ передбачав надання духовної підтримки військовослужбовцям, інтеграцію капеланської служби в систему Збройних сил і проведення релігійних обрядів, консультацій та групових заходів [233].

29 травня 1998 року в Мобільному стрілецькому навчальному центрі в Адажі було підписано угоди між Міністерством оборони Латвії та чотирма домінантними конфесіями: Латвійською Євангельсько-Лютеранською Церквою, Римо-Католицькою Церквою, Православною Церквою та Баптистською церквою – щодо забезпечення духовної опіки військовослужбовців у Збройних силах Латвії[14], [15], [16].

У 2001 році була розроблена нова концепція фахівців-офіцерів у Збройних силах Латвії, яка включала капеланів, юристів, медиків та диригентів. Метою цієї концепції було забезпечити військові сили висококваліфікованими

фахівцями різних галузей, які б мали офіцерські звання і могли виконувати спеціалізовані завдання на рівні з офіцерами.

Фахівці, які прагнули отримати офіцерське звання, повинні були пройти основний курс підготовки. Цей курс проводився в Національній академії оборони (NAA) або у відповідному закордонному військовому навчальному закладі. Після успішного завершення програми учасники отримували офіцерське звання, що надавало їм офіційний статус і можливість займати відповідні посади у Збройних силах країни. Перше офіцерське звання, яке отримували капелани після проходження навчання, – лейтенант [15], [16].

Національна академія оборони Латвії (Latvijas Nacionālā aizsardzības akadēmija, LNA) є головним навчальним закладом для підготовки офіцерів для Збройних сил Латвії. Навчальний заклад був заснований у 1992 році. Академія забезпечує професійну військову освіту, розробляє програми підготовки і здійснює наукові дослідження у сфері оборони та безпеки. У навчальному закладі капелани Латвії проходять основний курс підготовки фахівців-офіцерів, який включає:

- військову підготовку: основи військової дисципліни, тактики та стратегії;
- лідерські навички: розвиток лідерських якостей та управління персоналом;
- спеціалізовані курси: навчання, пов'язане зі специфікою роботи капеланів, включаючи духовну опіку, психологічну підтримку та духовне наставництво.

Основні вимоги до кандидатів включають громадянство Латвійської Республіки, вікові обмеження до 39 років, відповідний стан здоров'я, фізичну підготовку, морально-психологічні якості та знання англійської мови.

Програма навчання тривалістю десять тижнів передбачає курс базової підготовки, ознайомлення з курсом молодшого інструктора та спеціалізоване навчання в Академії. Під час навчання учасники отримуватимуть заробітну

плату відповідно до нормативних актів, що забезпечує їх соціальний захист і фінансову підтримку з боку держави.

2 листопада 2004 року на військовій базі в Адажі було урочисто відкрито каплицю, яка стала важливим символом міжконфесійної співпраці та духовної підтримки в Збройних силах Латвії. Освячення каплиці провели представники різних релігійних конфесій, включаючи митрополита Латвійської Православної Церкви, єпископа Латвійського об'єднання баптистських церков та священника Римо-Католицької Церкви. Відкриття каплиці відображає зусилля Латвії щодо інтеграції різних релігійних традицій у військову структуру, забезпечуючи підтримку військових різних віросповідань та зміцнюючи їх моральний дух.

15 лютого 2011 року в Ризі Кабінет Міністрів Латвії видав положення № 134 «Про службу капеланів» [32] на основі 5 частини 14 статті Закону про релігійні організації. Ці правила регулюють діяльність капеланів у Збройних силах та інших державних установах, забезпечуючи виконання їхніх обов'язків відповідно до правових норм. На виконання цього розпорядження був виданий наказ Міністра оборони Латвії від 30.06.2020 № 24 «Про капеланську службу Національних Збройних сил Латвії» [16].

Згідно з наказом кандидатів на посаду капелана висуває керівництво таких релігійних спільнот, які офіційно визнані державою і мають встановлені відносини з урядом: Латвійської Євангелічно-Лютеранської Церкви, Римсько-Католицької Курії Ризької Митрополії, Латвійської Православної Церкви, Центральної Ради Латвійської Старообрядницької Поморської Церкви, Латвійської Об'єднаної Методистської Церкви, Латвійського Союзу Баптистських Громад, Латвійського Союзу Громад Адвентистів Сьомого Дня, Латвійського Союзу Громад Міжнародної Церкви Бога та Латвійського Центру П'ятидесятницьких Громад.

Капеланська служба Національних Збройних сил Латвії (НЗС) має чітку трирівневу структуру: капелана, старшого капелана та головного капелана:

- посада капелана – перший рівень у капеланській службі. Релігійний наставник виконує свою професійну діяльність відповідно до нормативно-

правових актів, які регулюють прийняття офіцерів-спеціалістів на цю посаду. Основні обов'язки включають надання духовної підтримки військовослужбовцям, членам добровольчих формувань та їхнім родинам;

- посада старшого капелана – другий рівень у капеланській службі. Старші капелани виконують свої обов'язки в підрозділах регулярних сил НЗС або Національної гвардії Латвії. Адміністративно старші капелани підпорядковуються командирам відповідних підрозділів. Вони можуть бути залучені до управлінських груп підрозділів, виконуючи службові завдання;

- посада головного капелана – це найвищий, третій рівень у капеланській службі. Головний капелан працює в Об'єднаному штабі НЗС на загальнонаціональному рівні. Він адміністративно підпорядковується командирі НЗС і входить до складу Управлінської групи НЗС. Головний капелан має повноваження призначати старших капеланів на інші підрозділи НЗС, де немає капеланів [16, с. 1-3].

Основними завданнями духовних лідерів у Латвії є: надання духовної підтримки військовослужбовцям, членам добровольчих формувань та їхнім родинам, виховання любові та відповідальності перед Богом, Вітчизною та своїм народом, здійснення громадсько-благодійної діяльності з підтримки хворих і соціально слабких, надання релігійної літератури, співпраця з громадськими організаціями з питань, пов'язаних з релігійним, духовним та морально-етичним зростанням, організація освітніх семінарів про сім'ю та шлюб, про життя і його цінності, самогубства та пов'язані з ними проблеми, співпраця у здійсненні профілактики боротьби з алкоголізмом і наркоманією, співпраця з громадськими організаціями, які вирішують зазначені питання, співпраця з особовим складом капеланських служб збройних сил інших держав, надання допомоги у виявленні та запобіганні джерел конфліктів і напруженості у підрозділі.

Основною вимогою, як і в інших вищезазначених балтійських країнах, є наявність вищої богословської освіти.

Капелани не носять зброю. Їхня головна роль – надання духовної та моральної підтримки. Душпастирі не беруть участі у бойових діях, однак вони можуть супроводжувати військовослужбовців у зонах конфліктів, надаючи моральну підтримку та допомогу.

У духовних лідерів Латвії, як і у капеланів Литви та Естонії, є помічники, які допомагають капелану з організації та планування релігійних заходів, церемоній, зустрічей і конференцій, ведення документації, звітів та іншої паперової роботи, що стосується діяльності капеланства.

Знання іноземної мови є також важливим критерієм для капеланів Латвії, адже духовні лідери беруть активну участь у миротворчих місіях [16].

Наприклад, своїм капеланським досвідом ділиться капітан Руслан Маркевич, який є старшим капеланом у ВПС НЗС, представляючи баптистську церкву. Для військового настоятеля це вже четверта участь у міжнародній операції НАТО. Раніше він двічі служив в Афганістані, один раз в Іраку та Косово. Душпастир визнає, що завдання капелана на базі в Латвії та в міжнародній операції за межами країни дещо відрізняються, хоча армійський капелан завжди і всюди буде «пастирем душ», який повинен вміти сприймати душевний настрій воїнів і в разі потреби допомагати і підтримувати їх. На військовій базі KFOR (KFOR – Kosovo Force) «Нове село» разом із латвійськими солдатами проживають військові з інших країн НАТО: Польщі, Угорщини, США, Туреччини, Австрії та Данії. У неділю військовослужбовці кожної з країн мають час, відведений для святої хвилини, в каплиці біля бази. Деякі солдати латвійського контингенту також долучаються до молитви.

У 2020 році Сейм прийняв рішення про повернення латвійського контингенту в операцію KFOR, визначивши участь НЗС в операції до 31 грудня 2023 року.

«Час відрядження відрізняється від служби в Латвії тим, що вдома, після роботи, ти маєш можливість побути зі своїми рідними, а тут солдат відокремлений від дому і часто думає про те, що відбувається там. З відстані

також складніше все узгоджувати і підтримувати своїх близьких», – ділиться військовий настоятель Латвії [129], (додаток Б).

Він зізнається, що відчуття, що ти важливий для бійців, коли з ними розмовляєш, коли за них молишся, дає мотивацію та задоволення. Духовний лідер ніколи першим не говорить солдатам про Бога, тому що капелан насамперед повинен бути хорошим слухачем, який вміє слухати і давати поради лише тоді, коли його просять. Після дев'ятнадцяти років служби в Національних збройних силах він все ще вірить, що капелан схожий на духовного хірурга, який дуже обережно видаляє стороннє тіло, а потім з Божою допомогою зцілює душевну рану(додаток Б).

Капеланська служба має свою відмінну емблему та спеціальний знак відповідно до правил Міністерства оборони Латвії від 12 липня 2012 року № 18-NOT «Правила про уніформу військовослужбовців та членів добровольчих формувань Національних збройних сил, знаки відмінності, нагороди, що носяться з уніформою, та порядок їх використання». Ці знаки є офіційними символами, які ідентифікують капеланів як членів капеланської служби та визнають їх особливу роль у військових структурах.

Станом на 2023 рік у Збройних силах Латвії капеланська служба налічує понад 30 капеланів, які представляють вищезгадані традиційні конфесії країни. З них 16 капеланів працюють у підрозділах Національної гвардії Латвії, забезпечуючи духовну опіку військовослужбовцям як на території країни, так і за її межами, у миротворчих операціях.

Важливо зазначити, що у Збройних силах Латвії несуть службу і жінки-капелани. Так капеланка Збройних сил Латвії Анна Добеле вважає, що «бути капеланом – це покликання, і найскладніше випробування на посаді – не втратити себе» [215]. До того ж пані капеланка у 2022 році брала активну участь у миротворчій місії в Косово, де, за її словами, пережила справжнє бойове хрещення. «Коли ти далеко від дому і виконуєш складне завдання, для бійців завжди важливо, щоб поруч був хтось, кому можна довіряти і хто може поглянути на життя зовсім з іншої – духовної – точки зору» [215].

«Зробити цей світ кращим – ось сенс нашого життя», – каже капеланка Інесе Лусі [245]. Вона вже 16 років служить у Ризькому Східному госпіталі та очолює капеланську службу протягом 11 років. Її місія полягає в підтримці людей у найскладніші моменти кризи. Як і для лікарів, остання хвиля COVID-19, що розпочалася наприкінці 2021 року, була для неї дуже інтенсивною та напруженою. Вона лише ночувала вдома, бо решту часу мала підтримувати пацієнтів, їхні родини та медичний персонал.

Станом на 2023 рік душпастирську службу очолює жінка – капітан Естер Тумович, яка обіймає посаду головного капелана з 12 липня 2021 року [264].

Елмарс Плявіньш, колишній головний капелан Збройних сил Латвії, активно підтримує українців. Регулярно відвідуючи звільнені території України, він координує гуманітарну допомогу між латвійськими донаторами і тими, хто потребує цієї допомоги в Україні. Плявіньш також виконує роль посередника між Міністерством оборони Латвії та українськими благодійними ініціативами, підкреслюючи своє особисте захоплення Україною, про яке він відкрито говорив в ефірі подкасту Латвійського радіо «Droshinachitas» [234].

Це захоплення та підтримка відображають важливість України для Латвії, яка активно виявляє свою любов і солідарність з українським народом. Латвійці не лише висловлюють моральну підтримку, але й вживають конкретних заходів для надання допомоги в ці важкі часи, що підтверджує глибокий зв'язок і відданість, яку вони відчують до українського народу.

Після відновлення незалежності капеланство у країнах Балтії пройшло процес відновлення, становлення та розвитку. У пострадянських країнах капелани стали важливою частиною військових і громадських структур, зокрема у збройних силах та інших державних установах. Капеланство в цих країнах стало важливою частиною системи національної безпеки і соціальної підтримки, допомагаючи впоратися з новими викликами та зміцнювати моральний дух суспільства.

Висновки до 2-го розділу

Після повалення комуністичного режиму, у країнах Центрально-Східної Європи та Балтії розпочався етап відновлення душпастирської опіки у війську. У більшості досліджених нами державах спостерігається інституціоналізована модель душпастирської служби (Польща, Чехія, Румунія, Словаччина, країни Балтії), де військові священники мають офіційний статус та забезпечені соціальними гарантіями з боку своєї держави, мають військове звання та підпорядковуються військовому керівництву. Водночас в Угорщині діє змішана модель, де капелани поєднують своє церковне служіння з волонтерською діяльністю.

Спільними рисами для всіх зазначених країн є: обов'язковість богословської освіти для військових душпастирів, співпраця з психологічними службами та міжконфесійний характер душпастирства, а також участь у миротворчих місіях та військових паломництвах. Попри те у кожній з держав є і свої особливості: у Польщі, Румунії та Словаччині домінує католицьке віросповідання; в Чехії обов'язковим є складення капеланами обітів; у Словаччині капелани мають формальне право на носіння зброї, хоча на практиці не носять її; в Латвії — впроваджено гендерну рівність на керівному рівні. Естонія демонструє приклад успішного залучення міжнародних партнерів у створенні своєї капеланської служби.

Таким чином, незважаючи на національні особливості кожної держави, військове капеланство виконує спільну місію — духовну підтримку військовослужбовців, зміцнення їх морального духу та збереження психологічної стійкості в умовах служби.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

3.1. Особливості функціонування інституту військових капеланів у Російській Федерації

Сталінський режим, радянська влада завжди слідували імперському принципу, якого ніхто не скасував: «розділяй і володарюй» (рос. «разделяй и властвуй»). Сьогодні у Збройних силах Російської Федерації (ЗС РФ) домінує Російська Православна Церква (РПЦ). Вона є важливою підвалиною російського націоналізму, що розпалює президент Російської Федерації (РФ) Путін. Незважаючи на відсутність інституту військового духовенства РПЦ є основним епіцентром ідеології в російській армії та має мету бути лідером релігійних відносин із ЗС РФ й іншими військовими структурами. Питання про створення інституту військового капеланства в Російській Федерації залишається й досі не вирішеним. РПЦ є панівною релігією у РФ. Тому при створенні інституту військового капеланства РПЦ стане керівником з-поміж інших релігій. На думку багатьох опонентів (представників мусульман, католиків, протестантів), запровадження інституту військового духовенства суперечить принципу світської держави і спричиняє клерикалізацію армії [112], [127], [162]. Проти такого тісного взаємозв'язку виступають також православні старообрядці та нерелігійна частина армії РФ. У ЗС РФ проявляються

небезпечні для демократії церковні тенденції. Серед військовослужбовців РПЦ МП культивує великодержавний шовінізм, спостерігається релігійна ксенофобія, ненависть до прихильників неправославної конфесії.

Після розпаду СРСР, краху радянської ідеології в армії були скасовані політоргани та політпрацівники, які відповідали за духовно-моральний стан у військах [127, с. 167–169].

Як пишуть військові експерти, у виховній роботі утворився певний вакуум, який не заповнений змістом, що відповідає потребам сучасного розвитку ЗС РФ [112].

Разом з тим в армії домінує незмінно державницька та патріотична позиція Церкви. Саме Православ'я розглядається як гідна заміна монополії радянського світогляду, оскільки військові, як вважають у РФ, завжди прагнуть до однаковості. До рис подібності воєнізованих структур та РПЦ належить їхній ієрархізм і підпорядкованість частин, централізоване керівництво.

Для РПЦ взаємодія з армією є одним із пріоритетних напрямів діяльності. В основах соціальної концепції РПЦ йдеться, що «Церква має особливе піклування про військових, виховуючи їх в дусі вірності та високим моральним ідеалам» [169, с. 186]. Хоча аналізуючи російсько-українську війну, важко говорити про моральність з боку РФ. Тут доцільно згадати Бучу, Ірпінь, Гостомель та інші міста і села, в яких російські солдати показали лише свою аморальність, вбиваючи та гвалтуючи ні в чому невинних жінок, дітей та навіть чоловіків, жорстоко знущаючись над українським народом [132].

Активна взаємодія Міністерства оборони з РПЦ розпочалася ще на початку 1990-х років. У 1992 р. у Військовій академії Генштабу було проведено конференцію, присвячену князю Олександру Невському. Служителі церкви та офіцери академії були одностайні у прагненні відродити духовні засади військової служби. На той час МО РФ було зацікавлено у цьому питанні та віднеслись з великим розумінням.

У березні 1994 р. Міністр оборони РФ Павло Граčov і Патріарх Московський Алексій II підписали спільну заяву про взаємодію Міністерства оборони з Російською Православною Церквою [191].

У документі було проголошено три основні цілі співпраці:

- зміцнення духовно-моральних засад життя російських військових;
- розширення можливостей для реалізації прав вірян-військовослужбовців;
- допомога у вирішенні нагальних проблем Збройних Сил Росії та Російської Православної Церкви.

Цей документ став вихідною точкою у розвитку взаємодії та першою угодою про співпрацю між ЗС РФ і РПЦ. Згодом подібні угоди були укладені і з іншими силовими структурами: Федеральною Прикордонною службою (ФПС), Міністерством внутрішніх справ (МВС), Міністерством з надзвичайних ситуацій (МНС), Федеральним агентством урядового зв'язку та інформації (ФАПСІ), іншими.

На підставі спільної заяви у ЗС РФ того ж року було створено Координаційний комітет із взаємодії з РПЦ, а на регіональному і місцевому рівнях – координаційні ради між військовими округами (флотами), військовими частинами та парафіями РПЦ.

У жовтні 1994 р. відбулась I Всеросійська конференція «Православ'я та Російська армія» [115], яка стала завершенням початкового етапу військово-церковних відносин. На цьому заході було обговорено проблему питання необхідності поглиблення співробітництва армії та церкви для кращого виховання духовно-моральних якостей військовослужбовців РФ.

У період з 29 листопада – 2 грудня 1994 р. на Архієрейському Соборі РПЦ було прийнято рішення про створення спеціальної синодальної установи, яка займатиметься взаємодією церкви зі збройними силами та правоохоронними структурами [167, с. 24].

У липні 1995 р. постановою Синоду РПЦ був створений Відділ Московського Патріархату із взаємодії з ЗС РФ та правоохоронними

установами. Метою РПЦ МП було закликати православних воїнів сумлінно виконувати свої військові обов'язки.

8 квітня 1994 р. Постановою Колегії МО РФ «Про заходи щодо посилення військово-патріотичного виховання військовослужбовців і молоді в інтересах ЗС РФ» в управлінні виховної роботи МО РФ сформовано групу зв'язків із релігійними об'єднаннями (з 1999 року – група зі зв'язків із громадськими об'єднаннями), а у червні того ж року видано Директиву начальника Генштабу ЗС РФ, згідно з якою в органах виховної роботи ЗС введено посади офіцерів зі зв'язків із релігійними об'єднаннями. Виховні органи МО РФ у своїй роботі стали більше спиратися на історію і культурні багатства світових релігій. Офіцери почали опановувати досвід церкви в наданні психологічної та соціальної допомоги військовослужбовцям [110, с. 3–9, 54–72].

Підписання договорів з РПЦ МП викликало безліч нарікань на адресу МО РФ та інших силових структур. У цих актах чимало противників РПЦ МП зауважили нерівноправне становище інших конфесій і тенденції клерикалізації армії, оскільки це відчутно вплине на почуття вірян інших конфесій: мусульман, католиків, протестантів, православних старообрядців, а також нерелігійної частини армії.

На Всеросійській науково-практичній конференції «Іслам в Росії: традиції та перспективи», що відбувалася впродовж 4-5 грудня 1997 р. у Москві, значна увага приділялася тому, що мусульмани та католики не мали можливостей проводити свої обряди у ЗС РФ [106, с. 61–72].

Офіцер Військово-Морського Флоту капітан 2-го рангу Кашиф Тухтаметов, який тоді був помічником Голови Духовного управління мусульман Центрально-Європейського регіону Росії, у своїх виступах зазначав: «з моменту встановлення офіційних відносин ЗС РФ з РПЦ МП, встановлення подібних відносин з представниками Ісламу відтягується дотепер. Такий вибірковий підхід, – на його думку, – і надалі шкодитиме справі». Офіцер Генерального штабу ЗС РФ, помічник (на громадських засадах) митрополита Російської православної старообрядницької церкви у зв'язках з МО РФ капітан

1-го рангу Олексій Рябцев зазначав, що «з багатьох причин (історичних, політичних, економічних) нині в армії активно діє тільки одна конфесія – Московська патріархія. Вона бере участь у всіх урочистих заходах, проводить освячення прапорів і командних пунктів, кораблів і літальних апаратів. Тим самим вірян інших конфесій ставлять в нерівноправне становище. Багато конфесій вважають одна одну безблагодатними та єретичними. Обряди однієї віри представниками іншої сприймаються негативно...» [182].

У висловлюванні Рябцева йдеться про нерівноправність навіть тих конфесій, які заведено називати «традиційними релігіями Росії». Невипадково Голова Ради муфтіїв Росії (РМР) і Духовного управління мусульман Центрально-Європейського регіону Росії (ДУМЦЕР) Равіль Гайнутдін у доповіді на вже згаданій конференції також розкритикував МО РФ, МВС РФ та інші силові структури, які почали тісно співпрацювати з РПЦ МП.

Лише через 9 років після підписання угоди з Російською Православною Церквою у травні 2003 р. було підписано протокол про наміри співробітництва між Радою муфтіїв Росії (РМР) і Управлінням виховної роботи Сухопутних військ (УВР СВ РФ). Зазначимо, що співробітництво як тоді, так і сьогодні між сторонами розвинене дуже слабо та має локальний характер.

У керівництві ЗС РФ та інших військових формувань серед командування частин і керівників органів виховної роботи склався стійкий стереотип про те, що лише представники РПЦ МП допускаються на військові об'єкти, маючи змогу проводити місіонерську роботу з усіма без винятку військовослужбовцями, з цілими підрозділами і військовими частинами. Представники ж інших конфесій обмежені в такій діяльності. Духовні лідери мусульман (муфтії, імами) можуть відвідати військову частину виключно для зустрічі з воїнами, які сповідують іслам. Ініціатива щодо запрошення ісламських лідерів відбувається дуже рідко. Зазвичай це діє лише тоді, коли потрібно погасити конфлікт на культурно-релігійному ґрунті, або ж коли у військовій частині служить відповідна посадова особа протестантського віросповідання, яка симпатизує протестантам. Неодноразові спроби

протестантських союзів підписати угоду з МО РФ про співпрацю, подібну до тієї, яку має з РПЦ МП, не були успішними. Протестанти хотіли створити міжконфесійний координаційний комітет із взаємодії між релігійними об'єднаннями та ЗС РФ, куди б входили представники багатьох конфесій, але і ця ініціатива також не була прийнята МО РФ. Співпраця із такими релігійними організаціями, як «нетрадиційні релігії», «тоталітарні секти» або «деструктивні культи», суворо забороняється у Російській Федерації.

У червні 2003 р. у Рязанському інституті Повітрянодесантних військ на зборах священнослужителів, які опікуються православними воїнами, протоієрей Дмитро Смирнов говорив про необхідність заснування служби військових священників у ЗС РФ. У своєму інтерв'ю «Інтерфаксу» він заявив, що в російській армії має бути православне військове духовенство вже в найближчі десять років [87].

Треба зазначити, що ця ідея озвучується не тільки РПЦ МП, а й військовими структурами. Проте ідею введення інституту військового капеланства підтримує лише РПЦ МП, натомість абсолютна більшість інших конфесій – проти. Категоричними противниками запровадження інституту військового духовенства є духовні управління мусульман, буддистів, а також самостійні православні церкви, що не входять до юрисдикції РПЦ МП, зокрема старообрядницькі громади. Вони не підтримують створення інституту капеланства, пояснюючи це тим, що тісна взаємодія РПЦ МП із ЗС РФ перешкоджатиме їхнім контактам із військовослужбовцями.

Лише з 2003 р. почали проводитися навчально-методичні збори «військового» духовенства. Перші такі збори відбулися у Рязанському гвардійському вищому повітрянодесантному командному училищі. У зборах взяли участь 124 священники з 37 єпархій. Подібні заходи проходили у військовому гарнізоні Ракетних військ стратегічного призначення у смт Власиха Московської області, в Улан-Уде Республіки Бурятії на базі Калінінградського військово-морського інституту та в інших військових закладах у 2005 р. [168, с. 52–57].

У 2007 р. вже на п'ятих зборах військового духовенства кількість єпархій майже подвоїлася. Це свідчило про те, що пастирське служіння є потрібним для військовослужбовців РФ. У подальшому збори стали проводитися на плановій основі за погодженням між РПЦ МП та МО РФ. Практика взаємодії Церкви та Армії показала, що присутність осіб духовного звання у військових колективах приносить відчутну користь. Про це неодноразово говорили представники МО РФ [81, с. 139].

На пленарному засіданні XIII Міжнародних Різдвяних освітніх читань перший заступник начальника Головного управління виховної роботи ЗС РФ генерал-лейтенант В.М. Бусиловський у своїй доповіді зазначив, що «минуле десятиліття переконливо виправдало відродження взаємодії між армією та церквою у справі служіння Вітчизні. У відносинах між обома сторонами склалися перспективні форми співробітництва. Така співпраця приносить плоди у справі духовно-морального та патріотичного виховання військовослужбовців, профілактики самогубств, формування здорової моральної обстановки у військових колективах» [82, с. 31–32].

Попри усі засідання і конференції питання про створення в Росії інституту військового духовенства ще досі не вирішено. Цей процес триває протягом усього пострадянського періоду взаємин церкви та держави. У лютому 2006 р. головна військова прокуратура направила до Міноборони та Генштабу законопроект, який пов'язаний із запровадженням в армії інституту військового капеланства. У проекті вказувалося, що церква допоможе армії у зміцненні військової дисципліни, а саме протистоятиме нестатутним взаємовідносинам та боротьбі з національною і релігійною ворожнечею [190]. Голова Синодального відділу із взаємодії зі Збройними силами та РПЦ МП протоієрей Димитрій Смирнов заявив, що священники в армії зможуть не лише підвищити рівень патріотизму у військах, а й знизити показники суїциду.

11 квітня 2006 р. Священний Синод РПЦ МП підтримав відновлення інституту військового духовенства у російській армії. У своїй заяві Священний Синод закликав державу, суспільство та всі традиційні релігії Росії спільними

зусиллями відтворити інститут військового духовенства. При цьому зазначалося, що позитивний вітчизняний та світовий досвід свідчить про те, що відродження інституту військового духовенства здатне принести користь державі та суспільству [120].

2009 рік увійшов до історії військово-релігійних відносин РФ як переломний рік. У березні 2009 р. патріарх Кирило так висловився за створення інституту військових капеланів: «Я підтримую, щоб в російській армії, як і в інших арміях світу, були капелани священники» (перекладено дисертантом з російської мови). Натомість патріарх розумів, що РФ вагомо відстає від загальносвітової практики капеланства. «З одного боку, це неповна готовність Збройних сил, з іншого – не повна готовність РПЦ. Адже щоб на постійній основі в армії працювали священнослужителі, потрібно підготувати багато священників» (перекладено дисертантом з російської мови), – зазначив патріарх Кирило [186].

У липні 2009 р. президент РФ Медведєв підтримав пропозиції щодо відновлення військового капеланства від низки «традиційних» релігійних об'єднань, насамперед РПЦ МП, та наказав Міністерству оборони відродити у РФ інститут військового духовенства. На зустрічі з учасниками Архієрейського собору Російської Православної Церкви він повідомив про введення в Міністерстві оборони 249 посад спеціалістів по роботі з вірянами-військовослужбовцями. На основі цього рішення було створено умови для вдосконалення виховання військовослужбовців шляхом реалізації потенціалу релігії.

24 січня 2010 р. підписано «Положення про організацію роботи з вірянами-військовослужбовцями Збройних сил Російської Федерації». У цьому документі визначена структура органів роботи з вірянами-військовослужбовцями та вимоги до посадових осіб у діяльності військових священників. Офіційно посада капелана звучить як «помічник командира роботи з вірянами», який повинен піклуватись не лише про православних

воїнів, а й про солдатів-мусульман, іудеїв та прихильників інших традиційних релігій. За ним закріплені такі обов'язки:

- організація та проведення релігійних обрядів, церемоній та задоволення релігійних потреб особового складу ЗС РФ;
- організація та проведення духовно-просвітницької роботи;
- участь у заходах, що проводяться органами військового управління з патріотичного та духовно-морального виховання;
- участь у роботі щодо зміцнення правопорядку та військової дисципліни, профілактики правопорушень і суїцидальних подій [175].

Це положення є правовим обґрунтуванням для роботи священників у армії РФ. До цього часу практично всі священнослужителі, які опікувалися військовослужбовцями, змушені були поєднувати роботу в армії з цивільним парафіяльним послухом. Тепер, уклавши договір з МО та увійшовши до штату, вони більшою мірою зможуть зосередитись на своїх обов'язках у військових частинах.

На Архієрейській нараді 2 лютого 2010 р. у Москві патріарх Московський Кирило оголосив, що РПЦ для служіння у російських військах виділить 400 священнослужителів на штатній основі. Тоді ж у лютому 2010 р. військові священники почали обіймати посади помічників командирів роботи з вірянами у військах. Важливо зазначити, що військові пастирі у РФ не є військовослужбовцями і не мають жодних соціальних гарантій з боку своєї держави [155].

У 2010 р. Синодальний відділ РПЦ МП із взаємодії ЗС РФ заснували спеціальні засоби масової інформації (ЗМІ) для капеланів – журнал «Вісник військового і морського духовенства» («Вестник военного духовенства»). Інтернет-журнал публікує матеріали про діяльність капеланів у військових частинах і на полігонах [85].

Військове духовенство РПЦ МП складають штатні та позаштатні військові священнослужителі. Штатні військові священники перебувають на посадах цивільного персоналу у військових частинах, а в пастирській

діяльності – у підпорядкуванні єпархіального архієрея єпархії. Позаштатні військові священники здійснюють свою діяльність за погодженням з командирами (начальниками) військових частин на підставі угод про співпрацю між РПЦ МП, єпархіями та військовим формуванням [175].

Військовий священник РПЦ МП повинен мати досвід пастирського служіння, вищу богословську освіту та позитивний висновок медичної комісії про стан здоров'я. Дозволяється вища цивільна освіта, але тільки за умови, якщо є достатньо пастирського досвіду. Важливим також є те, що священники, які обіймають штатні посади у військовому середовищі, повинні бути громадянами РФ і не мати іншого громадянства.

Військові священники також можуть проходити спеціальну підготовку, якщо це необхідно для виконання їхніх обов'язків, за порядком і за умовами, які встановлюються Синодальним відділом із взаємодії із ЗС і правоохоронними органами спільно з керівництвом військового формування.

Загалом основними завданнями військового духовенства у ЗС РФ є проведення богослужінь і релігійних обрядів, духовно-просвітницької роботи та участь у заходах щодо патріотичного й морального виховання військовослужбовців (службовців) і членів їхніх сімей. Також основна увага приділяється проведенню профілактичної роботи зі зміцнення правопорядку та дисципліни; запобіганню правопорушенням, нестатутним взаємовідносинам і суїцидальним випадкам; участі у формуванні в колективах відносин, заснованих на нормах християнської моралі. Військове духовенство РФ бере участь в організації та проведенні просвітницької і виховної роботи із членами родин військовослужбовців (службовців), взаємодіючи з різними організаціями, зокрема з військово-патріотичними та військово-спортивними клубами, ветеранськими й іншими громадськими організаціями [175].

Після призначення священнослужителя на штатну посаду командир військової частини укладає з ним трудовий договір (контракт). Військовому священнику надається приміщення, що дає змогу за церковними канонами проводити богослужіння, а також приміщення для позабогослужбової роботи з

військовослужбовцями. Для організації повсякденної діяльності священнику можуть виділяти необхідні для його служіння засоби зв'язку, транспорт та іншу необхідну практичну допомогу. У разі скорочення штатної посади священник повертається на служіння до своєї єпархії. У своїй пастирській діяльності військові священники підпорядковуються єпархіальному архієрею. Рішення про заохочення та стягнення військових священників також ухвалюються єпархіальним архієреєм [175], [85].

Упродовж 2011-2012 рр. Міноборони Росії продовжує роботу з підбору та призначення священнослужителів на штатні посади у ЗС РФ. Для цього з 2011 р. на базі військових закладів відкрито центри з підготовки військових священників. Окрім цього, у військових структурах створено Управління по роботі з вірянами-військовослужбовцями, основним завданням якого є реалізація рішення президента РФ про відродження армійського та флотського духовенства.

Голова відділу із взаємодії зі ЗС РФ Московської єпархії протоієрей Олександр Добродєєв зазначив, що у ЗС РФ немає посади «військовий капелан», є лише поняття «військові священники», але вони не є військовослужбовцями, відповідно, не мають жодних соціальних гарантій з боку держави. Питання щодо законодавчого унормування капеланської служби і досі залишається відкритим.

Станом на літо 2017 року у ЗС РФ налічувалося близько 500 військових храмів, 98 каплиць і молитовних кімнат. У ЗС РФ згідно із затвердженими штатами введено 266 посад помічників командирів по роботі з вірянами-військовослужбовцями. Із них 259 посад призначено для представників РПЦ, 5 посад – для мусульман і 2 – для буддистів. За рішенням МО РФ призначено 145 посадових осіб і 27 командирів підрозділів, що становить 67% від загальної кількості. Усі затверджені священнослужителі уклали трудові договори з командирами військових частин і керівництвом вишів [175].

9 листопада 2022 року було затверджено Наказ Президента Російської Федерації № 809 «Про затвердження Основ державної політики щодо

збереження та зміцнення традиційних російських духовно-моральних цінностей». У шостому пункті наказу йдеться про релігію та яку роль вона відіграє для народу Росії: «Християнство, іслам, буддизм, іудаїзм та інші релігії, які є невід'ємною частиною російської історичної та духовної спадщини, справили значний вплив на формування традиційних цінностей, спільних для вірян і тих громадян, хто не вірує. Особлива роль у становленні та зміцненні традиційних цінностей належить православ'ю» (перекладено дисертантом з російської мови). Це ще раз підкреслює, що Православ'я розглядається як гідна заміна монополії радянського світогляду[31].

Сьогодні російських священників хвилює більше те, аби їх не призивали на службу до ЗС РФ. З лютого 2023 р. командуванням ЗС РФ розглядається питання призову на військову службу монахів, які мають військовий квиток. Патріарх Московський Кирило Гундяєв заявив, що не потрібно боятися вбивати українців, опираючись на слова Біблії, що «Христос Воскрес і ми воскреснемо» [180]. З цих слів стає зрозумілим, що сучасна РПЦ МП – це залишки відновленого Сталіним псевдохристиянського утворення, яке від співпраці з Комітетом державної безпеки СРСР (КГБ) і виправдання вбивств і катувань російськими солдатами перейшло до імперського наративу, що толерує жертовність, бездіяльність, покарання і мілітаризм.

Після повномасштабного вторгнення РФ на українські землі РПЦ МП не засудила агресивну війну як аморальне явище. Хоча церковні документи вимагають дотримуватися антивоєнної позиції. Згідно з Соціальною концепцією РПЦ МП церква не може співпрацювати з державою, яка розв'язала агресивну війну, крім того, вона має стати на бік сторони, на яку напали. Як мінімум, церква має проаналізувати конфлікт щодо справедливості ведення бойових дій, або визначити його як агресивний. Церква РПЦ МП не просто не засудила військову агресію РФ щодо України, а й благословляє учасників вторгнення, зокрема, керівництво ЗС РФ та представників Росгвардії. Такі дії церкви стали для багатьох її представників настільки неприйнятними, що частина останніх зріклася від РПЦ МП. Першою парафією, яка офіційно

оголосила про вихід із Московського патріархату, стала громада в Амстердамі[181], другою – Хрестовоздвиженська парафія в італійській Удіні. За три з половиною місяці після повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України Московський патріархат залишило 424 громади. Це найвищий темп переходів за сучасну історію церков, для порівняння: після отримання автокефалії Православної Церкви України (ПЦУ) та отримання Томосу у 2019 році за півроку з ПЦУ МП до ПЦУ перейшло понад 500 громад [177].

Сьогодні український уряд видав законопроект № 8221 «Про забезпечення зміцнення національної безпеки у сфері свободи совісті та діяльності релігійних організацій», який має повністю заборонити діяльність РПЦ МП та її структур на території України. Законопроект передбачає такі основні положення, як: заборона діяльності на території України Російської Православної Церкви, релігійних організацій (об'єднання), які безпосередньо або як складові іншої релігійної організації (об'єднання) входять до структури (є частиною) Російської Православної Церкви, а також релігійних центрів (управління), які входять до складу чи визнають (декларують) у будь-якій формі підлеглість у канонічних, організаційних, інших питаннях Російській православної церкві [37].

Передбачається, що всі правочини, пов'язані з використанням майна (оренди, найму, лізингу тощо), строк дії яких не закінчився, укладені між резидентами України з відповідною забороненою іноземною релігійною організацією, а також з юридичними особами, власником, учасником, акціонером яких вона є, припиняються достроково; до уваги беруться і особливості найменування релігійних організацій, зокрема, можливість релігійної організації використовувати в своїй назві (як повній, так і скороченій) слово «православний» або «православна» у відповідних відмінках виключно у випадку, якщо ця релігійна організація у канонічних та організаційних питаннях підлегла Православній Церкві України.

Враховуючи вищезазначене, РПЦ МП потрібно докласти чимало зусиль, щоб Інститут капеланства набув офіційного статусу та загалом змінити концепцію системи пропаганди у ЗС РФ, оскільки діяльність РПЦ МП суворо засуджується світовою спільнотою.

3.2. Досвід становлення та функціонування військового капеланства в інших країнах колишнього СРСР

Військове капеланство в країнах колишнього СРСР має різні етапи становлення та специфіку функціонування, зумовлені історичними, релігійними і політичними факторами. У радянські часи релігійна діяльність була жорстко обмежена, а релігійні організації перебували під постійним контролем держави. Після розпаду Радянського Союзу республіки зіткнулися з новими викликами у сфері духовного виховання своїх громадян, включаючи військовослужбовців. Відновлення та розвиток інституту військового капеланства стало одним із важливих аспектів цього процесу.

Білорусь сьогодні як основна союзниця країни-агресора Російської Федерації має свої особливості у процесі становлення військового капеланства, які значною мірою визначаються політичною та релігійною ситуацією в країні.

У радянські часи релігійне життя у Білорусі, як і в інших республіках СРСР, було суттєво обмежене. Релігія була витіснена з публічного простору, а релігійні організації перебували під суворим контролем держави. Після розпаду Радянського Союзу в 1991 році Білорусь почала поступово відновлювати релігійні практики, зокрема у військовій сфері.

Білоруська Православна Церква, яка є частиною Московського патріархату, відіграє ключову роль у духовному житті країни. Вплив Російської Православної Церкви (РПЦ) на Білорусь сприяє формуванню тісних релігійних і культурних зв'язків між РФ та Білоруссю.

У листопаді 2023 року Міністерство оборони Білорусі оголосило про введення нової посади – інструктора по роботі з вірянами-військовослужбовцями. Це нововведення стало важливим кроком у

формалізації військового капеланства, оскільки до цього часу релігійна підтримка в армії мала неформальний характер. Інструктори призначаються з числа священнослужителів, які мають духовну освіту та відповідний сан, а також придатні за станом здоров'я для проходження строкової військової служби в резерві.

У МО Білорусії додали, що основною метою введення нової посади є «максимально ефективне використання потенціалу священників в інтересах формування військових якостей військовослужбовців, їхніх поглядів і настроїв, морально-духовного стану» [199]. Станом на 17 листопада 2023 р. на посаду інструктора по роботі з особовим складом вірян вже було призначено шестеро військовослужбовців [119, с. 102].

Основними завданнями інструкторів є духовно-моральне виховання військовослужбовців та задоволення їхніх релігійних потреб. Вони організовують та проводять релігійні обряди, надають морально-психологічну підтримку, забезпечують зв'язок між військовими частинами та релігійними громадами. Інструктори також працюють над формуванням морального обліку, військових якостей та настроїв військовослужбовців на військову службу.

Інститут капеланства у Білорусі, як і в Російській Федерації, знаходиться на етапі формування і поки що не має такого високого рівня розвитку, як у нашій державі.

9 квітня 1991 року *Грузія*, як і вищезгадані держави, після розпаду соціалістичного табору теж здобула свою незалежність. Цей день став офіційною датою відновлення суверенітету Грузії. Розвиток капеланства в Грузії став частиною загального процесу відновлення і реформування релігійної та соціальної інфраструктури.

14 жовтня 2002 року була підписана конституційна угода між державою та Грузинською апостольською автокефальною Православною Церквою. Угода передбачала зміцнення взаємин між церквою і збройними силами, а також надання духовної підтримки військовослужбовцям [46].

У Грузії переважає Грузинська Православна Церква (далі – ГПЦ). Це основна і найбільша релігійна конфесія в країні. ГПЦ, яка є частиною Східного православ'я, має глибоке історичне коріння в державі та відіграє важливу роль у культурному і духовному житті країни.

ГПЦ є однією з найстаріших християнських церков у світі, а її традиції та вплив є суттєвою частиною грузинської ідентичності. Більшість населення Грузії є прихильниками цієї церкви [73].

Окрім православ'я, в Грузії також є інші релігійні громади: католики, протестанти, мусульмани і представники інших релігій, але їх кількість є набагато меншою порівняно з православними християнами.

Станом на 2023 рік у складі Збройних сил Міністерства оборони Грузії служить 35 капеланів. У кожному військовому підрозділі є церкви та каплиці, де духовні лідери проводять богослужіння, урочисті і поминальні заходи та інші релігійні обряди і культи, які пов'язані із задоволенням духовно-релігійних потреб військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Завдяки фінансовій підтримці та допомозі Міністерства оборони у різних військових підрозділах збудовано та функціонує 19 храмів, а ще 5 – у процесі будівництва.

2 серпня 2023 року відбулася зустріч між капеланами Грузинської Православної Церкви та міністром оборони Грузії Іраклієм Чікованом. Міністр оборони в ході зустрічі акцентував увагу на важливості капеланів у грузинській армії, зазначаючи їхній внесок у підтримку бойового духу та емоційного стану військових. Крім того, він пообіцяв активну підтримку в зміцненні інституту капеланства в армії, що включає не лише підвищення статусу капеланів, але й створення сприятливих умов для їхньої діяльності. Головний капелан Збройних сил, протоієрей Давид Лондарадзе висловив щиру подяку міністру за його увагу до капеланів та підтримку їхньої важливої місії. Як знак вдячності він вручив Іраклію Чіковану символічний подарунок – Євангеліє, яке символізує духовні цінності та моральні засади, що мають бути в основі служіння країни.

Ця зустріч стала важливим кроком у розвитку співпраці між військовими та духовними структурами країни [131].

Грузинські капелани беруть також активну участь у міжнародних конференціях, спрямованих на зміцнення релігійного та культурного діалогу. До прикладу, з 6 – 10 лютого 2023 року у Бухаресті відбулася 34-та Міжнародна конференція військових капеланів, де обговорювалися важливі питання сучасності, такі як роль релігії у суспільстві та мирне співіснування різних етнічних груп. Грузинську Православну Церкву представляв головний капелан Збройних сил Грузії, протоієрей Давид Лондарадзе і капелан Повітряних сил, протоієрей Яків Махніашвілі. Основні цінності, які вони зазначали, включають мир, повагу до культурних традицій усіх народів та вірність християнським заповідям і православному навчанню [157].

У Республіці Азербайджан панує своя релігійна політика. Традиційною релігією у країні вважається іслам. Близько 99% населення країни сповідує саме цю релігійну течію. Тим не менш у Республіці діє низка інших нетрадиційних релігійних громад. Вони поширені серед етнічних груп, що проживають на нинішній території країни. В Азербайджані існують три єврейські громади: гірських євреїв, євреїв-ашкеназі та грузинських євреїв. У цілому по країні чисельність іудеїв становить 16 000 осіб. 11 000 є гірськими євреями, з яких приблизно 6000 живуть у Баку, 4000 – в Губі, а 1000 – в інших містах. Євреїв-ашкеназі налічується 4,3 тисячі; велика їх частина проживає в Баку і Сумгаїті. Грузинських євреїв – приблизно 700 осіб.

Після здобуття Азербайджаном незалежності єврейські громади ще більше активізувалися, зміцнили свої зв'язки з міжнародними єврейськими організаціями, створили релігійні школи-єшиви, культурні центри (наприклад, Культурний центр єврейської громади), суспільства (зокрема, жіноче товариство «Єва», благодійне товариство «Хесед-Хершон»), клуби (як приклад, молодіжні клуби «Алеф», «Кілель», відеоклуб «Мішпах»), заснували газети (наприклад, «Аз-Із», «Вежа», «Амішав») [179].

Християнство в Азербайджані представлене православним, католицьким і протестантським напрямками, а також різними сектантських громадами. Крім того, державну реєстрацію пройшли 5 вірмено-григоріанських церков. Православ'я представлене в Республіці російськими і грузинськими церквами. Католицизм представлений у Баку Римсько-Католицькою церквою. Попри багатогранність релігійних конфесій у країні панує релігійна свобода.

Як і у вищезгаданих країнах, кожен азербайджанець має право вибору сповідувати ту релігію, яка йому найближча.

Згідно із Законом «Про релігійну свободу Азербайджанської Республіки» кожен має право одноосібно або разом з іншими сповідувати будь-яку релігію, виражати і поширювати свої релігійні переконання. Не допускається пропаганда релігійних переконань та релігійного способу життя шляхом застосування сили або погрози, а також з метою розпалювання расової, національної, релігійної, соціальної ворожнечі. Забороняється поширення та пропагування релігій (релігійних течій), що принижують людську гідність або суперечать принципам гуманності [48].

Цей Закон забезпечує можливості реалізації свободи віросповідання в Азербайджанській Республіці відповідно до Конституції Азербайджанської Республіки та міжнародних договорів, учасницею яких є країна, визначає статус, права і обов'язки релігійних установ, регулює їхні відносини.

Професійна релігійна діяльність – це діяльність, спрямована на релігійне виховання, задоволення релігійних потреб вірян, здійснення релігійних обрядів, читання проповідей.

Священнослужитель – особа з вищою та середньою духовною освітою, яка займається професійною релігійною діяльністю. При обранні чи призначенні священнослужителів до державних органів їхня професійна релігійна діяльність припиняється на час перебування на посаді.

Духовні звання (чини) присвоюються священнослужителю лише духовним центром, до якого він належить.

В Азербайджанській Республіці релігія відокремлена від держави. Держава не втручається у релігійну діяльність. Релігія не бере участі у політичній діяльності. Жодній конфесії не можна надавати переваги чи обмеження перед іншими конфесіями. Релігійні установи мають право брати участь у суспільному житті та дотримуватись вимог законодавства Азербайджанської Республіки і нести відповідальність за їх порушення.

Усі релігійні громади, які є в Азербайджанській Республіці, підпорядковуються Управлінню Мусульман Кавказу.

Духовна опіка військовослужбовцям Азербайджанської Республіки надається тільки за погодженням командування військової частини. Разом з тим, керівництво військової частини не може перешкоджати військовослужбовцям здійснювати релігійні обряди у вільний від служби час, за винятком випадків, пов'язаних з веденням бойових дій, бойових чергувань, вартовою і гарнізонною службою, військовими навчаннями [48].

При потребі військовослужбовців у проведенні богослужінь, релігійного ритуалу чи обряду запрошується релігійний представник. Також священнослужителі на волонтерських засадах самі можуть запропонувати свою духовну опіку військовослужбовцям.

Релігійні богослужіння, обряди та церемонії проводяться у святилищах, місцях релігійного культу, офісах релігійних установ, квартирах і будинках громадян. Заходи здійснюють громадяни Азербайджанської Республіки. Допускається проведення релігійних культів, обрядів та церемоній також іноземцем або священнослужителем без громадянства, але вони повинні бути запрошені релігійним центром (управлінням), що діє в Азербайджанській Республіці, або перебувати в Азербайджанській Республіці з офіційним візитом. Усі без винятку священнослужителі повинні мати вищу релігійну освіту, що є однією з головних умов.

Висновки до 3-го розділу

Дослідження душпастирської діяльності в Росії, Білорусі, Грузії та Азербайджані демонструє помітну різноманітність підходів до релігійної підтримки військовослужбовців. У Росії військове капеланство не має офіційного статусу, а релігійна діяльність фактично монополізована РПЦ, яка тісно співпрацює з державними структурами та виконує переважно пропагандистські функції. Релігійна свобода в армії обмежена, капелани не мають належного соціального захисту, а сама душпастирська діяльність слугує інструментом державної ідеології. У Білорусі аналогічна ситуація, інститут військового капеланства перебуває лише на початковій стадії. Домінуючою конфесією, як і в Росії виступає православ'я, що діє як провідний партнер державної влади у сфері духовної опіки.

Натомість у Грузії та Азербайджані душпастирська діяльність ґрунтується на визнанні релігійного плюралізму та повазі до свободи віросповідання. У Грузії душпастирську опіку надає Грузинська Православна Церква у співпраці з Міністерством оборони, а в Азербайджані провідною релігією є іслам. У цій країні релігія відокремлена від держави, і тільки якщо виникне потреба у спілкуванні зі священником, командир частини звертається до релігійної установи, яка самостійно призначає священнослужителя. Це ще раз підкреслює повагу до релігійної автономії та свободи віросповідання, а також демонструє відсутність державного контролю над релігійними питаннями в армії.

Таким чином, необхідно зазначити, що в Росії та Білорусі душпастирська служба радше слугує інструментом політичної пропаганди задля просування державних амбіцій, виправдовуючи насильство й агресію, загарбання чужих територій і вбивство невинних людей. Тоді як у Грузії та Азербайджані основна увага приділяється моральній і духовній підтримці військових, без нав'язування політичної ідеології, що сприяє збереженню цінності миру та справедливості. Ця різниця в підходах свідчить про суттєві відмінності у розвитку капеланської діяльності в країнах пострадянського простору.

РОЗДІЛ 4

КАПЕЛАНСТВО У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI ст.)

4.1. Правове забезпечення та особливості діяльності військових капеланів (1991 – 2013 рр.)

Капеланство української армії має свою давню історію. Його провідна роль особливо проявлялась у козацькому війську [75, с. 188–213]. Своє душпастирське служіння несли капелани у Легіоні Українських Січових Стрільців (УСС) [112, с. 115–220], у часи Наддніпрянщини під час визвольних змагань 1917–1921 рр. [171, с. 327–330], панотці під час правління гетьмана Павла Скоропадського. Варто згадати і військове духовенство Армії Української Народної Республіки (УНР), польових духовників Української Галицької Армії (УГА) [154, с. 325], душпастирів української дивізії «Галичина» [86, с. 246], капеланів Української Повстанської Армії (УПА) [79, с. 232–234].

Із 1991 до 2013 року тривав процес становлення капеланства у незалежній Україні. Цей період можна назвати етапом налагодження відносин між релігійними організаціями, церквами та ЗС України. Після прийняття Верховною Радою Закону України № 25 «Про свободу совісті та релігійні організації» від 24 квітня 1991 р. церкві знадобилось ще 5 років для того, щоб зрозуміти, що військовослужбовцям треба приділяти особливу увагу. Адже у законі регламентовано, що командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях, обрядах або церемоніях. Питання ж військового капеланства в законі не врегульовували [34].

З відновленням державної незалежності України питання моралізації суспільного життя та побудови належних духовних основ стали більш актуальними і важливими. Вони стали одними з ключових критеріїв розвитку сучасного суспільства, включаючи ЗС України [193, с. 102–118]. Виховний

вплив на особовий склад військових формувань тоді здійснювали «органи по роботі з особовим складом» [192], основу яких складали колишні політпрацівники. Більшість із них дотримувалися атеїстичних поглядів, сформованих під час панування радянської ідеології. Проте серед них були й ті, хто робив практичні кроки у напрямку розвитку військово-релігійних відносин, розуміючи неминучість процесу «повернення до співпраці церкви і війська».

5 березня 1992 року МО України затвердило Концепцію соціально-психологічної служби ЗС України. Серед важливих завдань новоствореної служби були такі: забезпечення дружніх взаємин між усіма релігійними конфесіями, церквами й організаціями, надання рівних можливостей для їх самореалізації та задоволення потреб, справедливе ставлення до них, а також сприяння самоствердженню і розвитку особистості кожного військовослужбовця, службовця та працівника.

Християнські церкви України, зокрема УГКЦ, виявляли своє бажання співпрацювати зі ЗС України різними способами. Наприклад, у штабі Прикарпатського військового округу влітку 1992 року був започаткований експеримент: на посаду провідного наукового співробітника Науково-дослідної лабораторії соціально-психологічної служби округу був призначений греко-католицький священник о. Володимир (Сичак), який фактично виконував функції гарнізонного капелана. Експеримент тривав до 2000 року.

Необхідність задоволення релігійних потреб військовослужбовців була підтверджена результатами соціологічних досліджень, які показали стійку тенденцію до зростання числа вірян серед військовослужбовців ЗС України. Так у 1996 році серед військовослужбовців строкової служби 35,5% вважали себе вірянами, 37,8% – атеїстами, а 26,7% вагалися між вірою та невір'ям [107, с. 167–169]. [121]. Майже 60% офіцерів, прапорщиків і мічманів вважали себе атеїстами. У підсумку, за даними МО України, у період з 1992 року по 1996 рік загальна чисельність вірян серед усіх категорій військовослужбовців зросла з 4 до 29% і продовжувала демонструвати стійку тенденцію до зростання [153, с. 18–22].

Позитивна динаміка посилення релігійної свідомості у середовищі українських військовослужбовців за контрактом знайшла підтвердження в результатах соціологічного опитування 1997 р. У цій соціальній групі вірянами себе вважали 67,7% респондентів, такими, хто не вірує, – 12,8%, не визначилися – 19,5%. Переважна кількість вірян-військовослужбовців (81%) були прихильниками різних конфесій православних церков, а саме: УПЦ (МП) – 58,8%, УПЦ КП – 10,7%, УАПЦ – 2,8%. Вірними Римсько-Католицької Церкви в Україні (далі – РКЦ) вважали себе 3% респондентів, УГКЦ – 2,7%, протестантами – 2,6%, мусульманами – 0,8% та буддистами – 0,5%. Не визначили своєї приналежності до будь-якої конфесії 27,7% опитаних [152, с. 47–51].

Проаналізувавши вищевикладене, станом на 1996 рік, керівництво Збройних Сил України було змушене враховувати права на свободу віросповідання щонайменше 40% особового складу та забезпечувати умови для задоволення їхніх релігійних потреб. У цей період як Збройні Сили України, так і українське духовенство здійснювали перші кроки назустріч одне одному щодо співпраці у зміцненні морально-психологічного стану особового складу, поширенні знань про релігійні традиції українського народу та війська, а також у відзначенні релігійних свят. Почали відбуватись перші спільні заходи за участі представників релігійних організацій під час складання військовослужбовцями Військової Присяги, випусків молодих офіцерів із вищих військових навчальних закладів, у роботі наукових та науково-практичних конференцій, проведення відправ на заходах, присвячених пам'яті полеглих борців за Україну. Проводилися також спільні богослужіння та освячення бойових військових частин, військової техніки, військових містечок; заняття з вивчення основ християнської віри. З боку представників церков надходили перші пропозиції щодо створення інституту капеланства у ЗС України [193, с. 102–118].

З початку 1990-х років однією з організаційних форм співпраці між Збройними Силами України та українськими християнськими церквами стало

створення «міжконфесійних капеланських об'єднань», які співпрацювали із ЗС України. Такі об'єднання були утворені в Україні у 1994, 2000 та у 2015 роках [95, с. 83–89].

У 1996 р. була створена Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) як міжконфесійна інституція. Метою ВРЦіРО було об'єднання зусиль конфесій у справі духовного відродження України і координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, а також участь у розробці проєктів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин та здійснення комплексних заходів доброчинного характеру. Станом на червень 2021 р. до складу ВРЦіРО входило 15 церков і релігійних організацій та 1 міжцерковна організація, серед яких православні, греко-католицькі, римо-католицькі, протестантські та євангельські церкви, а також іудейські та мусульманські релігійні об'єднання. Відтак Рада Церков представляє більш як 95% усіх релігійних організацій України [104].

Особливу активність щодо створення капеланських структур проявляла Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ). 2005 року у Львові відновлено та освячено храм Архистратига Михаїла, який знаходиться на території Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. При цьому храмі розпочав формуватися львівський осередок капеланів, який очолив о. Степан Сус. За кілька років осередок розрісся до Центру військового капеланства при Львівській архиєпархії УГКЦ [198, с. 169–172]. Для кращого розуміння армійського життя о. Степан Сус вирішив проходити всі навчальні програми разом із курсантами та солдатами. Найбільш пам'ятним для нього став марш-кидок на 72 км із десантниками. Завдяки спільному подоланню труднощів солдатського життя його авторитет зростав з кожним днем. До храму дедалі частіше стали приходити як звичайні курсанти, так і керівництво. Ідея відкрити Гарнізонний храм – святині для військових зародилась ще в 2008 р. Позаяк «вільних» церков у Львові не було, вибір впав на Костел єзуїтів, який вже виконував функцію «військового» храму із середини XIX століття до кінця 30-х років XX ст. Вагомою перепорою на шляху втілення цієї ідеї стало

книгосховище Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника НАН України, яке розташовувалося у храмі. Туди після завершення Другої світової війни було завезено понад мільйон конфіскованих радянською владою книг. Однак спільними зусиллями Президії НАН України, Церкви, міської ради та командування Академії сухопутних військ протягом жовтня-листопада 2011 р. храм вдалося звільнити від книг: їх перевезли до іншого сховища. 6 грудня того ж року його освятили як Гарнізонний храм святих апостолів Петра і Павла. Він став єдиним храмом з таким статусом в Україні.

Сьогодні цей храм є місцем молитви для українських військових і має для них особливе значення. Тут вони беруть шлюб, хрестять дітей і вирушають в останню путь. Храм також став центром волонтерських і соціальних проєктів, у ньому встановили меморіальну дошку на честь героїв Небесної Сотні та усіх захисників ЗС України.

Ці дії свідчать про високий рівень зацікавленості усіх діячів Християнської Церкви на території нашої держави, незалежно від конфесійної приналежності, у розповсюдженні та посиленні свого впливу на ЗС України.

Незважаючи на подекуди складні міжконфесійні взаємини глави традиційних для України конфесій – Української Православної Церкви (УПЦ), Української Греко-Католицької церкви (УГКЦ), Української автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) та Римо-Католицької Церкви (РКЦ) – у 2000 р. підписали статут Всеукраїнського міжконфесійного релігійного християнського військового братства, яке розробило та затвердило «Концептуальні засади душпастирської опіки вірян-військовослужбовців». Метою створення Братства було виконання двох на той час глобальних завдань: перше – це захист конституційних прав військовослужбовців на свободу совісті, право їх сповідати ту чи іншу релігію, або не сповідувати жодної і друге завдання – впровадження військового капеланства у ЗС України та інших військових формуваннях [105].

Крім цього, була організована підготовка «капеланського резерву» для ЗС України, формувалось спільне поле порозуміння представників різних

релігійних традицій, представлених у нашій державі. Навчання здійснювалось упродовж 2000 – 2005 рр. Всього слухачами курсів були близько 200 священників та семінаристів, пастирів і активістів різних конфесій [198, с. 169-172].

Першою реальною спробою встановити правовий механізм реалізації законних прав і свобод вірян-військовослужбовців стала Директива Міністра оборони України від 21 квітня 2006 р. № 25 «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України» [34].

Відповідно до документа у питаннях задоволення релігійних потреб підлеглих командири і начальники мають керуватись Конституцією та законами України, не допускати будь-якого примусу щодо визначення військовослужбовцем свого ставлення до релігії, дотримуватись принципу рівності всіх церков, не допускати розпалювання міжконфесійних суперечок серед військовослужбовців тощо.

Прийняття цієї директиви свідчило про спроби МО України впорядкувати та регламентувати стосунки між військовими частинами та релігійними організаціями, які складаються на місцях.

1 листопада 2008 р. було створено сектор роботи з релігійними організаціями в структурі Департаменту гуманітарної політики МО України.

На думку вітчизняних науковців, укладенням цього документа було зроблено «перші суттєві кроки на рівні зв'язків держави з релігійними організаціями» [128, с. 173], встановлення «партнерства між армією та релігійними організаціями».

Позитивним зрушенням у взаємостосунках ЗС України і церков став програмний документ – Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України, який був підписаний 10 листопада 2008 р. на спільному засіданні Міністерства оборони України та уповноважених представників семи церков і релігійних організацій України, відповідальних за співпрацю зі ЗС України [24].

У документі зазначена необхідність впровадження ефективної системи душпастирської опіки та створення інституту військового духовенства (капеланства) у ЗС України, що мало на меті: забезпечення конституційного права особового складу на свободу совісті та віросповідання, створення здорового психологічного клімату у військових колективах, родинх військовослужбовців, посилення військово-патріотичного виховання, формування засад моральності та духовності, об'єднання зусиль війська і церкви у належному формуванні багатого внутрішнього світу захисника Вітчизни та створення позитивної мотивації до військової служби [24].

З того часу поступово створювалась система душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України, яка складалася з трьох рівнів:

1. Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України.

2. Церковно-релігійні структури, які відповідали за душпастирську опіку над військовими.

3. Місцеві священнослужителі, уповноважені церквами (релігійними організаціями) відповідати за цей напрямок співробітництва з органами військового управління.

На той момент до церковно-релігійних структур, що відповідають за душпастирську опіку над військовослужбовцями, належали:

- Синодальний відділ Української Православної Церкви із взаємодії зі Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України;
- Синодальне управління духовно-патріотичного виховання тоді ще Української Православної Церкви Київського Патріархату у зв'язках із Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України;
- Департамент Патріаршої Курії Української Греко-Католицької Церкви у справах душпастирства силових структур України;
- офіс відповідального від Римо-Католицької Церкви за душпастирство над військовослужбовцями;

- відповідальний за душпастирську опіку військовослужбовців від Української Автокефальної Православної Церкви;
- офіс відповідального за співпрацю з Міністерством оборони України від Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів;
- відповідальний за взаємодію зі ЗС України від Духовного управління мусульман України.

Для налагодження подальшої співпраці з релігійними організаціями Міністр оборони України своїм наказом від 17 березня 2009 р. № 115 утворює Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України як міжконфесійний консультативно-дорадчий орган з окресленим колом обов'язків і повноважень. Першим тоді очолив Раду у справах душпастирської опіки при МО України (далі – Раду) керівник Синодального відділу УПЦ із взаємодії зі ЗС України та іншими військовими формуваннями України (на той час) архієпископ Львівський і Галицький Августин. Далі її по черзі очолювали представники церков, що увійшли до Ради [40].

З метою забезпечення прав на свободу совісті та віросповідання, вдосконалення механізмів задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗС України, визначення методологічних і методичних засад цієї діяльності, створення в майбутньому інституту військового духовенства (капеланства) у ЗС України наказом Міністра оборони України від 22 квітня 2011 р. № 220 «Про затвердження Концепції душпастирської опіки у Збройних Силах України» була затверджена Концепція душпастирської опіки у ЗС України [39].

Основними завданнями душпастирської опіки згідно з наказом були: навчання вірян-військовослужбовців основам віровчення, виховання любові до Бога і готовності до самопожертви заради Батьківщини та ближніх, розвиток у військовослужбовців стійких моральних якостей: справедливості, мужності, поміркованості, дисциплінованості, вірності своїм обов'язкам і виховання у військовослужбовців почуття любові до Батьківщини, поваги до загальнолюдських цінностей, культурного та духовного надбання.

На території військових частин і установ Міноборони України зусиллями церков і самих військовослужбовців було обладнано десятки військових храмів та місць для служіння. Попри непрості взаємини між церквами у богословських питаннях не помічено фактів ворожого неприйняття вірянами-військовослужбовцями однієї конфесії священника до іншої.

4.2. Еволюція завдань і форм роботи військових капеланів у 2014 – 2021 рр.

Новий етап відродження капеланського руху у ЗС України розпочався у 2014 році, коли Російська Федерація розпочала війну проти України. Поруч із військовими були священнослужителі, які опинилися в районі бойових дій. Тоді ж почало конституюватися питання щодо справедливого соціального захисту військових настоятелів під час своєї діяльності [210, с. 124–125].

Свою душпастирську опіку військові настоятелі почали із волонтерського руху. Волонтерська душпастирська допомога відіграла одну з ключових ролей у створенні інституту військового капеланства для ЗС України. Священнослужителі різних конфесій виявили активну громадянську позицію через волонтерське служіння, яке почало діяти на Майдані під час Революції Гідності. Діє воно і зараз під час бойових дій на окупованих російськими військами територіях [80, с. 31–35].

Священники разом з офіцерами соціально-психологічної служби відвідували поранених у військових шпиталях, працюючи з ними як душпастирі та психологи. Вони надавали значну підтримку родинам, де загинули батько або син чи є поранені. Поранених військових залучали до різних заходів для їхньої моральної підтримки. Наприклад, 9 квітня 2015 року у Львові старший військовий капелан УГКЦ Михайл (Колтун) у Чистий четвер, напередодні Великодня, провів «обряд обмивання» ніг бійцям АТО, які перебували тоді на лікуванні у Військово-медичному клінічному центрі Західного регіону [135, с. 121-128].

Військові настоятелі організовували при храмах пункти прийому пожертв, брали активну участь у різноманітних волонтерських організаціях. З

початком війни сотні священників-волонтерів разом із тисячами військових вирушили захищати свою державу.

Першими поїхали на війну у 2014 році капелани, які почали своє душпастирське служіння ще на Майдані. Вони масово їздили з гуманітарною допомогою з усієї країни. Настоятелі везли все, що було необхідно для воїнів: продукти, одяг, медикаменти, амуніцію. Передавали туди техніку, як легкову, так і вантажну [80, с. 32].

Найчисельнішою групою серед конфесій у військовому капеланстві у ЗС України є представники Православної Церкви України (ПЦУ). Другою за чисельністю є Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), після неї Римо-Католицька Церква (РКЦ), далі Українська Християнська Євангельська церква (УХЄЦ) та служителі протестантських церков [135].

До прикладу, своїм капеланським досвідом ділиться отець Михайло Бучак – головний військовий капелан ПЦУ у Волинській області, який служить капеланом з 2014 року і до сьогодні. Працював з бійцями батальйону «Айдар», з 5-ю батальйонно-тактичною групою, 81-ю окремою аеромобільною бригадою, 51(14)-ю та 92-ю окремими механізованими бригадами. Своє душпастирське служіння о. Михайло почав з Майдану. Спочатку було волонтерство, перші бронежилети, одяг, рації, автомобілі, все, що було необхідно хлопцям. О. Михайло згадує: *«Війна об'єднала всіх. Коли мене запитують: «Кого всіх?» – Я кажу: «Тих, у кого українське серце, не українська мова, не обов'язково прапор через груди чи ще щось, а українське серце. Якщо серце синьо-жовте – значить, це українець, і він зробить усе, що необхідно»* [135, с. 42-57].

За словами отця Михайла, термін «військовий капелан» у 2014 році ще не вживали, тоді були просто священники-волонтери, які допомагали, підтримували та духовно збагачували наших воїнів. *«Війна нам, капеланам, показала, наскільки прекрасні українські хлопці-воїни. Я дякую Богу, що належу до такої елітної нації як українці. Я вважав і вважатиму, що Україна – це другий Єрусалим»*, – говорить отець Михайло [135, с. 48].

І сьогодні військовий настоятель виконує свій душпастирський обов'язок, допомагає та підтримує бійців, тісно співпрацює з волонтерами і друзями-капеланами, аби забезпечити наших воїнів усім необхідним. О. Михайло надалі продовжує волонтерську справу, з якої, як згадувалось раніше, все починалося: *«Ця війна не підпадає під жодну категорію війн. Чому? Тому що в даному випадку є не тільки війна двох народів: російського і українського. В даному випадку Україна захищає не тільки Європу і весь світ, як захищала від набігів чи то половців, чи монголо-татар, нині в Україні відбувається війна Бога і диявола, війна світла і темряви. Хоча жертв війни, у тому числі і інформаційної, буде багато, з неї маємо вийти світочем»*, – стверджує душпастир [114].

Одним із перших представників УГКЦ був військовий капелан Андрій Зелінський. Отець Андрій був першим капеланом при штабі АТО у червні-липні 2014 року та при штабі сектору «С» у січні 2015 року. Свою капеланську службу здійснював у підрозділах 93-ї окремої механізованої бригади «Холодний Яр», 25-ї окремої Дніпропетровської повітрянодесантної бригади, 72-ї окремої механізованої бригади імені Чорних Запорозжців, 122-го окремого аеромобільного батальйону, 131-го окремого розвідувального батальйону, 501-го окремого батальйону морської піхоти, був першим штатним капеланом 36-ї окремої бригади морської піхоти імені контр-адмірала Михайла Білинського, бійці якої під час повномасштабного вторгнення героїчно захищали місто Маріуполь. Сьогодні отець Андрій є заступником керівника департаменту військового капеланства Патріаршої курії УГКЦ, член Наглядової ради державного Українського ветеранського фонду, який було створено 1 січня 2022 року. До складу Наглядової ради новоствореної установи увійшли по три представники від Міністерства ветеранів та громадських організацій і три іноземці. Отець Андрій Зелінський представляє Громадську організацію «Життя після війни». *«Наше майбутнє сьогодні в руках захисників України. Український ветеранський фонд має допомогти українському суспільству не забути про це завтра. У людських серцях війни тривають значно довше, ніж на*

полі бою. Фонд може стати якісним інституційним механізмом для забезпечення тотальної перемоги – у серці ветерана та в повоєнному українському суспільстві. Моя роль у фонді – сприяти тому, аби наша перемога таки стала тотальною» [185], – зазначає військовий настоятель.

Військовий капелан УГКЦ отець Андрій Хомишин про свій досвід в АТО розповідає так: *«Сама присутність капелана в зоні АТО дуже згладжує будь-яку ситуацію. Солдати бачать, що між ними є священник – представник Бога – і відчують в певній мірі захист і безпеку. З якими питаннями звертаються? Не скажу, що всі бійці були відкритими до діалогу. Люди там досить зосереджені. Солдати не мають вільного часу на балачки. Говорять чітко, по суті. Через це ми не лізли до них у душу. Просто разом молилися, проводили літургії, сповідали і причащали солдатів, дарували їм ікони»* [90], [88, с. 98]. Отець Андрій не каже, що у таборі всі поголовно наворачталися чи ставали релігійними, або ж що був величезний ажіотаж, щоб поговорити зі священником. Але було величезне прагнення до Бога. Було велике прозріння, бо у таких складних умовах люди справді більше усвідомлюють духовну потребу. Усі солдати мали вервечки. Це була неначе частина амуніції, як бронежилет чи каска. У таборі, де служив отець, солдати навіть облаштували наметову церковцю, але потім, коли почався обстріл, її зруйнували.

Там, де служив отець Андрій, були дуже різні люди, але найбільше – добровольців зі Львівщини. Деякі мали досвід у війську, служили раніше. Інші тримали зброю в руках вперше. А ще було дуже багато активістів із Майдану. Вони стояли у Києві, а потім вирушили на Схід. Усі йшли, аби захистити Батьківщину. *«Священник не є людиною, яка має знати відповіді на всі запитання. Насамперед, ми мусимо бути щирими, вміти слухати, а іноді просто побути з людиною поруч і молитися. Це також допомагає».*

Олександр Коцюр – капелан Римо-Католицької Церкви. Отець Олександр працював з бійцями 93-ї окремої механізованої бригади «Холодний Яр», 128-ї окремої гірсько-штурмової закарпатської бригади, добровольчого батальйону «Донбас», 1-го батальйону оперативного призначення Національної гвардії

України (НГУ) імені Сергія Кульчицького. На думку отця Олександра, все почалося з Майдану, саме він покликав до життя такі два явища, як волонтерство та солідарність. *«А взагалі сама ідея військового капеланства – це проста, але дуже важлива річ. Це не дати людині, яка перебуває на війні, перестати любити. Не допустити, щоб вона перестала любити. І тому ти є там. Щоб вони переоцінили своє ставлення до різних речей, переглянули кожен свою ієрархію цінностей»* [135, с. 48].

Важливо згадати і представників інших релігійних організацій, наприклад: Бориса Пушкеля – пастиря-равина Житомирської Єврейської месіанської общини, Василя Хіміча – пастиря-капелана Всеукраїнського союзу церков Євангельських християн-баптистів, Андрія Полухіна – капелана Всеукраїнського союзу церков Євангельських християн-баптистів, Олександрю Андріяшину – військового капелана християнської Євангельської церкви «Церква Голгофи», Сергія Путіліна – імама, голову мусульманської релігійної громади «Милість» та багато інших представників релігійної спільноти. Всі вони від початку війни в Україні здійснювали душпастирське служіння серед українських воїнів, проходили з бійцями через усі випробування та труднощі армійського життя [135].

Упродовж 2014-2015 років діяльність військових капеланів набула найбільш масового характеру, адже саме в цей період була фаза найзапекліших боїв на Сході України. Тоді ж виникло чимало церковних і громадських організацій, що об'єднали священнослужителів різних конфесій навколо єдиної мети – допомоги українському війську.

Досвід проведення АТО/ООС у 2014-2015 роках дав зрозуміти, наскільки важливо створення військового капеланства як самостійного структурного підрозділу у складі військових формувань.

2 липня 2014 р. Міністерство оборони видало розпорядження № 677 «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі» [52]. У цьому розпорядженні основні завдання ставилися

відповідним міністерствам щодо підготовки положень про службу військового духовенства.

На виконання цього розпорядження був виданий наказ Міністра оборони України від 27 січня 2015 р. № 40 «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України» [41], який зареєстровано в Міністерстві юстиції України.

Це положення обумовлювало призначення, головні завдання, порядок діяльності, взаємодію, права і обов'язки у сфері реалізації особовим складом, права на свободу світогляду і віросповідання підрозділів (посадових осіб) з питань служби військового духовенства (капеланства) військових священників (капеланів), органів військового управління, консультативно-дорадчого органу Ради у справах душпастирської опіки при МО України, уповноважених від релігійних організацій за співробітництво з Міноборони України. Також наказом передбачено створення чотирьох територіальних відділень з питань служби військового духовенства (капеланства): Вінниця (Центральний), Дніпропетровськ (Східний), Львів (Західний), Одеса (Південний). Проте наказ втратив свою чинність на підставі Наказу Міністерства оборони № 685 від 14 грудня 2016 р. «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України» [43].

Дата наказу вважається офіційною датою заснування кадрової служби військового духовенства. Документ визначає основні завдання, порядок діяльності структурних підрозділів (посадових осіб) Міністерства оборони України, ЗС України з питань організації діяльності служби військового духовенства (капеланської служби) та права і обов'язки військових священників (капеланів).

У своїй діяльності структурні підрозділи (посадові особи) з питань служби військового духовенства (капеланської служби) та військові священники (капелани) керуються Конституцією України, законами України, постановами Верховної Ради України, указами Президента України, актами Кабінету Міністрів України та цим Положенням.

Відповідні накази також були видані й в інших силових структурах держави, зокрема: Наказ МВС України № 1065 від 10 жовтня 2016 р. «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Державній прикордонній службі України» [42], Наказ МВС України № 205 від 24 березня 2016 р. «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Національній гвардії України» [44], Наказ Міністерства інфраструктури України № 201 від 06 червня 2017 р. «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Державній спеціальній службі транспорту» [45].

2014 рік виокремлюється між іншими роками функціонування Ради тим, що спільними зусиллями на рівні положення було офіційно задекларовано створення Інституту військового капеланства.

У 2016 – 2021 рр. лідери капеланського руху та керівництво держави почали приділяти значну увагу нормативно-правовому врегулюванню. Упродовж цього часу було запроваджено чимало законів та законопроектів, аби військове капеланство набуло офіційного статусу.

Досвід взаємодії ЗС України і церков у сфері задоволення релігійних потреб, а також залучення священнослужителів до духовного, морально-релігійного виховання військовослужбовців свідчить, що найкращі результати досягаються там, де ця діяльність має постійний і системний характер.

У 2016 році Рада у справах душпастирської опіки спільно з Міністерством оборони України видали наказ «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України», що, зауважимо, було не першим кроком до створення інституту військового капеланства в Україні. Безперечно, що правове врегулювання військового душпастирства є складним і тривалим процесом. Значною мірою це залежить від налагодження ефективної співпраці в трикутнику держава – церква – суспільство, спільних зусиль державних інституцій, представників релігійної спільноти, науковців та громадськості [43].

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів з 15.05.2017 р. у всіх бойових частинах та підрозділах ЗС України затверджуються посади військових капеланів. Загалом встановлення капеланства у ЗС України здійснюється у два етапи. На першому етапі – до кінця червня 2017 року військові капелани були призначені до бойових частин і підрозділів, а на другому – до кінця 2017 року в усіх підрозділах ЗС України.

Шлях до ухвалення законодавчого акту щодо військового капеланства був складним. Перший законопроект № 10244-1 від 23 квітня 2019 р. «Про військове капеланство у ЗС України» [35] Верховна Рада ухвалила у першому читанні, втім після позачергових парламентських виборів законотворчий процес щодо цієї теми почався заново.

Другий законопроект № 4148 «Про військове капеланство у ЗС України» був внесений 23 вересня 2020 р. [36], проте його знову було відкликано.

Третім був законопроект № 4626 від 22 січня 2021 р. «Про Службу військового капеланства» [49]. Документ було розглянуто парламентським комітетом з питань національної безпеки, оборони та розвідки України. Метою цього законопроекту, як і попередніх, було створення служби військового капеланства та законодавче закріплення статусу військових капеланів як військовослужбовців, визначення організаційно-правових основ взаємодії військових формувань та релігійних організацій у процесі забезпечення функціонування інституту військового капеланства з метою реалізації прав військовослужбовців ЗС України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, інших військових формувань та членів їхніх сімей на свободу совісті, світогляду та віросповідання, враховуючи багатоконфесійність нашої держави.

Для кращого розуміння та вдосконалення своїх навичок військові настоятелі проходили різні напрямки навчання. До прикладу, капелан військової частини 3041 Національної гвардії України отець Юрій Логаза успішно завершив курс “FIRST AID PROVIDER COURSE” [93], який передбачає навчання з надання першої невідкладної медичної допомоги та

застосування дефібрилятора в умовах ведення бою на передовій та у повсякденному житті. Із початком пандемії COVID-19 було розпочато курс медичного капеланства у межах освітнього проєкту, священники УГКЦ та ПЦУ вперше пройшли спеціальний вишкіл для роботи у лікарнях. Метою цього курсу було надання додаткової освіти медичним капеланам. До участі у цій програмі було запрошено 10 священників, які служать у медичних закладах та готові завжди до співпраці. Викладачем курсу був о. Віталій Микитин, який має чималий досвід роботи в лікарні швидкої допомоги міста Зальцбург [211].

У травні 2021 р. Верховна Рада України прийняла за основу законопроект № 4626 «Про Службу військового капеланства», який утворює службу військового капеланства як самостійний структурний підрозділ у складі військових формувань. Зазначається, що капелани є військовослужбовцями та мають відповідні соціальні гарантії [49].

30 листопада 2021 р. Верховна Рада України ухвалила закон № 1915-IX «Про Службу військового капеланства», що стало певним проривом для релігійної еліти у ЗС України.

Відповідно до закону служба військового капеланства мала запрацювати з 1 липня 2022 року, але у зв'язку із початком широкомасштабної війни Російської Федерації проти України виникла термінова необхідність у його чинності. Закон «Про Службу військового капеланства» було ухвалено Верховною Радою 15 березня 2022 року [100].

Законом чітко визначено організаційну структуру військового капеланства, яка передбачає порядок відбору кандидатур військових капеланів (військовий капелан резерву) та призначення помічника військового капелана. У законі також чітко регламентовані права та обов'язки військових настоятелів:

- здійснювати забезпечення організації та проведення молитов, богослужінь, урочистих і поминальних заходів та інших релігійних обрядів і культів, пов'язаних із задоволенням духовно-релігійних потреб військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей;

- сприяти розвитку особистісних та колективних моральних якостей особового складу;
- популяризувати здоровий спосіб життя серед військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей;
- ознайомлювати військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей з основами релігійного вчення;
- виховувати у військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей толерантне ставлення до людей з іншим світоглядом та релігійними переконаннями;
- налагоджувати взаємодію з представниками релігійних організацій, які здійснюють діяльність у місцях дислокації військових частин, в інтересах задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей;
- брати участь у реабілітації особового складу, який потребує психологічної допомоги;
- консультувати командування з релігійних питань [50].

Закон передбачає різні ранги капеланів з відповідними рівнями відповідальності: батальйону, бригади тощо. Військові настоятелі матимуть звання військовослужбовців офіцерського складу, що є новим досвідом у функціонуванні душпастирської служби ЗС України, наприклад «капітан капеланської служби» [50].

Відповідно, з'являється різний формат відповідальності і певна службова ієрархія. Радник Глави УГКЦ, заступник керівника Департаменту військового капеланства Патріаршої курії УГКЦ, співзасновник, лектор і член Ініціативної групи та Наглядової ради Української академії лідерства, політолог, публіцист, автор книг, громадський діяч і перший військовий капелан при штабі АТО/ООС у 2014 р. отець Андрій Зелінський у своєму інтерв'ю наголошує, що згодом ці питання будуть врегульовані підзаконними актами. Отець Андрій говорить про те, що несення душпастирської опіки – це нелегка місія, тому людині треба уже мати визнаний певною релігійною організацією рівень компетентності.

Належний мандат на військове капеланство надає церква. Кількість таких мандатів визначає центральний орган державної влади [91].

Закон регламентує, що капелан буде з тієї конфесії, віросповідання якої сповідує достатня кількість військовослужбовців. Чисельний склад служби військового капеланства не може бути меншим, аніж 0,15% від загальної чисельності ЗС України. Відповідно до наявності представників тієї чи іншої конфесії визначається відсоток представництва і кількість мандатів, виділених відомством релігійної організації, яка повинна підготувати і забезпечити духовний вишкіл своїх капеланів [166].

Попри те, що законодавством України чітко визначені порядок призначення та процес підготовки капеланів, на практиці цей механізм не працює належним чином. Інтерв'ю з капеланами свідчить про те що немає чіткої системи підготовки і є випадки призначення осіб без відповідних компетенцій. Це створює розрив між вимогами закону та реальним станом речей, що є актуальною проблемою, яку необхідно вирішувати (додаток Г).

За словами о. Андрія, метою служіння військового настоятеля є задоволення духовно-релігійних потреб всього особового складу. Участь військовослужбовців у заходах душпастирської опіки здійснюється виключно на добровільних засадах.

Важливим показником військового настоятеля є стійкість, спроможність протистояти пов'язаним із військовою службою стресам. І саме капелан має дбати про таку стійкість українського воїна. Це базовий рівень турботи про військовослужбовця, що має допомогти людині не лише гідно вистояти перед викликами військової служби, але й стати кращим [184].

Отець Андрій Зелінський констатує, що *«Питання військового капеланства набуло зовсім іншого значення з початком збройної агресії Російської Федерації проти України. Уже з перших місяців подій на сході нашої держави стала очевидною потреба у військових капеланах, які будуть ближче до наших воїнів і на полі бою, і в окопах, і у місцях їхньої постійної дислокації, у військових шпиталях із пораненими та згодом із ветеранами.*

Війна має тривалі наслідки, тому завдання військового капелана – потурбуватися не лише про самого воїна, а також про його родину, яка переживає в особливий спосіб виклики війни» [184].

4.3. Функціонування інституту капеланства під час відбиття широкомасштабного вторгнення військ РФ (2022-2023 рр.)

24 лютого 2022 року, коли почалась широкомасштабна російська війна проти України, військові священнослужителі масово включилися у волонтерську допомогу українській армії. Капелани знову почали працювати за тим самим планом, що і у 2014 році, тільки тепер по всій території держави.

Вони і надалі збирають допомогу для військових, працюють у всіх куточках України. З перших днів війни Департамент військового капеланства Патріаршої курії УГКЦ завдяки напрацьованій мережі військових капеланів організував логістичні центри, які доправляють гуманітарну допомогу для потреб військових та цивільних осіб на прифронтових територіях [130]. Сьогодні діяльність капеланів можна назвати великою командною роботою.

Функціонування інституту капеланства під час широкомасштабного вторгнення стало важливим елементом підтримки морального духу та психічного здоров'я українських військовослужбовців, сприяючи зміцненню їхньої стійкості у важких умовах війни.

Згідно з Законом України «Про службу військового капеланства» від 30 листопада 2021 р. військові священники отримали мандат на право здійснення військової капеланської діяльності, уклали контракт про проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу та здійснюють військову капеланську діяльність у підрозділах ЗС України, Національної гвардії України (НГУ), Державній прикордонній службі України, Державній спеціальній службі транспорту України та інших військових формувань [50].

Після ухвалення закону кожний батальйон чи військова частина можуть мати свого капелана, який буде здійснювати духовний супровід військових.

Та перед тим, аби стати на посаду та нести своє служіння, військові священники повинні пройти курси підвищення кваліфікації з питань військового капеланства ЗС України. Отримавши мандат на здійснення військової капеланської діяльності, духовний лідер повинен отримати відношення від командира військової частини, де планує проходити військову службу. Після цього капелана призначають на посаду і частина відряджає його на курси підвищення кваліфікації. Варто зазначити, що перші спроби організувати навчання для військових капеланів на офіційному рівні були у квітні 2013 року. Тоді ж у заході взяли участь представники різних українських церков: Української Греко-Католицької Церкви, Римо-Католицької Церкви, Української Автокефальної Православної Церкви та Всеукраїнського об'єднання євангельських християн-баптистів [158].

Наступні навчання для духовних лідерів відбулись у 2017 році у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного [160], метою яких було підвищення кваліфікації для військових капеланів ЗС України. На той момент навчання проходили близько 30 капеланів різних релігійних конфесій. Темою для обговорення була проблематика форм і методів роботи капеланства, настоятелі обговорювали також іноземний досвід роботи, який їм передавали представники королівської служби капеланів Канади.

Сьогодні ж духовні лідери проходять навчання у статусі військовослужбовця. Перші навчальні курси вже для офіцерів-капеланів відбулися 1 квітня 2023 року у Військовому інституті КНУ імені Тараса Шевченка. Духовні лідери своє навчання проходять за спеціальною програмою, затвердженою Департаментом військової освіти і науки Міністерства оборони України. Навчальна план-програма курсів підвищення кваліфікації з питань військового капеланства (далі – Програма) є єдиним документом у системі підготовки кадрів Збройних Сил України, в якому визначаються загальна мета, завдання та зміст підготовки військових капеланів [178].

Програма використовується під час організації підготовки військових капеланів, навчання слухачів на курсах підготовки військових капеланів, атестації слухачів курсів.

Загальний розрахунок навчального часу проведений за наступних умов: календарний обсяг часу підготовки складає 8 навчальних тижнів по 56 годин, разом – 422 навчальні (академічні) години, з них: 320 годин під керівництвом викладача, 76 годин самостійної роботи та 26 годин – резерв навчального часу.

Основна мета підготовки військових капеланів на виконання Закону України «Про Службу військового капеланства» [50] – сформувати готовність військових капеланів, які уклали контракт про проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу, до військової капеланської діяльності з урахуванням її призначення та особливостей її реалізації як членом військового підрозділу.

Зміст програми підготовки військових капеланів передбачає засвоєння ними двох блоків навчальних дисциплін:

I. Блок загальновійськової підготовки – спрямований на набуття військовими капеланами загальновійськової підготовки. У цьому блоці військові настоятелі вивчають такі дисципліни, як:

- Заходи безпеки;
- Статути ЗС України;
- Основи військового законодавства та міжнародне гуманітарне право;
- Військова педагогіка та основи ораторського мистецтва;
- Військове лідерство;
- Інформаційно-психологічна боротьба у воєнній сфері;
- Підготовка зі зв'язку;
- Підтримка військ (сил);
- Психологічна підготовка;
- Тактична медицина;
- Виживання;
- Розвідувальна підготовка;

- Загальна тактика;
- Вогнева підготовка;
- Фізична підготовка;
- Забезпечення військовослужбовців ЗСУ [50].

II. Блок фахової підготовки – присвячений виконанню військовими капеланами функціональних обов’язків за посадою та включає вивчення таких дисциплін:

- Військове капеланство у системі державно-церковних відносин в Україні;
- Історичні передумови та інституалізація військової капеланської служби. Особливості капеланської служби в розрізі світового та вітчизняного досвіду;
- Статус капелана та засади його діяльності. Етичний вимір військової професії;
- Основи військової капеланської діяльності щодо забезпечення задоволення духовно-релігійних потреб особового складу.

Після проходження обох блоків підготовки душпастирі повинні скласти комплексний іспит. Склавши успішно комплексний іспит, капелани йдуть нести душпастирське служіння у свої підрозділи.

З моменту створення центру підготовки, станом на 2023 рік, пройшли 147 військових капеланів від 8 релігійних організацій:

- Православна Церква України – 92 капелани;
- Українська Греко-Католицька Церква – 24 капелани;
- Українська Євангельська Церква – 16 капеланів;
- ВСЦ євангельських християн-баптистів – 6 капеланів;
- Українська Церква Християн Віри Євангельської – 2 капелани;
- РЦ «Рада християнських церков та релігійних організацій «СКИНІЯ» – 4 капелани;
- Духовне управління мусульман України «УММА» – 2 капелани;
- Союз Єврейських громад месіанського іудаїзму – 1 капелан.

Серед духовних лідерів, які успішно пройшли навчання за спеціальною програмою підготовки військових капеланів-офіцерів, були й жінки-капеланки: Лариса Когут, представниця Української Євангельської Церкви, одна з перших капеланок в Україні. З початком війни у 2014 році пані Лариса почала допомагати військовим, вихованцям інтернатів у зоні АТО і людям з інвалідністю. Тоді ж пані Лариса і побачила, що у бійців є духовне виснаження. А оскільки вона має ступінь магістра з богослов'я, що є однією з основних вимог до кандидата на призначення військовим капеланом, її запросили в капеланське служіння. Після закінчення курсів пані капеланка продовжує нести своє душпастирське служіння та стоїть на посаді офіцера служби військового капеланства в оперативному командуванні «Південь» [113].

Олександра Андріяшина, яка несе своє духовне служіння у ЗС України з 2016 року, за своєю конфесією є протестанткою, але ставлення до неї інших капеланів нічим не відрізнялося, як і до інших військових священників. На війні в усіх капеланів різних конфесій один обов'язок: «Бути поруч та духовно підтримувати воїна» [173]. *«Капелан – це духовний наставник, немає значення, до якої конфесії він належить, важливо, щоб людина жила по Слову Божому та якісно виконувала свої обов'язки. Коли воїни виходять з-під обстрілу, вони не запитують капелана, з якої він конфесії. Для них важлива молитва та духовна підтримка»*, – ділиться Олександра Андріяшина. Після закінчення курсів пані капеланка проходить службу у 502-му окремому батальйоні радіоелектронної боротьби.

Що стосується церковних богослужінь, то капеланам дозволено діяти виключно в рамках їхніх традицій. До прикладу, імам не може служити божественну літургію для греко-католиків, православний священник не може здійснити намаз для мусульман. Але капелан відповідно до своїх посадових обов'язків залишається духовним лідером у підрозділі. Якщо у військовослужбовців є духовна потреба залучити представника іншої конфесії, то штатний капелан має задовольнити цю потребу – знайти компетентного душпастиря тієї конфесії, яку потребує воїн [166].

Окрім навчання в Україні, військові настоятелі проходили двотижневі курси підготовки в Центрі капеланства Збройних сил Великої Британії. Курс навчання був розроблений військовими капеланами ЗС Великої Британії з урахуванням власного досвіду під час збройних конфліктів XX століття і спрямований на підвищення рівня компетентності українських капеланів, основ міжконфесійного служіння та спільного розуміння ідентичності душпастиря. Під час курсу підготовки українські душпастирі відвідали українських військовослужбовців, які проходять базову загальну військову підготовку на одній із баз Сполученого Королівства. Спільна молитва та духовна підтримка військових капеланів була надзвичайно необхідною для українських воїнів, оскільки вже зовсім скоро вони повернуться в Україну і доєднаються до національного спротиву [92].

Не обійшлося і без трагічних новин. У місті Волноваха, що у Донецькій області, своє життя за волю українського народу віддав військовий капелан ПЦУ ігумен Платон Моргунов. Він був настоятелем у Свято-Михайлівському Золотоверхому монастирі. Отець Платон служив на Світлодарській дузі, був капеланом у 53-й бригаді [201]. *«Він загинув під час виконання своїх обов'язків. Дуже велика втрата. Порядна та світла людина. Справжній патріот. Отець сам із окупованої Горлівки, і коли у місто прийшли рашисти й запропонували співпрацю, священник відмовився їм служити та залишив свій прихід. Отець Платон присвятив себе Україні та її захисникам!»* [117], – розповідає військовослужбовець та товариш отця Платона Анатолій Штефан.

Трагічно вбили окупанти і священника ПЦУ Мирона Зваричука. Він був розстріляний російськими загарбниками у м. Бучі [200]. Така сама доля спіткала і отця Ростислава Дударенка, настоятеля ПЦУ. Він був вбитий на блокпосту в Ясногородці Фастівського району Київської області [159].

Нелегкий шлях довелось пройти капеланам Василю Вирозубу, Леоніду Болгарову та Олександрові Чокову. Отці потрапили у полон 25 лютого, коли російські окупанти захопили о. Зміїний. Військові настоятелі вирушили на

острів з пошуково-рятувальною місією, де були захоплені у російський полон [164].

Капеланів вдалось звільнити, це сталося при черговому обміні полоненими [125]. Та перебування у полоні далось дуже важко. Душпастирів били, принижували, звинувачували у шпигунстві, наполягали, аби отці перейшли на російську сторону. *«Тебе б'ють, бо ти українець...»*, – ділиться пережитим капелан Олександр Чокол [172]. Та попри все військові настоятелі знову довели свою любов до українського народу, свою непохитність та волю бути поруч з українськими бійцями. На жорстокості російські окупанти не зупиняються. Вони вбивають, беруть у полон, катують та звинувачують у шпигунстві.

Росія активно використовує РПЦ для задоволення своїх політичних амбіцій на території України. Крім того, РФ активно використовує РПЦ як стратегічний інструмент для зміцнення проросійських настроїв в Україні. На думку російських дослідників, на українських землях необхідно підтримувати проросійські організації, надаючи їм фінансову, матеріально-технічну, духовну та навіть військову допомогу для протидії українському уряду та його інституціям. Це вкотре свідчить, що РПЦ відіграє роль провідника ідей «русского мира», який покликаний згуртувати російськомовних громадян і громадян з проросійською позицією та протистояти українізації [134, с. 5-11].

Російські науковці відкрито пишуть про те, що православ'я повинно залишатися духовною основою російської ідентичності й забезпечувати політичний вплив на українських землях, які вони вважають «історично російськими». Таким чином, РПЦ, яка мала б нести мир і духовну підтримку, натомість виправдовує агресію та насильство, надаючи російсько-українській війні незрозуміле релігійне обґрунтування. Це лише підкреслює, що діяльність РПЦ не має справжніх духовних цінностей: релігія для держави стала інструментом політичного впливу, слугуючи інтересам державної пропаганди, а не потребам людей у вірі та духовній підтримці [134, с. 5-11].

Висновки до 4-го розділу

Підсумувавши вищевикладене, проаналізувавши історичний досвід формування та створення капеланства як окремого структурного підрозділу, варто зазначити, що військове душпастирство пройшло складний процес, аби показати свою важливість в українському війську.

Щоб капеланство набуло офіційного статусу, було зроблено чимало. Упродовж 1991 – 2021 рр. ініціативами окремих церков, пропозиціями народних депутатів, зусиллями Міноборони було подано близько десяти законопроектів, але жоден із них офіційно не набув чинності.

Діяльність капеланів у 2014 – 2015 роках стала одним із важливих факторів у становленні капеланського руху. Саме досвід цього періоду дав зрозуміти, наскільки важливим є створення військового капеланства як самостійного структурного підрозділу в українському війську. Особливістю діяльності цього періоду було те, що капелани працювали на волонтерських засадах.

Упродовж 2016 – 2021 років значна увага приділялась нормативно-правовому врегулюванню капеланської служби у ЗС України. Особливістю капеланської служби цього періоду стало те, що у другій половині 2016 року посади капеланів почали вводити в організаційно-штатні розписи військових частин. Щоб капелани набули офіційного статусу та були соціально захищені, прийнято низку наказів, постанов і близько десяти законопроектів.

30 листопада 2021 року Президент України підписав «Закон про військове капеланство», що стало певним проривом в історії військового капеланства. Закон передбачає різні ранги капеланів з відповідними рівнями відповідальності: батальйону, бригади тощо. Військові настоятелі матимуть звання військовослужбовців офіцерського складу, наприклад «капітан капеланської служби». Це і є особливістю капеланства цього періоду.

Упродовж 2014 – 2023 рр. капеланська служба пройшла етапи зародження, становлення та розвитку. Упродовж цих етапів капелани завжди

були пліч-о-пліч із бійцями на полі бою, чим підтримували бойовий дух військовослужбовців під час виконання бойових завдань.

Співпраця церкви і армії є невід'ємною частиною виховання військовослужбовців у зоні бойових дій. Релігія дає надію та силу захищати територіальну цілісність та недоторканність України.

ВИСНОВКИ

Після розпаду СРСР та краху соціалістичних режимів у постсоціалістичних країнах розпочалося відродження духовних цінностей, зміцнення моральної підтримки військовослужбовців та їхніх родин, а також налагодження взаємодії між церквою та державою. Поглиблений аналіз процесу створення та функціонування інституту військових капеланів у пострадянських країнах, що нині є членами НАТО, а також України, яка прагне до членства в Альянсі, дозволяє нам зробити такі висновки:

1. Незважаючи на наявність широкого спектра історіографічних позицій та джерельної бази з досліджень військового капеланства у країнах з пострадянським минулим, його історіографії можемо стверджувати, що цілісної та комплексної наукової роботи, детального аналізу історії створення, розвитку та функціонування капеланської служби у 90-х роках ХХ – початку ХХІ століття поки немає. Історіографія цієї теми все ще перебуває на стадії становлення і постійно поповнюється новими науковими здобутками. Вітчизняні історики почали активно досліджувати душпастирську діяльність із початком російсько-української війни у 2014 році, адже саме війна стала

поштовхом до розвитку капеланської служби у ЗС України. Натомість закордонна історіографія питання душпастирства почала висвітлювати з кінця ХХ століття разом із активним залученням душпастирів країн – членів НАТО до міжнародних операцій з підтримання миру та безпеки.

Джерельна база дослідження охоплює широкий спектр документів і матеріалів, включаючи нормативно-правову базу, архівні документи, наукові праці, періодичні видання, особисті спогади капеланів (інтерв'ю), а також кіно-, відео- та фотодокументи. Ці джерела виявилися достатньо різноманітними і репрезентативними, що дозволило всебічно й об'єктивно дослідити процес становлення капеланської служби держав колишнього соціалістичного табору. Отримані дані створили міцну основу для формулювання точних обґрунтованих висновків.

У рамках нашого дослідження вперше введено до наукового обігу джерела, які стосуються нормативно-правової бази країн Центрально-Східної Європи та Балтії. Такі матеріали раніше не використовувалися в українській історіографії, що дозволяє зробити новий крок у вивченні капеланської служби цих країн. Вивчення таких джерел дає змогу глибше зрозуміти правові аспекти функціонування капеланських служб, які працюють за натовськими стандартами, куди Україна прямує сьогодні.

Вибір дослідницьких методів у дисертаційній роботі визначається специфікою предмета дослідження, а також поставленими завданнями, які потребували ретельного підходу та обґрунтованих рішень. У процесі дослідження були застосовані як загальнонаукові, так і спеціальні методи, що використовуються в історичній науці. Це дозволило забезпечити глибоке та всебічне наукове пізнання обраної теми.

2. Ключовим поштовхом для створення капеланства у країнах Центрально-Східної Європи була передумова розпаду СРСР. Подальші політичні та соціальні трансформації в країнах колишнього Варшавського договору стали поштовим до відродження релігійного життя, зокрема й душпастирської опіки у війську. Процес відродження капеланства в кожній

країні мав свої особливості, вони визначалися історією кожної країни, конфесійним складом населення та тим, яку роль релігія відігравала у формуванні національної свідомості.

В межах дослідження визначено, що досвід військового душпастирства вивчених країн можна розділити на дві основні моделі: інституціоналізованої, коли капеланство є частиною офіційної військової структури, до прикладу, як у Польщі, Чехії чи Румунії та змішаної, як в Угорщині, де військові священники одночасно виконують церковні та військові обов'язки. Визначено, що у більшості країн фігурує багатоконфесійність, проте домінуюча конфесія значно більше впливає на діяльність душпастирів у війську. Аналогічна ситуація й в Україні, де капеланство також базується на міжконфесійному підході. Основною умовою для призначення капеланів у війську є богословська освіта, і ця вимога є ключовою для всіх досліджених нами країн.

Досліджено, що суттєвою відмінністю між країнами Варшавського договору є система управління капеланськими структурами. У всіх країнах, окрім України керівниками капеланських служб є особи, які мають компетентність у душпастирській діяльності, чого не скажеш про Україну, де структура військового капеланства очолюється цивільною особою, яка не є капеланом і немає жодного душпастирського досвіду. Наявні структурні відмінності, зокрема у підпорядкуванні капеланської служби, вказують на необхідність подальшого вдосконалення системи військового капеланства в Україні з урахуванням європейських практик країн НАТО. Попри національні особливості розглянутих нами країн, військові капелани мають основну, спільну мету: духовна опіка військових, підтримка їхнього морального та духовного стану.

3. Зроблено порівняльну характеристику та узагальнено досвід капеланського служіння у країнах Балтії: Естонії, Литві та Латвії. Відновлення душпастирської опіки в цих країнах відбулося завдяки інтеграції міжнародного досвіду, участі іноземних фахівців та врахуванню конфесійних особливостей, що дозволило забезпечити ефективну духовну підтримку військовослужбовців.

З'ясовано, що досвід душпастирської опіки в Естонії є корисним для України, оскільки їхня модель військового душпастирства подібна до американської. В Україні ж капеланська служба також розвивається за американською моделлю. Вивчення естонського досвіду може сприяти вдосконаленню української системи душпастирської опіки.

4. В ході аналізу стану душпастирської опіки в пострадянських країнах встановлено, що у РФ та Білорусі організація цієї опіки значно відрізняється від держав колишнього Варшавського договору, країн Балтії та Азербайджанської Республіки. У цих державах капеланська служба функціонує незалежно від політичного впливу, забезпечуючи духовну підтримку військовослужбовцям різних конфесій. Натомість у РФ та Білорусі навпаки, держава має значний вплив на релігію, а РПЦ фактично стала інструментом пропаганди, підтримуючи агресивну політику та виправдовуючи воєнні дії РФ, зокрема й варварське вторгнення в Україну. Станом на 2023 рік, у РФ та Білорусі офіційного інституту військових капеланів не має, а духовний вплив на військових повністю зосередила в своїх руках РПЦ.

5. У ході дослідження встановлено, що після розпаду СРСР, Україна як і більшість пострадянських країн зіткнулася з труднощами у формуванні військового капеланства. Тривала атеїстична політика радянських часів вплинула на відсутність чіткої системи релігійної підтримки у ЗС України. З'ясовано, що протягом 1991–2013 років основну увагу було зосереджено на становленні душпастирської опіки. У цей період капеланська служба лише починала свою діяльність у новоствореній незалежній Україні. Релігійні організації, які прагнули підтримати українських військових, активно налагоджували співпрацю з ЗС України. Це був час, коли капелани намагалися знайти своє місце в армійському середовищі, пропонуючи моральну та духовну підтримку українським воїнам.

6. Встановлено, що саме війна на Сході України, яка розпочалася у 2014 році, стала переломним моментом у становленні українського військового капеланства. Цей період можна охарактеризувати як етап формування

душпастирської служби. Війна показала, наскільки важливими є душпастирі у війську. Саме тоді виникла нагальна потреба у створенні інституту капеланства як окремої та організованої структури, що здатна забезпечити духовну і моральну підтримку воїнам та їхнім сім'ям. Тоді ж розпочалась практична діяльність духовних лідерів, які працювали на волонтерських засадах. Волонтерська діяльність душпастирів заклала фундамент для подальшого розвитку інституту капеланства. Проаналізовано, що зусиллями релігійних організацій, церков, громадських діячів та представників військового командування були спрямовані на створення нормативно-правової бази: було прийнято низку директив, наказів і законопроектів, які визначали статус капеланів, їхні права та обов'язки у військовій системі.

З 2022 року розпочався новий етап розвитку військового капеланства, ознаменований ухваленням закону про військове капеланство, який офіційно закріпив статус капеланів у ЗС України. Прийняття закону стало справжнім проривом в історії військового душпастирства. Закон чітко окреслив їхні права та обов'язки, а також забезпечив юридичний і соціальний захист з боку держави. В умовах широкомасштабної війни Росії проти України, капелани знаходяться поруч із військовими. Душпастирі надають не лише духовну підтримку, але й тісно співпрацюють з волонтерами і психологами, допомагаючи воїнам долати емоційні та психологічні виклики війни. Особливістю цього етапу стало офіційне визнання капеланів як невід'ємної складової армії, їхня інтеграція в усі підрозділи та підвищення престижу їхнього служіння.

5.3 огляду на результати дослідження пропонуємо такі практичні рекомендації щодо удосконалення капеланської служби у ЗС України (на основі досвіду країн НАТО):

- забезпечити для капеланів обов'язкове проходження курсів з вивчення іноземних мов у ЗС України. Вивчення іноземної мови забезпечить капеланам можливість брати участь у навчальних програмах за межами країни, ефективно обмінюватися досвідом з колегами з країн НАТО. Підвищить їхню

душпастирську професійну діяльність та сприятиме адаптації до стандартів міжнародної співпраці.

- Рекомендується додати до програм підготовки офіцерів у вищих військових навчальних закладах окремий предмет або тему в межах існуючих дисциплін, яка мала б бути спрямована на навчання, як офіцерам правильно співпрацювати з військовими капеланами, а саме: пояснити роль капеланів у підтримці морально-психологічного стану військових, навчити офіцерів будувати ефективну взаємодію з капеланами під час виконання службових обов'язків, підготувати офіцерів до ситуацій, коли необхідна підтримка капелана для підвищення бойового духу чи допомоги в кризових ситуаціях.

- Рекомендується трансформувати службу військового капеланства ЗС України таким чином, щоб її очолював саме капелан, а його асистентом або радником став офіцер, відповідальний за адміністративну і паперову роботу. Така структура дозволить капелану зосередитися на виконанні своїх основних обов'язків – наданні духовної опіки військовослужбовцям, підтримці їх морально-психологічного стану та зміцненні бойового духу. Офіцер-капелан глибше зрозуміє основні завдання та особливості душпастирської опіки, він краще знає потреби і виклики, з якими стикаються капелани на практиці. Це дозволить більш ефективно розвивати структуру військового капеланства, адаптуючи її до актуальних умов служби. Досвід країн НАТО, розглянутих у дослідженні, підтверджує актуальність цієї рекомендації. У збройних силах цих держав капеланську службу очолюють саме капелани, а не офіцери. Такий підхід сприяє більш цілісному управлінню та розвитку капеланської служби, забезпечуючи ефективніше задоволення потреб військових у душпастирській опіці.

- рекомендується збільшити у бригадах кількість штатних посад для капеланів, до прикладу: один капелан на батальйон. З огляду на значну чисельність військовослужбовців, один капелан у бригаді не встигає приділити достатньо уваги кожному бійцю, особливо в умовах війни, коли потреба в душпастирській опіці зростає.

- для забезпечення штатних посад капеланів у кожному батальйоні необхідно збільшити кількість місць на курсах підготовки капеланів. Наразі Центр підготовки капеланів може прийняти лише 30 осіб за один набір, що не покриває потреб армії. Щоб забезпечити достатню кількість капеланів для кожного батальйону, слід розширити набір на курси підготовки вдвічі, це дозволить підготувати більше капеланів для підтримки морально-духовного стану воїнів.

- рекомендується перед впровадженням посад капеланів у кожній військовій частині рекомендується проводити соціологічні опитування серед військовослужбовців. Це дозволить визначити:

- рівень потреби в духовній опіці серед особового складу;
- конфесійну належність військових, що дозволить врахувати релігійні переконання під час призначення капелана (наприклад, якщо в частині переважають православні, доцільно відправляти православного капелана);
- інші запити військових, які можуть стосуватися формату і частоти душпастирської роботи.

Рекомендується провести детальний аналіз відповідності практичної діяльності капеланської служби положенням чинного законодавства України. Зокрема, слід оцінити, наскільки дотримуються вимоги закону щодо порядку призначення капеланів, їхньої підготовки та підвищення кваліфікації.

Існує низка проблем, які потребують вирішення:

- *відсутність єдиної системи підготовки капеланів.* Згідно із законом, священнослужитель має отримати мандат, пройти курси підвищення кваліфікації та лише після цього вступати на посаду. Проте на практиці капелани нерідко починають служіння з посади солдата або сержанта, згодом отримують офіцерські звання і лише тоді, якщо бажають, проходять підготовку. Це створює розрив між вимогами закону і реальним процесом;

- *проблема непрозорості призначення.* Часто спостерігається практика призначення на посади капеланів осіб без необхідної підготовки або компетенцій, іноді через знайомства чи родинні зв'язки. Це призводить до

ситуацій, коли капеланська служба не відповідає високим стандартам, а військовослужбовці залишаються без належної душпастирської опіки.

Важливо впровадити процедуру призначення та підготовки капеланів, створивши прозорий і справедливий механізм. Досвід країн НАТО свідчить, що чіткі стандарти підготовки та оцінки компетенцій капеланів забезпечують їхню ефективну роботу і довіру військовослужбовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Нормативно-правові документи

1. Az apostoli alkotmány "Spirituali Militum Curae" 21.04.1986. URL: <https://ktp.hu/szervezeti-adatok/rovid-osszefoglalo-a-katolikus-tabori-puspoksegről> (дата звернення: 10.02.2022).

2. Az 1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról. URL: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=990000004.TV> (дата звернення: 12.02.2022).

3. Ajateenistuse seadus Eestis, vastu võetud 13. juunil 2012 ja jõustunud 1. aprillil 2013. aastal. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/101032017003> (дата звернення: 06.07.2023).

4. Civil Affairs Operations: FM 3-57, dated 17 April 2019. URL: <https://irp.fas.org/doddir/army/fm3-57.pdf> (дата звернення: 06.07.2023).

5. Constituția Republicii România. URL: <https://www.constitutiaromaniei.ro> (дата звернення: 07.07.2023).

6. Decyzja Nr 13/PON Ministra Obrony Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej „W sprawie szczegółowego zakresu działania Ordynariatu Wojskowego” z dnia 27 stycznia 2014 r. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzienniki-resortowe/szczegolowy-zakres-dzialania-ordynariatu-polowego-34839726> (дата звернення: 15.11.2022).

7. Dohoda o spolupráci mezi Ministerstvem obrany, Ekumenickou radou církví a Českou republikou ze dne 3. června 1998. URL: <https://spcp.prf.cuni.cz/dokument/armada1.htm> (дата звернення: 18.12.2022).

8. Eesti ja Tšehhi vaheline vastastikuse mõistmise memorandum. URL: <https://www.kaitseinvesteeringud.ee/> (дата звернення: 18.12.2022).

9. Instrukcja biskupa polowego w sprawie struktury duszpasterstwa ordynariatu wojskowego Wojska Polskiego z dnia 07 grudnia 1992 r. URL: <https://ordynariat.wp.mil.pl/pl/articlesdokumenty-p/1991-01-217-instrukcja-biskupa-polowego-o-strukturze-duszpasterskiej-ordynariatu-polowego-wojska-polskiego/pdf/> (дата звернення: 18.10.2023).

10. Kaplanská služba Armády České republiky. Pro zájemce o kaplanskou službu. Koncepce a cíle duchovní služby v rezortu obrany. URL: <https://kaplani.army.cz/pro-zajemce-o-sluzbu-kaplana> (дата звернення: 18.10.2023).

11. Конституція України. 28 червня 1996 року. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.10.2023).

12. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. 1997. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (дата звернення: 11.02.2023).

13. Latvijas Republikas Satversme. URL: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> (дата звернення: 12.02.23).

14. Latvijas Republikas un Svētā Krēsla 08.11.2000. līgums, kas stājās spēkā 25.10.2002. URL: <https://likumi.lv/ta/id/66743-latvijas-republikas-un-sveta-kresla-ligums> (дата звернення: 04.03.23).

15. Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas un Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas 2004. gada 8. jūnija līgums Nr. 403. URL: Oficiālā publikācija ir

pieejama laikraksta drukātajā versijā. «Latvijas Vēstnesis». (дата звернення: 05.03.24).

16. Latvijas Republikas aizsardzības ministra 30.06.2020. rīkojums Nr. 24 “Par Latvijas Nacionālo bruņoto spēku kapelānu dienestu”. URL: <https://www.mil.lv/sites/mil/files/document/Noteikumi%20par%20Nacionālo%20bruņoto%20spēku%20Kapelānu%20dienestu.pdf> (дата звернення: 11.03.2023).

17. Legea „Privind înființarea, organizarea și funcționarea clerului militar” nr. 195 din 6 noiembrie 2000. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliDocumentAfis/24940> (дата звернення: 18.05.2023).

18. Legea privind libertatea religioasă și a comunităților religioase nr. 489. 2006. URL: https://www.dreptonline.ro/en_resourses/en_official_gazette_romania.php (дата звернення: 19.05.2023).

19. Legea nr. 489 «Privind libertatea religioasă și procedura generală pentru practicarea cultelor religioase», 2006. URL: <https://lege5.ro/Gratuit/gm4teojzga/dispozitii-generale-lege-489-2006?dp=gy3tgmbrrheytyq> (дата звернення: 23.08.2023).

20. Legea nr. 195 „Privind statutul și organizarea clerului militar” din 6 noiembrie 2000. URL: <https://lege5.ro/gratuit/gi3dknrt/organizarea-clerului-militar-lege-195-2000?dp=geytkmrshazde> (дата звернення: 23.08.2023).

21. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Lithuania_2019 (дата звернення: 24.08.2023).

22. Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, 5 straipsnis. 1995 m. spalio 4 d. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.385299?jfwid=16j6tpgu6w> (дата звернення: 24.03.2024).

23. Likums par reliģiskajām organizācijām. 07.09.1995. URL: <https://likumi.lv/ta/id/36874-religisko-organizaciju-likums> (дата звернення: 12.04.2024).

24. Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців ЗС України. 2008 р. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni->

rekomendaczii/2014/07/08/memorandum-pro-spivpraczyu-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-vijskovosluzhbovcziv-zs-ukraini/ (дата звернення: 12.01.2022).

25. Magyarország Kormányának 295/2013. számú határozata. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2013-295-20-22> (дата звернення: 15.01.2023).

26. Megállapodás az Apostoli Szentszék és a Magyar Köztársaság között, 1994. január 10. URL: <https://ktp.hu/rolunk/alapveto-dokumentumok/megallapodas> (дата звернення: 11.01.2023).

27. Náboženská služba Armády České republiky. Etika. Etický kodex vojenského personálu. URL: <https://kaplani.army.cz/etika> (дата звернення: 17.02.2023).

28. Набір, відбір, розстановка та просування по службі військових священиків : Положення про набір на службу військових капеланів. URL: <https://lege5.ro/Gratuit/gm4dqmrygg/recrutarea-selectia-incadrarea-si-promovarea-preotilor-militari-regulament?dp=gy3domrrge4de> (дата звернення: 12.03.2023).

29. Ozbroyené síly České republiky. Struktura kaplanů v ozbrojených silách. URL: <https://kaplani.army.cz/vojensti-kaplani> (дата звернення: 06.04.2023).

30. Ozbroyené síly České republiky. Základní údaje o podmínkách služby vojáků z povolání. URL: <https://www.doarmady.cz/> (дата звернення: 07.05.2023).

31. Об утверждении Основ государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей : Указ Президента Российской Федерации № 809 от 09.11.2022 г. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/48502> (дата звернення: 11.07.2023).

32. Par kapelānu dienestu. 15.02.2011. noteikumi Nr. 134. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=226332&from=off,%20https://www.mil.lv/sites/mil/files/document/Noteikumi%20par%20Nacionālo%20bruņoto%20spēku%20Kapelānu%20dienestu.pdf> (дата звернення: 12.07.2023).

33. Про військову службу професійних військовослужбовців : Закон Республіки Польща. 11 вересня 2003 р. Ст. 24. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20081410892/U/D20080892Lj.pdf> (дата звернення: 12.08.2023).

34. Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України : Директива Міністра оборони України № 25 від 21 квітня 2006 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN62661> (дата звернення: 12.01.2022).

35. Проект Закону про військове капеланство від 23 квітня 2019 р. № 10244. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=6584 (дата звернення: 12.02.2023).

36. Проект Закону про військове капеланство у Збройних Силах України від 23 вересня 2020 р. № 4148. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ЛІ03290А?an=9> (дата звернення: 13.02.2023).

37. Проект Закону про забезпечення зміцнення національної безпеки у сфері свободи совісті та діяльності релігійних організацій від 23.11.2022 р. № 8221. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75230 (дата звернення: 13.03.2023).

38. Про затвердження Концепції стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України : затв. наказом Міністерства оборони України від 22 листопада 2017 року № 612. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0612322-17#Text> (дата звернення: 15.03.2023).

39. Про затвердження Концепції душпастирської опіки у ЗС України : Наказ Міністра оборони України від 22 квітня 2011 р. № 220. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyuu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/konczepczya-dushpastirskoi-opiki-u-zbrojnih-silah-ukraini/> (дата звернення: 17.04.2023).

40. Про затвердження Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України : Наказ Міністра оборони України від 17 березня 2009 р. № 115. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyuu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki/2014/07/08/polozhennya-pro-radu->

uspravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/ (дата звернення: 18.05.2023).

41. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України : Наказ Міністра оборони України від 27 січня 2015 р. № 40. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-15#Text> (дата звернення: 25.05.2023).

42. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Державній прикордонній службі України : Наказ МВС України від 10 жовтня 2016 р. № 1065. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1430-16#Text> (дата звернення: 27.03.2023).

43. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України : Наказ Міністерства оборони України від 14 грудня 2016 р. № 685. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17#Text> (дата звернення: 21.02.2023).

44. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Національній гвардії України : Наказ МВС України від 24 березня 2016 р. № 205. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0557-16#Text> (дата звернення: 22.04.2023).

45. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Державній спеціальній службі транспорту : Наказ Міністерства інфраструктури України від 6 червня 2017 р. № 201. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0793-17#Text> (дата звернення: 21.04.2023).

46. Про затвердження конституційної угоди між державою Грузія та Апостольською Автокефальною Православною Церквою Грузії : Постанова № 1697-I від 14 жовтня 2002 року. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/41626?pub> (дата звернення: 22.05.2023).

47. Про порядок видачі мандата на право здійснення військової капеланської діяльності : Постанова № 859 від 2 серпня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.06.2023).

48. Про релігійну свободу Азербайджанської Республіки : Закон. URL: <https://e-qanun.az/framework/7649> (дата звернення: 12.12.2023).

49. Про Службу військового капеланства : Третій законопроект № 4626 від 22 січня 2021 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70878 (дата звернення: 13.12.2023).

50. Про службу військового капеланства : Про внесення змін до розділу IV «Прикінцеві положення» Закону України від 15 березня 2022 р. № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2131-20#Text> (дата звернення: 11.02.23).

51. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України № 25 від 24 квітня 1991 року. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 11.02.2023).

52. Про службу військового духовенства (капеланську службу) у ЗС України, Національній гвардії та Державній прикордонній службі : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 677. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.03.2023).

53. Par Latvijas Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem. 04.11.1999. likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/15836-nacionalo-brunoto-speku-likums> (дата звернення: 22.03.2023).

54. Regulamentul privind asistența religioasă în armata română din 13.01.2014. URL: <https://lege5.ro/Gratuit/gm4dqmrygq/regulamentul-privind-asistenta-religioasa-in-armata-romaniei-din-13012014> (дата звернення: 12.01.2024).

55. Prevederile Legii nr. 80/1995 privind statutul cadrelor militare Articolele 9-12, 14, 17-28, 112 referitoare la preoții militari și familiile acestora. URL: <https://www.sie.ro/pdf/legislatie/80.pdf> (дата звернення: 13.01.2024).

56. România: Raport internațional privind libertatea religioasă în 2020. URL: <https://ro.usembassy.gov/ro/romania-raportul-international-privind-libertatea-religioasa-in-anul-2020/> (дата звернення: 10.03.2023).

57. Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 19 grudnia 1996 r. „W sprawie służby wojskowej żołnierzy zawodowych”. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970070038/O/D19970038.pdf> (дата звернення: 12.03.2023).

58. Šventoji Sosto ir Lietuvos Respublikos susitarimas. 2000 m. gegužės 5 d. URL: https://www.vatican.va/content/dam/wss/roman_curia/secretariat_state/2000/documents/rc_seg-st_20000505_santa-sede-lituania_en.html (дата звернення: 23.04.2023).

59. Угода між Міністерством оборони Латвійської Республіки та Латвійською Православною Церквою від 8 червня 2004 року. URL: https://www.saeima.lv/Likumdosana/8S_DK/lasa-dd=LP0846_0.htm (дата звернення: 12.03.2023).

60. Umowa między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r. St. 16. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19980510318/O/D19980318.pdf> (дата звернення: 12.04.2023).

61. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (z późn. zm.). URL: <https://lexlege.pl/ustawa-o-stosunku-panstwa-do-kosciola-katolickiego-w-rzeczypospolitej-polskiej/rozdzial-3-duszpasterstwo-wojskowe-i-sluzba-wojskowa-osob-duchownych/2937/> (дата звернення: 15.11.2022).

62. Ustawa z dnia 30 czerwca 1970 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970100055/U/D19970055Lj.pdf> (дата звернення: 02.04.2023).

63. Ustawa z dnia 22 czerwca 1995 r. o rozmieszczeniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19950860433/O/D19950433.pdf> (дата звернення: 02.03.2023).

64. Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa. URL: https://orka.sejm.gov.pl/proc3.nsf/ustawy/679_u.htm (дата звернення: 03.03.2023).

65. Ustawa o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych. 19.1996 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970070038/O/D19970038.pdf> (дата звернення: 22.03.2023).

66. Ustawa o prawie do wolności sumienia i wyznania oraz o statusie prawnym kościołów, związków wyznaniowych i wspólnot religijnych z 2011 r. URL: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100100.TV> (дата звернення: 05.06.2023).

67. Ústava pro Ekumenická rada cirkví v Slovenskej republike. URL: <https://ekumena.sk/> (дата звернення: 21.07.2023).

68. Ústava Slovenskej republiky. URL: <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf> (дата звернення: 22.09.2023).

69. Ústava Estónskej republiky z 28.6.1992. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002> (дата звернення: 15.05.2023).

70. Vojský ordinariát Slovenska. 1991. URL: <https://www.mosr.sk/data/files/521.pdf> (дата звернення: 12.07.2023).

71. Zákon o vojenskej službe Slovenskej republiky č. 320. 2002 (v znení neskorších predpisov). URL: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/53787/1/2/zakon-c-320-2002-zz-o-brannej-povinnosti/zakon-c-320-2002-zz-o-brannej-povinnosti> (дата звернення: 18.08.2022).

72. Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o duchovnej službe katolíckych veriacich v ozbrojených silách Slovenskej republiky. № 648/2002. URL: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/54335/1/2/oznamenie-c-648-2002-zz-o-podpisani-zmluvy-medzi-slovenskou-republikou-a-svatou-stolicou-o-duchovnej-sluzbe-katolickym-veriacim-v-ozbrojenych-silach-a-ozbrojenych-zboroch-slovenskej-republiky/oznamenie-c-648-2002-zz-o-podpisani-zmluvy-medzi-slovenskou-republikou-a-svatou-stolicou-o-duchovnej-sluzbe-katolickym-veriacim-v-ozbrojenych-silach-a-ozbrojenych-zboroch-slovenskej-republiky> (дата звернення: 12.06.2023).

II. Монографії, книги, статті, електронні ресурси

73. Автокефальна Православна Церква Грузії. URL: <https://www.orthodoxy.ge/samartali/debuleba.htm> (дата звернення: 15.08.2023).

74. Андріїшина Л-О., Брацюнь О., П'яста Р., Роханський А., Ісмагілов С., Якубович М., Білорицький Г. Книга життя. Київ : ТОВ «Видавничий дім „КАЛИТА”», 2023. 264 с.

75. Апанович О. Розповіді про Запорозьких козаків. Київ : Дніпро, 1991. 333 с. С. 188–213.

76. Аркуша О., Литвин М. Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013-2017 рр. Національна академія наук України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича. Львів. 816 с. С. 271–296.

77. Артемьев А. Влияние русской православной церкви на Вооруженные силы Российской Федерации. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2014. № 4 (26). С. 179–182.

78. Белов Д., Иванов С. Полковые священники в российской армии: история и современность. *Молодежный инновационный вестник* : материалы II межрегиональной студенческой научной конференции. 2020. Том IX, № 1. С. 12–14. URL: [file:///C:/Users/Omen/Downloads/5463-5466-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Omen/Downloads/5463-5466-1-PB%20(1).pdf) (дата звернення: 22.04.2023).

79. Бугаєнко В. Патріотично-виховна робота серед воїнів УПА. *Історія слов'янських народів : актуальні проблеми дослідження*. Київ, 2000. Вип. 6. С. 232–234.

80. Бураков Ю., Томчук О. (2021). Відродження капеланства в сучасному українському війську. *Військово-науковий вісник*. Вип. 36. С. 31–35. URL: <http://vnv.asv.gov.ua/article/view/243901> (дата звернення: 15.01.2022).

81. Бурьянов С. Сакрализация власти, нарушая права и свободы человека, угрожает конституционному строю Российской Федерации. *Право и политика*. 2000. № 9. С. 139.

82. Бусловский В. (2005). Опыт сотрудничества Вооруженных Сил РФ с Русской Православной Церковью в сфере воспитания военнослужащих: *Армия и Церковь: сотрудничество во имя мира. Вестник военного духовенства: новости*

епархий : материалы военной секции XIII Международных образовательных чтений. Москва. С. 31-32. URL: <https://kapellan.ru/v-xrame-na-poligone-kapustin-yar-sovershenno-tainstvo-soborovaniya.html> (дата звернення: 13.06.2023).

83. Вебер М. Социология религии (типы религиозных сообществ). Москва : Прогресс, 1990. 809 с. С. 98–122.

84. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. С. 415, 710.

85. Духовенство Североморской епархии во главе с правящим архиереем осуществляет духовное окормление мобилизованных. *Вестник военного и морского духовенства: новости епархий*. (2022). Сайт Североморской епархии. URL: <https://kapellan.ru/v-xrame-na-poligone-kapustin-yar-sovershenno-tainstvo-soborovaniya.html> (дата звернення: 12.06.2023).

86. Верига В. Слідами батьків: нариси історії 30-го полку дивізії «Галичина» Української Національної Армії. Львів : Братство Колишніх Вояків, 2002. С. 246.

87. Взаимоотношения русской православной церкви вооруженных сил РФ в постсоветский период: (на примере Рязанской области). URL: <file:///C:/Users/Omen/Downloads/vzaimootnosheniya-russkoy-pravoslavnoy-tserkvi-vooruzhennyh-sil-rf-v-postsovetskiy-period-na-primere-ryazanskoy-oblasti.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).

88. Виздрик В., Томчук О. Душпастирська діяльність духовних установ України під час АТО. *Військово-науковий вісник*. № 41, НАСВ. Львів, 2024. С. 98.

89. Військове капеланство представили на Міжнародній конференції головних капеланів країн – членів НАТО у Парижі. URL: https://archives.ugcc.ua/news/v%D1%96yskove_kapelanstvo_predstavili_na_m%D1%96zh_narodn%D1%96y_konferents%D1%96i_golovnih_kapelan%D1%96v_krainchlen%D1%96v_nato_u_parizh%D1%96_69154.html (дата звернення: 23.09.2023).

90. Військовий капелан Андрій Хомишин: Ми не ліземо солдатам у душі. *Новини «CREDO»*, репортер Тетяна Зеленська. 2015. URL: <https://credo.pro/2015/01/128578> (дата звернення: 20.06.2023).

91. Військовий капелан: бойовий побратим, покликаний захистити в людині людське. Інтерв'ю з отцем УГКЦ Андрієм Зелінським (2021). Департамент військового капеланства Патріаршої курії УГКЦ БО «Фундація Архистратига Михаїла». URL: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/viyskovyyu-kapelan-boyovyyu-pobratym-poklykanyu-zakhystyty-v-liudyni-liudske/> (дата звернення: 12.11.2023).

92. Військові капелани ЗСУ проходять курс підвищення кваліфікації у Британії. URL: <https://zakordon.rayon.in.ua/news/660107-viyskovi-kapelani-zsu-prokhodyat-kurs-pidvishchennya-kvalifikatsii-u-britanii> (дата звернення: 05.06.2023).

93. Військовий капелан УГКЦ в зоні ООС пройшов курс з надання першої медичної допомоги. URL: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/viyskovyyu-kapelan-uhkts-v-zoni-oos-proyshov-kurs-z-nadannia-pershoi-medychnoi-dopomohy/> (дата звернення: 11.12.2023).

94. Владиченко Л. (2014). Досвід упровадження військового священства (капеланства) у Збройних силах України. *Схід*. 2014. № 1. С. 180–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2014_1_34 (дата звернення: 14.03.2023).

95. Владиченко Л., Кожушко Т. Інституювання військового капеланства в Україні: акцент на діяльності католицьких церков. *Українське релігієзнавство*. 2020. № 91. С. 83–89.

96. Ворощук О. Становлення інституту військового духовенства (капеланської служби) Збройних сил України (1991–2017 рр.) : дис. ... д-ра військ. наук. Київ. 2021. 312 с. URL: <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/phd/sr-vor-2.pdf> (дата звернення: 12.04.2023).

97. Ворощук О. М. Розвиток військово-релігійних відносин в Україні (1994–2000 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. Київ, 2019. № 4 (34). С. 116–127.

98. Ворощук О. М. Використання досвіду капеланського служіння в

арміях іноземних держав у процесі становлення та розвитку інституту військового духовенства (капеланства) Збройних Сил України. *The scientific heritage*. Budapest, Hungary, 2021. Vol. 4, No 62 (62). P. 3–9.

99. Ворощук О. М. Розвиток військово-релігійних відносин та інституалізація служби військового духовенства (капеланської служби) Збройних Сил України (2014–2017 pp.). *The scientific heritage*. Budapest, Hungary, 2021. Vol. 2, No 74 (74). P. 46–54.

100. Ворощук О. М. Періодизація становлення інституту військового духовенства (капеланської служби) Збройних Сил України у 1991–2017 роках та рекомендації щодо використання досвіду задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України у сучасних умовах. *The scientific heritage*. Budapest, Hungary, 2021. Vol. 2, No 79 (79). P. 64–70.

101. Ворощук О. М., Новікова В. Г. Розвиток військово-релігійних відносин в Україні (2005–2013 pp.). *Воєнно-історичний вісник*. Київ, 2021. № 2 (40). С. 18–35.

102. Ворощук О. М., Новікова В. Г. Розвиток нормативно-правової бази з питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України у 1991–2017 роках. *Воєнно-історичний вісник*. Київ, 2021. № 4 (42). С. 89–104.

103. Ворощук О. М., Чорний В. С., Соколюк С. М. Душпастирська опіка в збройних формуваннях, які існували на теренах України до 1991 року. *The scientific heritage*. Budapest, Hungary, 2021. Vol. 5, No 67 (67). P. 6–16.

104. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/council/info> (дата звернення: 23.07.2023).

105. Всеукраїнське міжконфесійне релігійне християнсько-військове братство. URL: <http://www.viraichest.com.ua/> (дата звернення: 28.05.2023).

106. Гайнутдин Р. (1998). Духовно-нравственный потенциал Ислама. *Ислам в России: традиции и перспективы* : материалы Всероссийской научно-практической конференции. Министерство Российской Федерации по делам

национальностей и федеративным отношениям. С. 61–72. URL: <https://journals.openedition.org/pipss/390?lang=en> (дата звернення: 25.09.2023).

107. Гоголь В., Делятинський Р. Історія становлення військового капеланства в Збройних Силах України (1991–2022 роки). *Вісник Львівського університету*. 2022. Випуск 42. С. 26–38.

108. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 366 с. С. 105.

109. Громадська організація «Оливкова гілка». URL:

<http://olivebranch.org.ua/about/> (дата звернення: 12.04.2023).

110. Денисенко П. Современная религиозная ситуация в Российской Федерации и её Вооруженных Силах: основные противоречия и тенденции развития. Москва. 1997. С. 3–9, 54–72. URL: <http://www.dslib.net/soc-filosofia/sovremennaja-religioznaja-situacija-v-rossijskoj-federacii-i-ee-vooruzhennyh-silah.html> (дата звернення: 20.08.2023).

111. Департамент військового капеланства УГКЦ. URL: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/category/intervyu/> (дата звернення: 12.06.2023).

112. Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 років. Київ: Організація та правові засади діяльності, 2002. 220 с. С. 115–220.

113. Допомога, підтримка і служіння Богу: як черкашанка стала військовим капеланом. URL: <https://suspilne.media/cherkasy/273353-dopomoga-pidtrimka-i-sluzinna-bogu-ak-cerkasanka-stala-vijskovim-kapelanom/> (дата звернення: 03.05.2023).

114. Життя у нових реаліях : Інтерв'ю з Протоієреєм Михайлом Бучаком. *Духовна абетка* : спільний проєкт телестудії «Собор» Волинської єпархії ПЦУ і «12 каналу». 30 березня 2022 р. 107-й випуск. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=agKc9tuinEQ> (дата звернення: 30.05.2023).

115. Ефремов В. (2009). Армия – религия – церковь сегодня (размышления историка). URL: <https://patriarh-i-narod.ru/slovo-patriarha/tserkov-i->

armiya/1192-konferentsiya-pravoslavie-i-rossijskaya-armiya-25-oktyabrya-1994-goda (дата звернення: 11.11.2023).

116. Забанджала М. Лицарі Духа: Військові капелани УГКЦ. Львів : Свічадо, 2018. 310 с.

117. Загинув за Україну. Вшануймо хвилиною мовчання ігумена ПЦУ, капелана 53-ї бригади Платона (Романа Моргунова). URL: <https://freeradio.com.ua/zahynuv-za-ukrainu-vshanuimo-khvylynoiu-movchannia-ihumena-ptsu-kapelana-53-i-bryhady-platona-romana-morhunova-foto/> (дата звернення: 09.12.2023).

118. «З янголом у пікселі»: у Львові презентували видання про історію військового капеланства Львівської архієпархії. Пресцентр УГКЦ. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/z-yangolom-u-pikseli-u-lvovi-prezentuvaly-vydannya-pro-istoriyu-viyskovogo-kapelanstva-lvivskoy-arhyeparhiy-13507/> (дата звернення: 12.12.2023).

119. *Зарубежное военное обозрение*. № 12/2023. С. 102. URL: <https://jread.top/weapon-journals/43592-zarubezhnoe-voennoe-obozenie-12-2023.html> (дата звернення: 12.12.2024).

120. Заявление Священного Синода РПЦ о восстановлении института военного духовенства в российской армии 11 апреля 2006 г. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/104390.html> (дата звернення: 11.12.2023).

121. Звіт з науково-дослідної роботи «Проблема реалізації права військовослужбовця на свободу совісті та віросповідання у процесі демократизації Збройних Сил України» [Intermediate report on the research work “The Experience of Religious Organizations in the Formation and Development of the Chaplaincy Movement in Ukraine”]. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 1996, С. 28. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2517&context=ree> (дата звернення: 15.03.2024).

122. Зелінський А. Соняхи. Духовність на час війни. Львів : Видавництво Старого Лева. 2015. 128 с.

123. Зелінський А. На ріках Вавилонських. Кілька думок про повернення. Львів: Свічадо, 2016. 96 с.
124. Зелінський А. Відвага і страх. Львів : Колесо життя, 2023. 216 с.
125. З полону росіян визволили ще 41 людину, серед звільнених є настоятель храму ПЦУ. URL: <https://censor.net/ua/n3339497> (дата звернення: 07.09.2023).
126. Іларіон М. Пастирське Богословіє. Вінніпег : Колегія Св. Андрея, 1979. С. 364.
127. Ипполитов Г. (2019). Строительство политических органов вооруженных сил советского государства: генезис и эволюция (опыт краткого исторического обзора). Самара. С. 92–98. URL: http://www.ssc.smr.ru/media/journals/izvestia_ist/2019/2019_1_92_98.pdf (дата звернення: 05.04.2023).
128. Калениченко Т. Формування образу військового капелана в Україні через призму контент-аналізу друкованих ЗМІ. *Історичне релігієзнавство*. 2015. № 76. С. 173.
129. Капелан латвійського контингенту в Косово: капелан у збройних силах – це як духовний хірург. URL: <https://www.sargs.lv/lv/nbs/2022-11-14/latvijas-kontingenta-kosova-kapelans-kapelans-brunotajos-spekos-ir-ka-garigais> (дата звернення: 12.12.2023).
130. Капеланська допомога УГКЦ. Війна в Україні. *Живе телебачення*. 2022. Новий Розділ – Одеса (серія 1). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Ws5TLTJ4aIo> (дата звернення: 23.12.2023).
131. Капелани Грузії зустрілися з Міністром оборони. URL: <https://sazu.ge/posts/post/1731> (дата звернення: 11.02.2023).
132. Кізілова С. Буча: вбивства, зґвалтування та тортури над жінками і дітьми. Звірства РФ фіксують слідчі. *Українська правда*. 2022. 8 квітня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/8/7338242/> (дата звернення: 23.02.2023).
133. Кісь О. Р. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна Модерна*. Число 11. Львів-Київ, 2006. С. 7–24.

134. Кипреев С. Использование потенциала религиозного типа чувства патриотизма для пророссийской пропаганды в среде силовых структур Украины. Новосибирский военный ордена Жукова институт им. генерала армии И.К. Яковлева войск национальной гвардии Российской Федерации. *Военный журнал*. 2024. № 3(4). С. 5–11. (дата звернення: 10.01.2024).

135. Ковтунович Т., Привалко Т. Капелани на службі Богу і Україні. Український інститут національної пам'яті. Київ, 2019. С. 424.

136. Когут В. Пам'ятайте в'язнів : навчально-методичний посібник для капеланів та християн-волонтерів. Львів : Буквиця, 2014. 58 с.

137. Колб Н. Греко-католицька церква та її відповіді на виклики на актуальні потреби суспільства. Трансформація суспільно-політичних процесів: українці Східної Галичини (1772–1918): монографія / від. ред. Ірина Орлевич; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. С. 133–170.

138. Колб Н., І. Орлевич. Українські греко-католицькі капелани в часі першої світової війни: портрети на тлі доби. *Wielka Wojna w życiu duchowym. Kapelani wojskowi na froncie wschodnim. 1914–1920 / pod redakcją Tomasza Pudłockiego i Kamila Ruszały*. Kraków, 2020. С. 77–93.

139. Концепція державно-конфесійних відносин в Україні. Проект. Додаток. Головні терміни та поняття. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 3. С. 3–7, 48–50.

140. Концепція державно-конфесійних відносин в Україні. Проект. Додаток. Головні терміни та поняття. *Національна безпека і оборона*. 2013. № 1 (138). С. 50–58.

141. Концепція соціально-психологічної служби Збройних Сил України. *Народна армія*. 1992. 3 липня. № 120 (173). С. 2.

142. Концепція соціально-психологічної служби Збройних Сил України. *Народна армія*. 1992. 29 липня. № 138 (191). С. 3.

143. Концепція Соціально-психологічної служби Збройних Сил України. *Народна армія*. 1993. 22 січня. № 12 (313). С. 3.

144. Коропатнік І., Микитюк М., Павлюк О., Петков С. Військова капеланська діяльність в Україні: етапи становлення, нормативно-правове забезпечення, особливості здійснення під час воєнного стану, закордонний досвід. Київ : Професіонал, 2023. 552 с.

145. Костюк О. Вплив капеланства на стабільність та ефективність Сил оборони України в контексті військових дій 2014–2023 років. *Українська полоністика*. 2023. № 21. С. 63–73. URL: <http://polonistyka.zu.edu.ua/article/view/278084> (дата звернення: 12.12.2023).

146. Коханчук Р. Боже великий, єдиний, нам Україну храни! *Військо України*. 2011. № 8. С. 20–22.

147. Коханчук Р. М. Душпастирська опіка військових. Київ : *Бібліотечка військового душпастиря*. 2004. 220 с.

148. Коханчук Р. З нами Бог! І – Україна! *Військо України*. 2011. № 4. С. 44–45.

149. Коханчук Р. Роль капеланства у процесі відродження Збройних Сил України на початку 90-х років минулого століття. *Військо України*. 2011. № 8 (134). С. 219.

150. Коханчук Р., Калениченко Т. Бути поруч. Основи військового капеланства для військових і волонтерів. Київ : Київське Богоявленське Ставропігійне Братство, 2016. 64 с. С. 44.

151. Кривенко Ю. (2014). Діяльність військових капеланів за Законодавством України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3. С. 90–100. URL: http://www.pjv.pnu.ua.od.ua/v3_2014/09.pdf (дата звернення: 11.02.2023).

152. Кротиков В. Душпастирська опіка у Збройних Силах України: досвід, проблеми, перспективи. Київ : НДЦ ГП ЗСУ. 2010. С. 47–51.

153. Кушнірчук Я. В. Душпастирська опіка Збройних Сил і проблема створення військового капеланства в Україні. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 3. С. 18–22.

154. Лебедович І. (1963). Полеві духовники Української Галицької Армії. Вінніпег. 325 с.
155. Литвинов В. Батюшки встают под ружье. *Независимое военное обозрение*. URL: <http://nvo.ng.ru/news/2010-02-> (дата звернення: 11.12.2023).
156. Литовське видання «bernardinai.lt», де публікують інтерв'ю з капеланами. URL: <https://www.bernardinai.lt/lietuvoje-isikure-vdu-kapelionai-is-slovakijos-sunkiais-laikais-viltis-ir-tikejimas-ura-upac-svarbus/> (дата звернення: 12.12.2023).
157. Міжнародна конференція капеланів у Бухаресті. URL: <https://sazu.ge/posts/post/527> (дата звернення: 05.05.2023).
158. Міноборони вперше проводить навчання для військових капеланів українських Церков та релігійних організацій. URL: https://risu.ua/minoboroni-vpershe-provodit-navchannya-dlya-viyskovih-kapelaniv-ukrajinskih-cerkov-ta-religiynih-organizacij_n68291 (дата звернення: 10.05.2023).
159. На блокпосту неподалік Фастова окупанти вбили священника ПЦУ. URL: https://lb.ua/society/2022/03/07/508410_blokpostu_nepodalik_fastova.html (дата звернення: 07.06.2023).
160. Навчання капеланів у Львові. URL: <https://www.baptyst.com/navchannya-kapelaniv-u-lvovi/> (дата звернення: 18.11.2023).
161. Непіпенко Л. Військове капеланство в незалежній Україні: поступ власної моделі. *Вісник Львівського університету*. 2022. Вип. 43. С. 126–138.
162. Об утверждении Основ государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей : Указ Президента Российской Федерации № 809 от 09.11.2022 г. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/48502> (дата звернення: 12.02.2023).
163. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови. Т. 1: А–Д. / за заг. ред. Ю. Мулика-Луцика. Вінніпег: Тов. “Волинь”, 1988. 415 с. С. 363.
164. Окупанти взяли в заручники священника ПЦУ. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/okupanti-vzyali-v-zaruchniki-svyaschennika-pcu-1991482.html> (дата звернення: 09.09.2024).

165. Операція Atlantic Resolve об'єднує балтійських капеланів. URL: https://www.army.mil/article/144073/Operation_Atlantic_Resolve_brings_Baltic_chaplains_together/ (дата звернення: 11.09.2024).

166. О. Андрій Зелінський: «Український воїн – це образ майбутнього, за яке ми боремося сьогодні». URL: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/otets-andriy-zelinsky-ukrainsky-voin-tse-obraz-maybutnoho-za-iake-my-boremosia-sohodni/> (дата звернення: 15.03.2024).

167. Определение Архиерейского Собора Русской православной церкви «О взаимоотношениях церкви с государством и светским обществом на канонической территории Московского патриархата в настоящее время»: Архиерейский собор Русской православной церкви. Москва, 1994. С. 24. URL: <https://old.mospat.ru/archive/page/sobors/2004-2/504.html> (дата звернення: 10.04.2023).

168. О работе епархиального Отдела по связям с Вооруженными Силами. *Рязанский церковный вестник*. 2006. № 4. С. 52–57. URL: <https://mospat.ru/ru/archive/86325-zhurnaly-33-84-zasedaniya-svyashchennogo-sinoda-ot-17-19-iyulya-2006-g/> (дата звернення: 10.04.2023).

169. Основы социальной концепции Русской православной церкви Московской Патриархии. 2000. С. 186. URL: <https://pobeda.ru/dokumentyi/polozhenie-o-voennom-duhovenstve-russkoy-pravoslavnoy-tserkvi-v-rossiyskoy-federatsii.html> (дата звернення: 12.12.2024).

170. Основы социальной концепции Русской православной церкви, утвержденные Освященным Архиерейским Собором Русской Православной Церкви 13–16 августа 2000 г. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/dokumenty/osnovy-sotsialnoj-kontseptsii-russkoj-pravoslavnoj-tserkvi/> (дата звернення: 11.12.2024).

171. Пащевський П. Участь українського військового духовенства в боротьбі за визволення України. Кременці, Тернопільська обл.: Церква і нарід, 1936. С. 327–330.

172. Пережити полон росіян та повернутися додому: розповідь капелана Олександра Чокова. URL: https://www.youtube.com/watch?v=EHAIeIER_rE (дата звернення: 16.11.2024).

173. Перша жінка-капелан вийшла в прямий ефір: «Ми служимо НА ВІЙНИ». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=faKKKabcIQ8> (дата звернення: 11.12.2024).

174. Подопригора И., Соколюк С., Ворощук А., Новикова В., Пашкова О. Исторический опыт удовлетворения религиозных потребностей (религиозной поддержки) личного состава Военно-Морских Сил Вооруженных Сил Украины в 1992-2014 годах. *SDirect24. Scientific Journal*. Warszawa, 2020. № 4. Р. 51–77. URL: <https://instytutbirm.pl/wp-content/uploads/2021/05/SDirect24-4-12-2020-dragged-4.pdf> (дата звернення: 06.06.2024).

175. Положение о военном духовенстве Русской Православной Церкви в Российской Федерации. URL: <https://pobeda.ru/dokumentyi/polozhenie-o-voennom-duhovenstve-russkoy-pravoslavnoy-tserkvi-v-rossiyskoy-federatsii.html> (дата звернення: 11.08.2024).

176. Польське видання «Polska Zbrojna» про інтерв'ю з польськими капеланами. *Polska Zbrojna*. 2023. URL: <https://www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/40710?t=Kapelani-w-okopach> (дата звернення: 09.08.2024).

177. Православний зсув. Що відбувається у церковному житті країни під час війни. URL: <https://texty.org.ua/articles/107994/pravoslavnyj-zsuv-sho-vidbuvayetsya-u-cerkovnomu-zhytti-krayiny-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 10.08.2024).

178. Присутність військового капелана у строю надає воїнам упевненості в тому, що з нами Бог і ми переможемо – Служба військового капеланства ЗСУ. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/16/prysutnist-vijskovogo-kapelana-u-stroyu-nadaye-voynam-upevnenosti-v-tomu-shho-z-namy-bog-i-my-peremozhemo-sluzhba-vijskovogo-kapelanstva-zsu/> (дата звернення: 08.07.2023).

179. Релігії в сучасному Азербайджані. URL: https://www.mouzenidis.com/uk-ua/azerbajdzan/article/religiya_az (дата звернення: 11.09.2024).

180. РПЦ веде роботу по введенню в ВС РФ должности военного капеллана. URL: <https://tass.ru/obschestvo/16047765> (дата звернення: 12.08.2023).

181. РПЦ в Амстердамі заявила про розрив із Московським патріархатом. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/14/7331159/> (дата звернення: 10.10.2024).

182. Рябцев А. (2005). Политруки в рясах : *Независимая газета*. URL: <https://journals.openedition.org/pipss/390?lang=en> (дата звернення: 07.01.2023).

183. Саган А., Гарат І. Концептуальні питання та етапи становлення військового капеланства у незалежній Україні. *Філософська думка*. 2023. № 1. С. 59–74.

184. Священник-військовослужбовець: потреба й обґрунтування : Інтерв'ю з отцем УГКЦ Андрієм Зелінським. (2021). Департамент військового капеланства патріаршої курії УГКЦ БО «Фундація Архистратига Михаїла». URL: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/sviashchennyk-viyskovosluzhbovets-potreba-y-obhruntuvannia/> (дата звернення: 12.07.2023).

185. Священника УГКЦ обрано членом Наглядової ради Українського ветеранського фонду. URL: https://archives.ugcc.ua/news/svyashchennika_ugkts_obrano_chlenom_naglyadovoi_radi_derzhavnogo_ukrainskogo_veteranskogo_fondu_96189.html (дата звернення: 15.08.2023).

186. Святейший Патриарх Кирилл считает важным введение в Российской армии института полковых священников. *Русская Православная Церковь*. Архив официального сайта Московского Патриархата (1997–2009). URL: <http://www.patriarchia.ru/db/document/536476/> (дата звернення: 19.09.2023).

187. Селезнев О. В. Пастырское служение духовенства Хабаровской епархии в воинских формированиях и правоохранительных учреждениях 1994–2010 гг. Исторические науки, 2018. URL: <file:///C:/Users/Omen/Downloads/pastyrskoe-sluzhenie-duhovenstva-habarovskoy-eparhii-v-voinskih-formirovaniyah-i-pravoohranitelnyh-uchrezhdeniyah-1994-2010-gg.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).

188. Словник іншомовних слів / за заг. ред. член-кор. О.С. Мельничука. Київ, 1974. 865 с. С. 308.

189. Смирнов А. Об'єднавчий собор православної церкви України 15 грудня 2018 року. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2021. Вип. 32. С. 32–38.

190. Смирнов Д. российской армии должно быть духовенство. 2005. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/12664.html> (дата звернення: 12.04.2023).

191. События Сентября – Октября 1993 г. в Москве. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/События> (дата звернення: 10.11.2023).

192. Создаются новые структуры. *Народная армия*. 24 октября 1991. № 207 (9).

193. Соколюк С., Ворощук О. Становлення військово-релігійних відносин в Україні (1991–1994). *Военно-історичний вісник*. Київ, 2019. № 3 (33). С. 102–118.

194. Соціальна мережа Facebook Української Греко-Католицької Церкви. URL: <https://www.facebook.com/ugcc.ua> (дата звернення: 11.09.2023).

195. Соціальна мережа Facebook Православної Церкви України. URL: <https://www.facebook.com/Orthodox.in.Ukraine> (дата звернення: 23.09.2023).

196. Соціальна мережа Facebook капеланів. URL: <https://www.facebook.com/kapelanstvo.info> (дата звернення: 28.09.2024).

197. Стосується військових капеланів: Зеленський вніс зміни до положення про службу в ЗСУ. *24 канал*. 2022. URL: https://24tv.ua/stosuyetsya-viyskovih-kapelaniv-zelenskiy-vnis-zmini-do-polozhennya_n2156406 (дата звернення: 22.09.2023).

198. Томчук О. Душпастирська опіка у волонтерському русі на допомогу Збройним силам України під час російської агресії (2014–2017). URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6873/1/29.pdf> (дата звернення: 12.08.2022).

199. У беларускім войску з'явіліся інструктары па рабоце з вернікамі. Гэта ўжо капеланы ці яшчэ не? URL: <https://catholicnews.by/u-belaruskim-vojsku-z-javilisja-instrukтары-pa-raboce-z-vernikami-gjeta-zho-kapelany-ci-jashchje-ne/> (дата звернення: 19.09.2023).

200. У Бучі російські військові розстріляли священника ПЦУ Мирона Зваричука. Його впізнали на Пасху. URL: https://lb.ua/society/2022/04/29/515197_buchi_rosiyski_viyskovi.html (дата звернення: 24.09.2023).

201. У Волновасі російські військові вбили військового капелана ПЦУ. URL: https://lb.ua/society/2022/03/13/509378_volnovasi_rosiyski_viyskovi.html (дата звернення: 11.11.2023).

202. У ЗСУ розпочала роботу Служба військового капеланства. 24 канал. 2022. URL: <https://www.unian.ua/society/viyna-u-zsu-rozpochala-robotu-sluzhba-viyskovogo-kapelanstva-12000096.html> (дата звернення: 26.09.2023).

203. Українська Греко-Католицька Церква. Львівська Архиепархія. URL: <https://ugcc.lviv.ua/parafiyi-ta-kapelanstvo/> (дата звернення: 27.09.2023).

204. Українська загальна енциклопедія. Книга Знання в 3-х томах Т. 1: А–Ж / за гол. ред. І. Раковського. Львів – Станислав – Коломия : Рідна школа, 1935. 1312 с. С. 1174.

205. Филиппчук С. В. Досвід капеланства в умовах АТО. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичне релігієзнавство», м. Острог. Випуск 12. 2015. С. 161–169.

206. Фільм «Дружба в тіні Кремля. Завтра Україна». URL: <https://df.news/2021/01/13/na-polskomu-tb-pokazaly-film-pro-zlochyny-rosiian-na-donbasi/> (дата звернення: 11.09.2023).

207. Фільм «Капелани. Віра на війні». URL: <https://od.suspilne.media/articles/21004> (дата звернення: 14.08.2023).

208. Фільм «Капелани». URL: <https://pokrova-church.com/2015/12/dokumentalnyj-film-kapelany-dostupnyj-dlya-perehlyadu-v-merezhi-internet/> (дата звернення: 18.09.2023).

209. Фільм «Кіборги. Герої не вмирають». URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%96%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8_\(%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BC\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%96%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8_(%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BC)) (дата звернення: 22.08.2024).

210. Харук А., Чобіт І. Роль і місце військового капеланства у зоні Антитерористичної операції. *Управлінські, правові та економічні аспекти*

забезпечення безпеки життєдіяльності населення і територій: збірник тез міжвузівської науково-практичної конференції, ЛДУ БЖД, 2015. Львів. С. 124-125.

211. Хто такі медичні капелани і чому їх хочуть ввести у штати лікарень. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/hto_taki_medychni_kapelany_i_chomu_ih_hochut_vvesty_u_shtaty_likaren_117208.html (дата звернення: 23.09.2024).

212. Челпанова Т. Войсковой священник (военный капеллан): правовой статус и правовые аспекты деятельности. Москва. 2021. URL: <https://dokumen.pub/9785446532346.html> (дата звернення: 24.05.2023).

213. Ширшов В. Основы военно-патриотического воспитания. Екатеринбург, 2021. С. 7–19, 143–171.

214. A katolikus tábori püspökség katonai ordinariátus. URL: <https://ktp.hu/rolunk/alapveto-dokumentumok/a-magyarorszagi-katonai-ordinariatus> (дата звернення: 15.11.2022).

215. Anna Dobeļe, Latvijas armijas kapelāne: Sarežģītākais ir nezaudēt sevi. URL: <https://baltics.news/2022/05/29/chaplain-of-the-latvian-army-anna-dobeļe-the-hardest-part-is-not-to-lose-yourself/> (дата звернення: 22.09.2023).

216. Andres Põder. Religijos laisvė ir kapelionai. URL: <https://www.err.ee/1608222727/andres-poder-usuvabadus-ja-kaplanid> (дата звернення: 12.09.2023).

217. Army chaplain corps news. URL: <https://www.army.mil/Chaplaincorps> (дата звернення: 23.08.2024).

218. Balázs Schanda. Chaplaincies in Hungary. Granada, 2018. S. 159. URL: https://www.churchstate.eu/pdf/NEW/RELIGIOUS_ASSISTANCE.pdf (дата звернення: 12.09.2024).

219. Bažnyčia rūpinasi tarnaujančiųjų kariuomenėje pastoracija. Lietuvos kariuomenės ordinariato įsteigimas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.179415/asr> (дата звернення: 23.09.2024).

220. Borkowski M. Prawosławie w Wojsku Polskim. *Wojsko i Wychowanie*. 1994. С. 16. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/7338/1/K_

Szczygielski_Niekatolickie_duszpasterstwo_wojskowe_w_Polsce_XX_wieku.pdf
(дата звернення: 11.05.2023).

221. Chaplains test their readiness to help multinational troops in combat during Baltic drills. URL: <https://www.stripes.com/branches/navy/2023-06-15/nato-navy-baltic-baltops-chaplains-10434883.html> (дата звернення: 12.08.2024).

222. Cheramie A. and Vanhuisse P. Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia: Adaptation and Reform of the Post-Communist 'Emergency Welfare States. London : Pan Macmillan. 2009. URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/post-communist-welfare-pathways-theorizing-social-policy-transformations-in-central-and-eastern-europe.html> (дата звернення: 22.08.2023).

223. Donatas Glodenis. Chaplaincy in the republic of Lithuania. Granada, 2018. S. 217. URL: https://www.churchstate.eu/pdf/NEW/RELIGIOUS_ASSISTANCE.pdf (дата звернення: 10.04.2023).

224. Duchovní péče v ozbrojených silách jako služba náboženských společenství společnosti. URL: <https://www.pravni prostor.cz/clanky/ostatni-pravo/duchovni-pece-v-ozbrojenych-silach-jako-sluzba-nabozenskych-spolecenstvi-verejnosti-teoreticky-uvod> (дата звернення: 22.09.2024).

225. Duchovní služba Armády České republiky. Podmínky kandidatury na službu vojenského kaplana : Příručka. URL: <https://kaplani.army.cz/podminky-kandidatury-na-sluzbu-vojenskeho-kaplana> (дата звернення: 15.08.2022).

226. Emanuel Tăvală. Religious assistance in the public sphere. Romanian report. Granada, 2018. S. 299. URL: https://www.churchstate.eu/pdf/NEW/RELIGIOUS_ASSISTANCE.pdf (дата звернення: 12.09.2023).

227. Emanuel Tăvală. The Chaplaincy in the Armed Forces. Granada, 2018. S. 31. URL: https://www.churchstate.eu/pdf/NEW/RELIGIOUS_ASSISTANCE.pdf (дата звернення: 07.07.2022).

228. Hənbərov A. Azərbaycan dövlət-din münasibətləri: dünyəviliyin nəzəri və hüquqi əsasları. Bakı, Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi. 2019. S. 216. URL: https://ait.edu.az/site/assets/files/2480/az_rbaycanda_din_v_dovl_t_-28_01_2021-son.pdf (дата звернення: 09.07.2022).

229. International Military Chiefs of Chaplains Conference. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/International_Military_Chiefs_of_Chaplains_Conference (дата звернення: 10.11.2023).

230. Jiří Rajmund Tretera, Záboj Horák. Religious assistance in public institutions: Czech Republic. Granada, 2018. S. 83. URL: https://www.churchstate.eu/pdf/NEW/RELIGIOUS_ASSISTANCE.pdf (дата звернення: 19.09.2022).

231. Kapláni Slovenskej republiky. URL: <https://kaplani.army.cz/uvodni-slovo> (дата звернення: 21.12.2023).

232. Kaplaniteenistusest Eesti kaitseväes. 5. juuli 1995. a käskkiri nr 94. URL: <https://mil.ee/uksused/toetuse-vaejuhatuse/toetusteenuste-keskus/kaplaniteenistus/> (дата звернення: 14.09.2023).

233. Kapelānisma vēsture Latvijā. URL: <https://www.mil.lv/en/node/3538> (дата звернення: 22.08.2024).

234. “Kāpēc es to daru? Es esmu iemīlējies Ukrainā”. Kapelāns Elmārs Pļaviņš ir tilts starp Latvijas ziedotājiem un Ukrainu. URL: <https://baltics.news/2022/10/28/why-am-i-doing-this-i-am-in-love-with-ukraine-chaplain-elmars-plavins-is-a-bridge-between-latvian-donors-and-ukraine/> (дата звернення: 10.10.2024).

235. Kazimierz Svens. Uwarunkowania duszpasterstwa rodzinnego w polsce na początku xxi wieku. Katolicki Uniwersytet Lubelski Iwana Pawła II. 2006. S. 212. URL: <https://apcz.umk.pl/TiCz/article/view/TiCz.2019.030/18509> (дата звернення: 02.06.2023).

236. Kirikute Nõukogu kritiseeris OOS-i juhi plaani kaplaniteenistus ära jätta. URL: <https://www.err.ee/1608219142/kirikute-noukogu-kritiseeris-kaitsevae-juhataja-plaani-kaotada-kaplaniteenistus> (дата звернення: 12.05.2023).

237. ks. Ryszard Kaminski, ks. Wiesław Przygoda, Marek Fialkowski OFMConv. Leksykon teologii pastoralnej. Towarzystwo Naukowe KUL. 2006. C. 945. URL: <https://kmt.pl/pozycja.asp?ksid=16780&tytul=leksykon-teologii-pastoralnej>. (дата звернення: 13.08.2023).

238. Latvijas Nacionālo bruņoto spēku kapelāna rokasgrāmata. Rīga. 2012. 195 s. URL: https://www.mil.lv/sites/mil/files/document/NBS_Kapelana_rokasgramata_2011.pdf (дата звернення: 11.09.2022).

239. Latvijas Republikas un Svētā Krēsla 08.11.2000. līgums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/66743-latvijas-republikas-un-sveta-kresla-ligums> (дата звернення: 19.09.2024).

240. Merilin Kiviorg. Religious assistance in public institutions: Estonia. Granada, 2018. S. 95. URL: https://www.churchstate.eu/pdf/NEW/RELIGIOUS_ASSISTANCE.pdf (дата звернення: 10.10.2024).

241. Mezi církví a armádou: profesionální vojenští kaplani. URL: <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/42986/1/280-553-1-SM.pdf> (дата звернення: 14.10.2023).

242. Michaela Moravčíková. Religious assistance in public institutions in the Slovak Republic. Granada, 2018. S. 319. URL: https://www.churchstate.eu/pdf/NEW/RELIGIOUS_ASSISTANCE.pdf (дата звернення: 11.07.2023).

243. Military Ordinariate of Poland, Military. *Historical Details. Statistics*. URL: <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dmlpl.html> (дата звернення: 15.11.2022).

244. Military chaplains meet for 35th annual international conference. URL: <https://www.eucom.mil/article/42681/military-chaplains-meet-for-35th-annual-international-conference> (дата звернення: 09.04.2023).

245. “Mūsu dzīves jēga ir padarīt šo pasauli labāku” - saruna ar Austrumu slimnīcas kapelāni Inesi Lusi. URL: <https://baltics.news/2021/12/24/making-this-world-better-is-the-meaning-of-our-lives-conversation-with-chaplain-of-the-eastern-hospital-inese-lusi/> (дата звернення: 13.02.2023).

246. Nommik T. Vaimulikud kaitsejõududes eesti kaitseväge kaplaniteenistus ja selle eellugu. 2005. 431 s. URL: <https://dspace.ut.ee/items/d33b4119-bdab-45ad-bb3f-a6391958f7cf> (дата звернення: 20.05.2023).

247. Noroc L., Gaiciuc V. (2016). The need for moral and religious education in the army. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/151_161_Necesitatea%20educatiei%20moral-religioase%20in%20armata.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

248. Oficiální stránky Duchovní služby Armády České republiky. URL: <https://kaplani.army.cz/aktuality/zakladni-informace> (дата звернення: 19.06.2023).

249. Operation Atlantic Resolve brings Baltic chaplains together. URL: https://www.army.mil/article/144073/Operation_Atlantic_Resolve_brings_Baltic_chaplains_together/ (дата звернення: 20.05.2023).

250. Palkova J. (2009). Význam duchovní služby v ozbrojených silách České republiky a Slovenska. URL: <https://theses.cz/id/uhknqx/68245-404836180.pdf> (дата звернення: 11.11.2022).

251. Piotr Stanisław. Religious assistance in public institutions in Poland. Granada, 2018. S. 275. URL: https://www.churchstate.eu/pdf/NEW/RELIGIOUS_ASSISTANCE.pdf (дата звернення: 09.09.2022).

252. Pro zájemce o kaplanskou službu. URL: <https://kaplani.army.cz/pro-zajemce-o-sluzbu-kaplana> (дата звернення: 12.12.2023).

253. Rait Kaarma. Troonist ja altarist ilmaliku Eestini. URL: <https://www.err.ee/1608218803/rait-kaarma-troonist-ja-altarist-ning-ilmalikust-eestist> (дата звернення: 22.07.2023).

254. Ringolds Balodis. The regulation and organisation of chaplaincies in Latvia. Granada, 2018. S. 201. URL: https://www.churchstate.eu/pdf/NEW/RELIGIOUS_ASSISTANCE.pdf (дата звернення: 11.08.2024).

255. Ronit Y. Stahl. Enlisting Faith. 2018. P. 384. URL: <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674972155> (дата звернення: 12.10.2023).

256. Swift C., Cobb M., Todd A. A Handbook of Chaplaincy Studies: Understanding Spiritual Care in Public Institutions. London. 2015. 368 p. URL: <https://www.routledge.com/A-Handbook-of-Chaplaincy-Studies-Understanding-Spiritual-Care-in-Public-Places/Swift-Cobb-Todd/p/book/9781472434067> (дата звернення: 13.09.2023).

257. The XXI International Conference of Military Chaplains took place in Madrid. URL: https://archives.ugcc.ua/en/news/the_xxi_international_conference_of_military_chaplains_took_place_in_madrid_57441.html (дата звернення: 19.10.2024).

258. Trusínová M., Zurnál R. Vojenští kaplani v armádě oficiálně pracují už 15 let. URL: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/vojensti-kaplani-v-armade-oficialne-pracuji-uz-15-let-7997065> (дата звернення: 11.09.2023).

259. UN Policy on Human Rights in UN Peace Operations and Political Missions. URL: [https://resourcehub01.blob.core.windows.net/\\$web/Policy%20and%20Guidance/corepeacekeepingguidance/Thematic%20Operational%20Activities/Human%20Rights/2011.20%20Human%20Rights%20in%20United%20Nations%20Peace%20Operations%20and%20Political%20Missions.pdf](https://resourcehub01.blob.core.windows.net/$web/Policy%20and%20Guidance/corepeacekeepingguidance/Thematic%20Operational%20Activities/Human%20Rights/2011.20%20Human%20Rights%20in%20United%20Nations%20Peace%20Operations%20and%20Political%20Missions.pdf) (дата звернення: 12.12.2023).

260. Vytautas Juknevičius. Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis. Dėl kariuomenėje tarnaujančių katalikų pastoracijos. Vilnius, 2009. 81 s. URL: <https://cris.mruni.eu/cris/entities/etd/80061a74-033f-406d-940a-94c4c5a8638b> (дата звернення: 11.05.2023).

261. Zábaj Horák. Religious Assistance in Public Institutions: Common Background and Common challenges. Granada, 2018. S. 3. URL: https://www.churchstate.eu/pdf/NEW/RELIGIOUS_ASSISTANCE.pdf (дата звернення: 21.09.2022).

262. Zsákai Róbert. A lelki segítségnyújtás aspektusai, különös tekintettel a katasztrófavédelmi és honvédségi feladatokra. Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Katonai Műszaki Doktori Iskola. 2021. C. 17. URL: https://kmdi.uni-nke.hu/document/kdmi-uni-nke-hu/Zsakai_Robert_tezisfuzet_HU.pdf (дата звернення: 22.09.2022).

263. Zoubek J., Masarik A. (2023). Praktická teologie v novodobé praxi vojenských duchovních v České republice a na Slovensku, její cíle, prostředky a perspektivy. C. 158. URL: https://library.sk/arl-umb/sk/detail-umb_un_cat-0325997-Prakticka-teologie-v-soucasne-praxi-vojenskych-duchovnich-v-cR-a-SR-jejich-cile-prostredky-a-vyhle/?disprec=3&iset=1 (дата звернення: 01.08.2024).

264. 28 gadu laikā NBS kapelānu dienests ir attīstījies kopā ar bruņotajiem spēkiem: URL: <https://www.sargs.lv/lv/nbs/2021-03-31/nbs-kapelanu-dienests-28-pastavesanas-gados-attistijies-kopa-ar-brunotajiem-spekiem> (дата звернення: 22.09.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

Список опублікованих праць за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Романюк М. В., Долганова М. В. Розвиток нормативно-правової бази служби військових капеланів України. *The Russian-Ukrainian War (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». 2022. С. 1268–1273.
2. Долганова М. В., Чобіт І. Р. Особливості діяльності військових капеланів під час російсько-української війни (2014 – 2022 рр.). *Військово-науковий вісник*. Львів: НАСВ, 2022. Вип. 38. С. 167–181.
3. Долганова М. В. Особливості діяльності інституту військових капеланів в країнах Центрально-Східної Європи. *Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2022. Том 33 (72). № 6. С. 7–16.
4. Долганова М. В. Особливості взаємодії релігійних організацій зі Збройними силами Російської Федерації. *Науковий журнал «Культурологічний альманах»*. 2023. № 4. С. 65–74.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Долганова М. В. Роль медичного капелана в Україні. *Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій: матеріали V Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції*. Одеса, 27-28 травня. 2022 р. С. 65–67.
2. Долганова М. В. Особливості діяльності військових капеланів під час російсько-української війни (2014-2022 рр.). *Московсько-українське мілітарне і світоглядне протистояння: історія та сучасні виклики*. Матеріали науково-практичної онлайн-конференції. Кам'янець-Подільський, 10 листопада. 2022 р. С. 129.

3. Долганова М. В. Місце та роль душпастирської опіки військовослужбовців у роботі з особовим складом Збройних Сил України. *Українське військо: Сучасність та історична ретроспектива*. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 23 листопада. 2022 р. С. 132.

4. Долганова М. В. Особливості діяльності капелана у миротворчих місіях. *VIII International Scientific and Practical Conference «Modern research in world science»*. Львів. 2022 р. С. 1004.

5. Долганова М. В. Особливості діяльності військових священиків в країнах Центрально-Східної Європи. *Proceedings of the XI International Scientific and Practical Conference Methodological and attitudinal principles of classical science*. Stockholm, Sweden. 2023 р. С. 5–8.

6. Долганова М. В. Роль капелана на війні. *The X International Scientific and Practical Conference «Innovative ways of learning development»*, Varna, Bulgaria. 2023 р. С. 72–74.

7. Долганова М. В. Роль та особливості капелана у військовому середовищі. *IV Міжнародна науково-практична конференція «Українське військо: сучасність та історична ретроспектива»*. Київ. 2023 р. С. 168.

8. Долганова М. В. Особливості діяльності військових капеланів на війні. *Науково-практична конференція «Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності (за досвідом забезпечення національної безпеки складовими сектору безпеки і оборони у ході російсько-української війни)»*. Львів, 29-30 листопада 2023 р. С. 301.

9. Долганова М. В. Жінки-капелани в українському війську. *III Всеукраїнська наукова конференція «Добровольці на захисті української державності: історія та сучасність»*. Львів, 2024 р. С. 63–65.

10. Долганова М. В. Душпастирська служба в українському війську. *Міжнародна наукова конференція «Україна та цивілізаційні виклики: долаючи лихоліття війни (1914-2024)»*. Львів, 12 березня 2024 р. С. 53-58

Фото-додатки*Додаток Б***Душпастирська опіка країн Балтії (1995 – 2023 роки)****Фото 1.**

Головний капелан
Збройних сил Естонії
1995 – 1998 рр.,
відновлювач капеланської
служби в Естонії
Майкл Густав Вільнюс

Фото 2.

Капелан латвійського
контингенту в Косово,
старший капелан
капітан Руслан Маркевич.
2022 рік

Капеланська служба Збройних Сил України

Фото 3. Презентація фільму «Капелани. Віра на війні».

Ліворуч Олександр Чоков, посередині віцепрем'єр-міністр України Ірина Верещук та капелан Леонід Болгаров, праворуч Василь Вирозуб

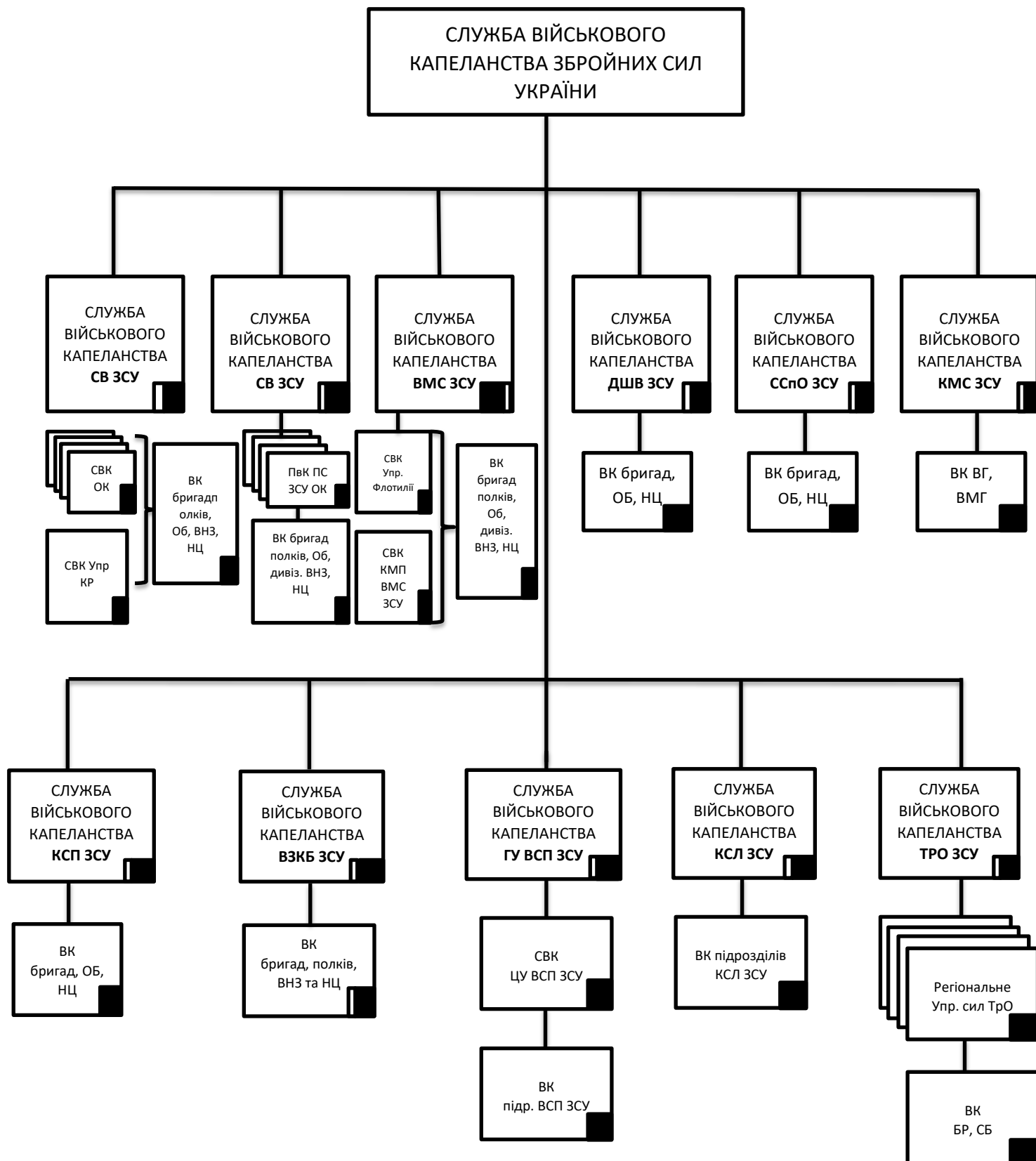

Фото 4, 5. Каплиця у Військовому інституті КНУ імені Тараса Шевченка за

ініціативи капелана військового інституту Сергія Дмитрієва (позивний «Падре»)

Продовження додатка В

Організаційна структура душпастирської служби Збройних Сил України

**Перелік основних запитань, які використовувала авторка під час
інтерв'ювання**

1. Яка Ваша основна зброя та місія на фронті?
2. На Вашу думку, чи достатньо зараз священників для духовної опіки над військовими?
3. Наскільки тісно військові капелани різних конфесій співпрацюють між собою на фронті чи поза ним?
4. Як військові ставляться до капеланів і чи змінилася їхня думка після початку повномасштабної війни?
5. Чи є помічники у капеланів і яка їхня роль?
6. Як Ви працювали з військовослужбовцями, що були неправославної віри або атеїстами?
7. Як відбуватиметься забезпечення капеланів усім необхідним у військових частинах?
8. Яку б пораду Ви дали родинам, чиї рідні зараз на фронті?
9. Що, на Вашу думку, варто змінити / удосконалити у структурі душпастирської опіки України?
10. З якими основними проблемами Ви стикнулися на фронті?

Додаток Д

**Акт впровадження матеріалів дисертаційного дослідження у
навчальний процес військового інституту Київського національного
університету імені Тарас Шевченка**

05 12 26
96

ЗАТВЕРДЖУЮ
Начальник Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
полковник
2024

Олексій СІРОШТАН

АКТ
про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження
майора Долганової М.В. за темою «Історичний досвід створення та
функціонування інституту військових капеланів у
постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX - початок XXI століття)»

Комісія у складі:

голови: заступника начальника Військового інституту з навчальної
роботи полковника ЛОЙШИНА А.А.

членів: начальника центру підготовки військових капеланів
факультету післядипломної освіти підполковника
ВОВКОТЕЧІ О.М.

старшого викладача центру підготовки військових
капеланів факультету післядипломної освіти підполковника
ЯВОРСЬКОГО Н.М.

у період з 28 по 30 листопада 2024 року розглянула матеріали
дисертаційного дослідження майора Долганової М.В. за темою «Історичний
досвід створення та функціонування інституту військових капеланів у
постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX - початок XXI століття)».

Встановила:

Матеріали дисертаційного дослідження майора Долганової М.В. за темою:
«Історичний досвід створення та функціонування інституту військових
капеланів у постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX - початок XXI століття)»
на підставі протоколу засідання центру підготовки військових капеланів
факультету післядипломної освіти №10 від 28.11.2024 року внесені у методичні
розробки навчальних дисциплін: «ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА
ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ КАПЕЛАНСЬКОЇ СЛУЖБИ.
ОСОБЛИВОСТІ КАПЕЛАНСЬКОЇ СЛУЖБИ В РОЗРІЗІ СВІТОВОГО ТА
ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ» теми №5 «Цінності та принципи капеланського
служіння у вітчизняних та зарубіжних практиках», №6 «Особливості та
відмінності військових організацій України, США та країн Європи», а також
«ОСНОВИ ВІЙСЬКОВОЇ КАПЕЛАНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАДОВОЛЕННЯ ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ПОТРЕБ
ОСОБОВОГО СКЛАДУ» теми №12 «Порядок організації роботи духовних

центрів на прикладі однієї з частин ЗСУ», №15 «Порядок організації взаємодії з релігійними організаціями в місцях дислокації військових частин (підрозділів)».

В подальшому використовується як методичний матеріал для лекційних занять.

1. Дисертаційне дослідження «Історичний досвід створення та функціонування інституту військових капеланів у постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX - початок XXI століття)» вважати реалізованим.

Голова комісії: полковник

Члени комісії: підполковник

підполковник

Анатолій ЛОЙШИН

Олександр ВОВКОТЕЧА

Назарій ЯВОРСЬКИЙ

Акти впровадження матеріалів дисертаційного дослідження у навчальний процес Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Національної академії з навчальної роботи

полковник

Олексій КРАСЮК

2024

АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження майора Долганової М.В. за темою «Історичний досвід створення та функціонування інституту військових капеланів у постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX - початок XXI століття)»

Комісія у складі:

голови: начальника кафедри поведінкових наук та військового лідерства полковника КАПІНУСА О.С.

членів: професора кафедри поведінкових наук та військового лідерства працівника Збройних Сил України БОЙКА О.В.

доцента кафедри поведінкових наук та військового лідерства підполковника МАЦЕВКА Т.М.

у період з 11 по 14 листопада 2024 року розглянула матеріали дисертаційного дослідження майора Долганової М.В. за темою «Історичний досвід створення та функціонування інституту військових капеланів у постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX - початок XXI століття)».

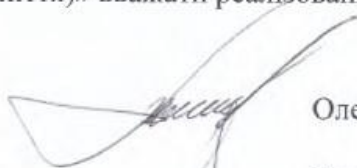
Встановила:

1. Матеріали дисертаційного дослідження майора Долганової М.В. за темою: «Історичний досвід створення та функціонування інституту військових капеланів у постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX - початок XXI століття)» на підставі протоколу засідання кафедри поведінкових наук та військового лідерства Інституту психологічної підтримки персоналу від 21.11.2024 №8 внесені у методичні розробки навчальних дисциплін «Історія релігії» теми №4 «Нові релігійні течії та організації в Україні. Взаємозв'язок релігії, освіти, культури та мистецтва.», №5 «Релігія і війна».

В подальшому використовується як методичний матеріал для лекційних занять.

2. Дисертаційне дослідження «Історичний досвід створення та функціонування інституту військових капеланів у постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX - початок XXI століття)» вважати реалізованим.

Голова комісії: полковник

Олександр КАПІНУС

Члени комісії: працівник ЗСУ

Олег БОЙКО

підполковник

Тарас МАЦЕВКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Національної академії з
навчальної роботи

полковник

Олексій КРАСЮК

АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження
майора Долганової М.В. за темою «Історичний досвід створення та
функціонування інституту військових капеланів у
постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX - початок XXI століття)»

Комісія у складі:

голови: завідувача кафедри гуманітарних наук Інституту
морально-психологічного забезпечення працівника
Збройних Сил України КАЛЯЄВА А.О.

членів: професора кафедри гуманітарних наук Інституту
морально-психологічного забезпечення працівника
Збройних Сил України ХАРУКА А.І.

доцента кафедри гуманітарних наук Інституту морально-
психологічного забезпечення працівника
Збройних Сил України ГОЛИКА М.М.

у період з 11 по 14 листопада 2024 року розглянула матеріали
дисертаційного дослідження майора Долганової М.В. за темою «Історичний
досвід створення та функціонування інституту військових капеланів у
постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX - початок XXI століття)».

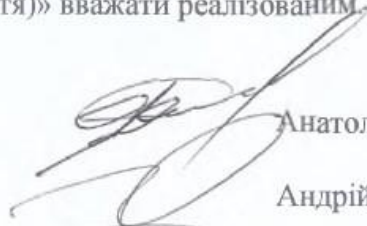
Встановила:

1. Матеріали дисертаційного дослідження майора Долганової М.В. за
темою: «Історичний досвід створення та функціонування інституту військових
капеланів у постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX - початок XXI століття)»
на підставі протоколу засідання кафедри гуманітарних наук Інституту
морально-психологічного забезпечення від 26.11.2024 №5 внесені у методичні
розробки навчальних дисциплін: «Сучасні аспекти філософських знань» №8
«Етичні основи діяльності офіцера», а також «Філософія» теми №6 «Предмет
релігієзнавства», №7 «Особливості віросповідання світових релігій», №8
«Етичні основи діяльності офіцера», №9 «Естетика військової діяльності».

В подальшому використовується як методичний матеріал для лекційних
занять.

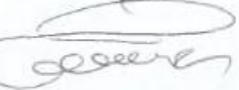
2. Дисертаційне дослідження «Історичний досвід створення та функціонування інституту військових капеланів у постсоціалістичних країнах (90-ті роки XX - початок XXI століття)» вважати реалізованим.

Голова комісії: працівник ЗСУ

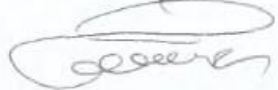
Анатолій КАЛЯЄВ

Члени комісії: працівник ЗСУ

Андрій ХАРУК

працівник ЗСУ

Микола ГОЛИК

Додаток Ж

**Акт впровадження матеріалів дисертаційного дослідження у
навчальний процес Київської православної богословської академії
сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного**

**КИЇВСЬКА ПРАВОСЛАВНА
БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ**
вул. Трьохсвятительська, 6, Київ, 01001
тел / факс: (044) 278-80-44
email: info@kpba.edu.ua

**KYIV ORTHODOX
THEOLOGICAL ACADEMY**

6, Triokhsviatytska Str., Kyiv, 01001
tel / fax: (+38044) 278-80-44
website: www.kpba.edu.ua

«06» лютого 2025 р.

№ 034

**Довідка
про впровадження матеріалів дисертаційного
дослідження майора Долганової М.В. за темою
«Історичний досвід створення та функціонування
інституту військових капеланів у постсоціалістичних країнах
(90-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)»**

Матеріали дисертаційного дослідження майора Долганової М.В. за темою: «Історичний досвід створення та функціонування інституту військових капеланів у постсоціалістичних країнах (90-ті роки ХХ - початок ХХІ століття)» внесені у методичні розробки навчальних дисциплін «ПАСТИРСЬКЕ БОГОСЛІВ'Я», «МІСІОЛОГІЯ» теми №5 «Цінності та принципи капеланського служіння у вітчизняних та зарубіжних практиках», №6 «Особливості та відмінності військових організацій України, США та країн Європи», а також «ОСНОВИ ВІЙСЬКОВОЇ КАПЕЛАНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАДОВОЛЕННЯ ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ПОТРЕБ ОСОБОВОГО СКЛАДУ» теми №12 «Порядок організації роботи духовних центрів на прикладі однієї з частин ЗСУ», №15 «Порядок організації взаємодії з релігійними організаціями в місцях дислокації військових частин (підрозділів)».

В подальшому використовується як методичний матеріал для лекційних занять.

Апробація матеріалів та упровадження результатів дисертаційного дослідження сприяли підвищенню рівня сформованості професійної компетентності та педагогічної майстерності викладачів.

Ректор,
доктор наук із богослов'я, професор

протоієрей Олександр ТРОФИМЛЮК